

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

В. М. Тертишник
В. В. Варава
О. В. Сачко

СУДОВА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ

Підручник для підготовки здобувачів
освітнього ступеня «магістр»
за спеціальностями 081 «Право»
та 262 «Правоохоронна діяльність»

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
В. М. Тертишника

Харків
«Право»
2021

Рецензенти:

Т. В. Корнякова – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, заслужений юрист України;

В. М. Юрчишин – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту

Тертишник В. М.

Т35 Судова експертологія : підруч. для підгот. здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» / В. М. Тертишник, В. В. Варава, О. В. Сачко ; за заг. ред. В. М. Тертишника. – Харків : Право, 2021. – 280 с.

ISBN 978-966-998-229-2

Видання являє собою новітній підручник для слухачів магістратури, розроблений на основі сучасного стану законодавства, криміналістики та наукових досягнень у сфері судових експертиз, у якому розкрито доктринальні аспекти та проблемні питання таких навчальних дисциплін, як «Експертологія», «Судові експертизи», «Експертизи в кримінальному провадженні». У роботі викладено сучасну доктринальну модель експертології, проблеми експертного права та практики його застосування, розкрито проблеми конкуренції правових норм та формування інтегративної моделі доказового права. Розглянуто питання використання в експертній практиці ДНК-дактилоскопії, мас-спектрального аналізу та інших сучасних досягнень науки і техніки. Розкрито доказові можливості окремих експертиз, проблеми становлення правової експертизи, удосконалено концепт мистецтвознавчої експертизи, запропоновано запровадження в кримінальному судочинстві нового виду експертизи – гуманітарної експертизи, подано пропозиції щодо вдосконалення процесуального законодавства та практики його застосування.

Призначено для студентів, слухачів магістратури, курсантів юридичних закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальностями «Право» та «Правоохоронна діяльність». Підручник буде слушним помічником як тим, хто за своєю ази правничої науки, так і тим, хто прагне до поглибленого вивчення кримінального процесу, криміналістики, експертології, особливо магістрам, аспірантам, а також практичним працівникам правоохоронних та правозахисних органів, слідчим, суддям, адвокатам, прокурорам, іншим працівникам, які мають справу з отриманням, дослідженням, перевіркою та застосуванням доказів.

УДК 343.14:343.137(075)

© Тертишник В. М., Варава В. В.,
Сачко О. В., 2021

© Видавництво «Право», 2021

ISBN 978-966-998-229-2

Вступ

У наш час юристу потрібно мати не тільки знання правничих наук, а й систему інтегративних знань у сфері природничих і точних наук, володіти методологією пізнавальної діяльності складних явищ, уміти застосовувати теорію доказів і досягнення експертології для здобуття достовірних знань, мати силу, волю, мудрість та компетентність, щоб розумно відповідати добром на добро і справедливостю на зло. У складній справі розкриття і розслідування злочинів, захисту прав і свобод людини та справедливого судочинства все більш важливого значення набувають експертні дослідження.

Зростаюче значення експертизи в доказуванні зумовлюється як тим, що вона часто є одним з найбільш ефективних засобів здобуття достовірних доказів, що застосовується для встановлення важливих обставин справи в ситуації недостатньої інформованості щодо обставин предмета доказування, та є інформаційно насиченим джерелом добротної доказової інформації, так і тим, що науково-технічний прогрес відкриває нові доказові можливості експертних досліджень, а сама експертиза стає таким, що динамічно розвивається, і все більш досконалим правовим інститутом забезпечення справедливого судочинства.

Судова експертиза сьогодні отримує свої специфічні об'єкт, предмет, методологію та технологію дослідження, перебуває в стані інтенсивного інтегративного розвитку, що виявляється в систематизації наукових знань про досліджувані об'єкти, явища, процеси, формуванні на основі інформаційних технологій науково обґрунтованих методів здобуття нових знань.

Правникам, слідчим, детективам, прокурорам потрібно мати здатності *на репродуктивному рівні* самостійно відтворювати та поглиблювати свої знання, використовувати сучасні надбання експертології для розв'язання нестандартних завдань і проблемних ситуацій, *на евристичному та творчому рівні* – шукати нові знання та розв'язувати складні завдання інноваційного характеру у професійній діяльності.

У цьому підручнику проаналізовано актуальні проблеми розвитку експертології; визначено напрями реалізації сучасних досягнень природничих наук для вдосконалення експертних досліджень; розкрито шляхи розвитку

експертних технологій, удосконалення експертного права та практики його застосування; запропоновано запровадження в кримінальному судочинстві гуманітарної експертизи для розв'язання морально-етичних питань у сфері правосуддя; розглянуто питання становлення правової експертизи та формування методологічних засад експертизи фондового ринку; розкрито коло питань, розв'язуваних окремими експертизами; проаналізовано вимоги до структури висновку експерта; надано рекомендації щодо призначення експертиз та перевірки й оцінювання висновків експерта.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1

КОНЦЕПТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ, ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

§ 1. Концептуалізація судової експертології та її місце в системі правничої науки та правозастосовній діяльності

Судова експертологія пройшла історичний шлях становлення від концепту «обізнаних осіб» до «судової експертизи». Першим прототипом судових експертиз були судово-медичні висновки «обізнаних людей» – лікарів. Наприклад, в історичних джерелах є згадки про те, що в Римській імперії лікарі провели огляд тіла вбитого Юлія Цезаря (44 р. до н. е.) і виявили серед двадцяти трьох ран одну, яка, за їх висновками, і стала смертельною. Ордонанс короля Франції Людовіка XIV 1670 р. передбачав порядок виклику лікарів і хірургів із метою проведення огляду поранених і померлих, проведення освідування і порівняння документів, на що звертають увагу дослідники¹.

З часом починає застосовуватися комплексна експертиза документів, а до проведення хімічного дослідження документів залучається

¹ Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. М. : Прогресс, 1973. С. 20–36 ; Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. СПб. : Равена : Альфа, 1995. 846 с. ; Основы судебной экспертизы : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад. : Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.

навіть у сесвітньо відомий учений Д. І. Менделєєв. Уже в середині ХІХ ст. у сфері правосуддя застосовуються судово-балістичні (М. І. Пирогов) та судово-хімічні й інші експертні дослідження.

Відомий учений минулого В. Д. Спасович у 1889 р. слушно й красномовив: «Безмежне море знань людських і необхідний правильний розподіл праці. Окрема голова, окремих розум не в змозі вмістити й тисячної частини накопиченого століттями досвіду. Кожна спеціальність доопрацьовувалась до особливих законів. Якщо трапиться, що суду або окремих людині необхідно буде звернутися до іншої спеціальності, тоді замість того, щоб починати вивчення цієї спеціальності й, так би мовити, їхати відкривати Америку, можна прямо звернутися до фахівця з тієї чи іншої спеціальності та взяти в нього готову формулу...»¹.

О. Ф. Коні відзначав, що «судова практика дуже часто змушена звертатися до спеціальних досліджень, зосереджуючи на них тягар справи, або звертатися за допомогою до обізнаних людей, тобто експертів, у різних спеціальних галузях знань, мистецтв і ремесел»².

Не можна не зазначити, що в ст. 112 Статуту кримінального судочинства 1864 р. зазначалось: «...у тих випадках, коли для точного розуміння обставин справи необхідні спеціальні знання чи досвідченість у науці, мистецтві, ремеслі, промислі чи якому-небудь занятті, запрошуються обізнані люди». У якості обізнаних людей, згідно зі ст. 326 Статуту, «можуть бути запрошеними лікарі, фармацевти, професори, учителі, техніки, художники, ремісники, казначей та особи, які тривалими заняттями по певній службі чи в певній галузі отримали особливий досвід».

Стаття 331 Статуту передбачала освідування через обізнаних людей (рос. – «сведущие лица»), а ст. 332 покладала на судового слідчого обов'язок постановки перед такими особами конкретних запитань, які підлягали розв'язанню з використанням їх знань. Статті 336–349 Статуту регламентували проведення окремого судово-медичного огляду через лікарів, які керувалися при формуванні своїх самостійних

¹ Спасович В. Д. Сочинения : в 10 т. СПб., 1889–1902. Т. 5. С. 286.

² Коні А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. / под общ. ред. В. Г. Базанова и др. М. : Юрид. лит., 1967. Т. 4. С. 34–38.

суджень і висновків Статутом судової медицини¹. Фактично в даному випадку Статут кримінального судочинства під концептом «судово-медичного огляду через лікарів» регламентував проведення судово-медичної експертизи.

У 1904 р. мають місце факти дактилоскопічної експертизи. Завдячуючи викладачу Чернівецького університету Гансу Гросу в 1908 р. інтегративні знання фахівців (обізнаних людей), дотичних до збирання доказів у сфері кримінального судочинства, сформовані в нову науку – криміналістику². 4 липня 1913 р. в Україні, у Києві та Одесі, створюються кабінети науково-судових експертиз.

З огляду на історичне значення даних фактів Указом Президента України №424 від 10 червня 2009 р. день 4 липня оголошено професійним святом – Днем судового експерта.

З розвитком науково-технічних засобів пізнавальної діяльності в доказуванні все більшу роль відіграє судова експертиза, а теорія доказів усе більше інтегрує нову складову юриспруденції, яка отримала назву «експертологія»³.

Судова експертологія – це інтегративний багатоаспектний концепт, що включає в себе природничий, інформаційний, правничий, психологічний, тактичний, організаційний, дослідний та логічний компоненти.

Концептом судової експертології охоплюється інтегративний комплекс правничих і природничих та інших наук, яким формулюються поняття і види експертиз у юридичних процесах, підстави, суб'єкти, принципи, порядок та методологія провадження судових експертиз, розуміння висновку експерта як самостійного виду доказів і його місця в доказовому праві, застосування експертизи в практичній правозастосовній діяльності та забезпеченні правосуддя.

¹ Российское законодательство X–XX веков. Т. 8 : Судебная реформа. М. : Юрид. лит., 1991. С. 131, 153–158.

² Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики : новое изд., перепечат. с изд. 1908 г. М. : ЛексЭст, 2002. 1088 с.

³ Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология. Волгоград, 1979 ; Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с. ; Цимбал П. В., Лазебний А. М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві. *Міжнародний науковий вісник*. 2015. №1 (2). С. 53–58.

Пріоритетами сучасної судової експертології є формування на інтегративному рівні єдиних для всіх форм судочинства основ та доктрини експертного права, його місця в доказовому праві, оптимізація і розвиток експертної методології та розширення потенційних можливостей експертних досліджень на основі сучасних наукових досягнень галузевих наук та інформаційних технологій, формування стандартів допустимості висновків експертів як доказів у судових процесах.

Термін «судова експертиза» законодавець визначає в ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»¹ як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні органів дізнання, слідства чи суду».

У ст. 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу» зазначається, що це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.

Виходячи з вищенаведеного, під експертизою розуміють насамперед дослідження. З точки зору філології: 1) дослідження – це відтворення якого-небудь явища або спостереження за новим явищем у певних умовах із метою вивчення²; 2) аналіз – метод наукового дослідження предметів, явищ шляхом розкладу, розчленування їх складу і властивостей³; 3) оцінка – думка, міркування про якість, характер, значення кого-, чого-небудь⁴; перевіряти – переконатись у правильності, точності чого-небудь⁵.

Ю. К. Орлов виокремлює наступні ознаки судової експертизи: використання спеціальних знань, проведення дослідження з метою встановлення обставин, які мають значення для справи, наявність спеціального суб'єкта експертизи, визначена процесуальна форма прова-

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ : ред. від 01.01.2020. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4038-12>.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь ; ВТФ «Перун», 2003. С. 242.

³ Там само. С. 17.

⁴ Там само. С. 693.

⁵ Там само. С. 719.

дження, оформлення результатів у спеціальному процесуальному документі – висновку експерта¹.

Варто звернути увагу на перспективи виходу експертології за межі кримінального, цивільного чи господарського судочинства. У науці прогнозується утворення «загальної експертології», предмет якої охопить й інші галузі суспільної діяльності, що потребують експертної оцінки для прийняття важливих рішень у сфері управління, економіки тощо². Сьогодні отримують застосування експертизи фондового ринку, антикорупційні експертизи законодавчих і нормативних актів, висновки екологічних експертиз у сфері будівництва, доктринальні висновки правників у сфері конституційного судочинства тощо.

Експертиза – це спрямоване на вирішення певних питань дослідження, що потребує спеціальних знань із боку компетентних осіб, яких називають експертами (від латин. «*expertus*» – досвідчений). На відміну від інших (технічних, товарних, лікарських тощо), судова експертиза провадиться для встановлення фактів, пов'язаних із розслідуванням та судовим розглядом кримінальних справ, вирішення питань правосуддя в цивільному, адміністративному, господарському та іншому судовому процесі, а також у медицині, екології чи будь-якій іншій сфері людської діяльності, де виникає потреба застосування спеціальних знань.

Судова експертиза – це процесуальна дія, що полягає у провадженні за дорученням органів дізнання, досудового слідства і суду або дорученням сторін діяльності у встановленій законом процесуальній формі із застосуванням спеціальних знань, досліджень пов'язаних зі злочином об'єктів, явищ і процесів відповідними спеціалістами і поданні на підставі цих досліджень кваліфікованого висновку з питань, що мають значення для правосуддя.

Сторона захисту в кримінальному процесі, відповідно до ст. 243 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема й обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

¹ Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе. М., 1982. С. 4–5.

² Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка і право)*. 2013. Вип. 2. С. 105.

Судові експертизи не тільки є одним із потужних і найбільш інформативних засобів доказової діяльності у кримінальних провадженнях, а й можуть бути важливим інструментом профілактики злочинів за умови належної правової визначеності даної функції держави, чого недостатньо в сучасному правовому полі. У сфері кримінального процесу судова експертиза є окремим комплексним інститутом доказового права.

Предмет судової експертизи – це фактичні дані та обставини справи (провадження), встановлювані судовим експертом на підставі використання спеціальних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) при дослідженні матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення завдань судочинства¹.

У сучасній юридичній літературі виділяються такі ознаки експертизи: застосування спеціальних знань, процесуальна форма призначення експертизи, процесуальна самостійність і індивідуальна відповідальність судового експерта, безпосереднє дослідження об'єктів експертизи, об'єктивне і всебічне проведення судової експертизи, процесуальне оформлення результатів експертизи, проведення дослідження з метою встановлення обставин справи, спеціальний суб'єкт експертизи, процесуальна форма її проведення, оформлення результатів у вигляді висновку експерта, надання висновку, дослідження як процес застосування спеціальних знань, об'єкти дослідження².

Різні питання провадження судової експертизи та використання висновку експерта в доказуванні у кримінальному процесі розглядаються в роботах вітчизняних учених – процесуалістів і криміналістів³.

¹ Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію суд. експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головенко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. С. 25.

² Юришин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2007. С. 63.

³ Гончаренко В. Г. Судово-психологічна експертиза у кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2013. 43 с. ; Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ : Ліра, 2015. 432 с. ; Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навч. посіб. Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України ; Арт-Прес, 2000. 144 с. ; Судова експертиза в кримінальному процесі : навч.-практ. посіб. / О. О. Садченко, Н. Д. Кулінич, С. М. Соловей, О. В. Шевченко ; ННІ підготовки фахівців для експерт. підрозділів ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : УкрДГРІ, 2013. 256 с. ; Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки

Спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства є необхідними для повного, всебічного, об'єктивного встановлення обставин, що входять у предмет доказування, та вирішення інших завдань кримінального процесу¹.

Об'єкти експертизи – це закріплені в матеріалах справи та передбачені кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації².

Згідно з кримінально-процесуальним законом усі необхідні для провадження експертизи матеріали надає слідчий. Під матеріалами, що направляються експертові, слід розуміти: речові докази, які підлягають дослідженню; протоколи слідчих дій та інші документи, що підтверджують обставини їх виявлення, вилучення, фіксації, збереження та інші необхідні фактичні дані; зразки для порівняльного експертного дослідження. Якщо при провадженні експертизи експерт встановить обставини, що мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання, він управі зазначити про це у своєму висновку. Таке право експерта є важливою гарантією повноти і всебічності дослідження всіх обставин справи.

Предметом експертизи у вузькому сенсі зазвичай вважається експертне завдання, яке необхідно розв'язати експертові під час і за результатами дослідження на основі відповідного обсягу спеціальних знань із використанням засобів і методів, що перебувають у його розпорядженні³.

Методи експертизи – це система науково-технічних, логічних та інших дослідницьких технологій, які застосовуються для з'ясування

культурних цінностей : підручник. Київ : Знання, 2006. 477 с. ; Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с. ; Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 461 с.

¹ Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2007. С. 56.

² Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. М. : Юрид. лит., 2003. С. 8.

³ Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе : практ. пособие. М. : Право и закон, 2003. С. 6.

інформаційного змісту досліджуваних об'єктів, отримання емпіричних даних чи їх аналізу, ідентифікації або отримання ймовірних чи прогностичних знань, для вирішення всіх питань правосуддя.

А. І. Вінберг та Н. Т. Малаховська запропонували таку класифікацію експертних методів: 1) за ступенем їх загальності та субординації: всеохоплюючий та розглянуті на цьому рівні методи логіки; 2) загальні (загальнопізнавальні) методи: спостереження, вимірювання, опис, планування, експеримент, моделювання та ін.; 3) окремі методи (інструментальні та допоміжно-технічні); 4) спеціальні методи, функції яких виконують спеціалізовані методики експертного дослідження¹.

Методологія судової експертизи – інтегративна система науково обґрунтованих *методів і засобів*, а також *правил* проведення експертного дослідження, які відповідно до особливостей об'єктів дослідження та поставлених завдань створюють оптимальну програму отримання достовірних фактичних даних і правильних висновків.

Як зазначають дослідники, Науково-дослідною роботою (НДР), проведеною Київським НДІСЕ Міністерства юстиції України (2012 р.), було визначено це поняття таким чином: «*Методика проведення судової експертизи* – детально регламентована програма вирішення експертного завдання (експертних завдань), яка складається з послідовних практичних та розумових операцій, що спрямовані на пізнання властивостей і зв'язків досліджуваних об'єктів (матеріальних об'єктів, явищ, подій) та передбачають застосування при цьому системи *методів і засобів*, а також *правил* проведення експертного дослідження»².

Розвиток науки і техніки розширює можливості алгоритмізації експертних досліджень. При цьому кожна експертна методика, основана на використанні комп'ютера, специфічна і орієнтована на дослі-

¹ Вінберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие. Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1979. 184 с.

² Полтавський А. О. Знову до поняття «Методика проведення судової експертизи». *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 48.

дження різних об'єктів, усі вони мають ряд спільних властивостей. Їх поєднують такі положення: а) в основі всіх методик лежать принципи правової інформатики і кібернетики, а саме: принцип системної організованості об'єкта пізнання, кількісних визначень, використання математичного апарату, функціональний та алгоритмічний підхід до процесу пізнання і самого об'єкта пізнання; б) методологічною передумовою комп'ютеризації будь-якого завдання є його математичне моделювання та розробка алгоритму вирішення цього завдання, такі моделі будуються не математиками або фізиками, а експертами конкретної спеціальності; в) для кожної методики, яка розробляється, характерна певна структура, наприклад, постановка завдання, визначення мети дослідження тощо; г) жодна методика від початку і до кінця не може бути реалізована за допомогою комп'ютера, використання ЕОМ об'єктивізує процес пізнання і доповнює якісний підхід до процесу дослідження¹.

З урахуванням інформаційних технологій наразі перебуває у процесі створення як програмне забезпечення діяльності щодо розкриття та розслідування окремих видів злочинів, так і програмне забезпечення основних експертних досліджень. Але інформаційні технології не зменшують активної ролі та відповідальності експерта в кримінальному судочинстві.

Процес дослідження істини в кримінальному процесі має бути істинним, забезпечувати отримання достовірних даних, а отже, такий процес має бути добре контрольованим на всіх його стадіях, перевіреним і добре вивченим. В усякому разі мають бути відомі механізми формування тих чи інших висновків або інформаційних результатів, досліджені всі варіанти дії використаного методу залежно від різних змінюваних умов його застосування.

З названих причин не можуть бути використані в доведенні гіпнозу, екстрасенсорика та інші нетрадиційні методи психології.

Невипадково закон вимагає у висновку експерта викладати не тільки підстави проведення експертизи та результати експертного до-

¹ Гурак Р. В. *Інтеграція знань як фактор розвитку науки криміналістики* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Європ. ун-т фінансів, інформац. систем, менеджменту і бізнесу. Київ, 2005. С. 3–9 ; Гурак Р. В. *Інтеграція у судовій експертизі. Право України*. 2003. № 11. С. 56–59.

слідження, а й зміст і послідовність застосування методології дослідження.

У сучасних експертизах помітна тенденція вдосконалення методів експертизи, яка проявляється в більш широкому використанні сучасних інформаційних технологій та інших наукових досягнень, що може зумовлювати, з одного боку, ускладнення методології досліджень (наприклад, використання мас-спектрального аналізу матеріальних об'єктів із застосуванням лазерних джерел іонів і сучасних спектрометрів), а з іншого боку, додає більшої інформативної та доказової потужності експертизам, розширює можливості використання неструктивних методів (що забезпечує збереження важливих речових доказів), нерідко сприяє уніфікації системи експертних методів та прискорює процес виконання експертних досліджень (поширені експрес-аналітичні методи).

Для кримінального процесу важливо, що об'єкти експертизи досліджуються насамперед неструктивними методами для збереження доказових ознак матеріальних чи матеріалізованих об'єктів.

Методологію експертизи має бути відображено в описовій частині висновку експерта з тим, щоб хід і результати дослідження могли бути доступними для об'єктивного аналізу в судовому процесі, а також для перевірки шляхом повторного дослідження.

Висновки експерта, являючи собою узагальнені, опосередковані, вивідні знання, мають відповідати вимогам достовірності. Отримані відомості повинні бути результатом дослідження за умови відсутності сумнівів у правильності проведеного дослідження й отриманих результатів.

Сучасні досягнення експертології можуть бути використані не тільки для встановлення обставин предмета доказування в кримінальних провадженнях, але мають більш значний потенціал:

- для вдосконалення діяльності щодо попередження та профілактики злочинів, установа причин і умов (обставин, які сприяли вчиненню) злочину;
- для оперативного-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності;
- для вдосконалення антикорупційної політики держави;

- для забезпечення безпеки держави;
- для створення штучних умов з метою отримання доказової інформації з використанням «слідових пасток»;
- для забезпечення таких заходів, як імітування обстановки злочину та спеціальний слідчий експеримент (ст. 270 КПК України);
- для створення й використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів (ст. 273 КПК України);
- для формування автоматичних баз даних результатів експертних досліджень (наприклад, генотипоскопії) з подальшим використанням таких колекцій у розкритті повторних злочинів та їх профілактиці.

Для вдосконалення використання спеціальних знань у попередженні злочинів необхідно прийняти законодавчі основи такої діяльності – прийняти Закон «Про профілактику кримінальних правопорушень», де передбачити процесуальну форму провадження експертиз з метою виконання профілактичних функцій.

Слово «експерт» походить від латинського «*expertus*» та французького «*expertise*», що означає досвідчений, випробуваний¹.

Експерт – це не зацікавлена у справі особа, яка володіє спеціальними знаннями та вміннями в окремій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла і яка залучається у встановленому законом порядку до участі в провадженні експертизи.

Обов'язковою умовою здійснення судово-експертної діяльності судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих установах, є наявність свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, виданого Міністерством юстиції України на підставі рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України, яким надається право на проведення конкретних видів експертиз. Судовий експерт при виконанні процесуальних дій повинен мати при собі і пред'являти на вимогу відповідних посадових осіб свідоцтво про присвоєння йому кваліфікації судового експерта. У письмових висновках експерта, крім даних, передбачених чинним законодавством, обов'язково зазначаються номер, дата видачі і строк дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта.

¹ Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 2 : Д–Й. С. 333.

Судовий експерт здійснює судово-експертну діяльність тільки з тих видів судових експертиз і експертних спеціальностей, які зазначені у свідоцтві про присвоєння кваліфікації судового експерта¹.

Контроль за дотриманням судовими експертами вимог нормативно-правових актів із питань судово-експертної діяльності здійснюється Міністерством юстиції України та міжрегіональними управліннями Міністерства юстиції України із залученням фахівців науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України шляхом проведення перевірок.

Висновок експерта – це результат діяльності експерта щодо проведення експертизи, що являє собою складений відповідно до вимог закону документ, у якому викладаються фактичні дані, отримані в процесі дослідження, і висновки експерта з досліджуваних питань.

Основні завдання, що стоять перед інтеграцією в судовій експертизі: 1) подальше вдосконалення загальної теорії судової експертизи; 2) систематизація понятійного апарату судової експертизи, його розвиток та вдосконалення; 3) розкриття інтеграційних зв'язків судової експертизи, різноманітних розділів криміналістики та інших наук; 4) визначення нових класифікаційних систем у судовій експертизі, заснованих на інтеграційних зв'язках та інтеграції знань; 5) удосконалення процесуального законодавства, яке обумовлює розширення сфери застосування спеціальних знань².

Інтегративні процеси у сфері експертних досліджень дозволяють розширювати доказові можливості експертиз, а в юридичній науці проблеми експертології набувають усе більш широкого розгляду³.

¹ Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом М-ва юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5 : ред. від 17.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11>.

² Гурак Р. В. Інтеграція у судовій експертизі. *Право України*. 2003. № 11. С. 56–59.

³ Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. М. : Норма, 2008. 480 с. ; Судова експертиза в кримінальному процесі: навч.-практ. посіб. / О. О. Садченко, Н. Д. Кулінич, С. М. Соловей, О. В. Шевченко ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 256 с. ; Макаренко Е. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Експертизи на досудовому слідстві : навч. посіб. Дніпропетровськ, 2001. 204 с. ; Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1982. 178 с. ; Калашникова О. Л. Основы мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : підручник. Київ : Знання, 2006. 477 с. ; Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с. ;

З огляду на широкий та постійно поновлюваний асортимент лакофарбових матеріалів, що використовуються в технології фарбування автомобілів, а також розвиток методів і засобів їх досліджень, великого значення в розкритті й розслідуванні злочинів набуває використання мікрочастинок лакофарбових покриттів та їх експертних досліджень. Сучасні експертизи дозволяють вирішити такі питання, як установлення факту контактної взаємодії автомобіля з іншими транспортними засобами або предметами речової обстановки місця події, визначення типу (марки) автомобіля за залишками мікрочастинок.

Зусиллями вчених розроблено методику ідентифікації особистості за формою, протяжністю та локалізацією відбитків шкірястих складок губ. Активно розробляється методика підвищення інформативності досліджень губної помади. Розвиток науки зумовив можливість використання у провадженні експертних досліджень методів рентгеноструктурного аналізу, рефрактометрії, атомно-абсорбційного спектрального аналізу та ін. Постійно накопичується досвід досліджень документів, удосконалюються засоби і методи виявлення за допомогою лазерної техніки знищених записів, а також люмінесцентного аналізу. Подальшого розвитку набуває методика виявлення фальсифікації грошових знаків і документів. Ці нетрадиційні засоби отримання доказів усе більше застосовуються в слідчій практиці.

Криміналістика : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лушкатов, І. В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ : Ліра, 2014. 380 с. ; Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та межі застосування. Київ : Освіта України, 2012. 394 с. ; Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Скіф, 2012. 448 с. ; Цимбал П. В., Лазебний А. М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві. *Міжнародний науковий вісник*. 2015. № 1 (2). С. 53–58 ; Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2009. 199 с. ; Кліменко Н. І., Клевцов О. І. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань. *Право України*. 1998. № 1. С. 95 ; Пиріг І. В. Судова експертологія: проблеми формування предмета та системи науки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2 (66). С. 485–493 ; Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію суд. експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфреман та ін. Харків : Право, 2016. 928 с. ; Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : монографія / П. Д. Біленчук, О. І. Мотлях, О. М. Рибальченко, І. П. Усіков ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 2013.

Нетрадиційні дослідження відкривають нові перспективи у справі підвищення ефективності доказування, указують на нові шляхи розкриття злочинів і викриття винних. Зростаюча їх роль у доказуванні по кримінальних справах визначається багато в чому поширенням використання сучасних досягнень медицини, генетики, біохімії та інших наук.

Останніми роками досягнуто значних успіхів у сфері отримання доказової інформації від слідів біологічного походження. У ході експертизи почали використовуватися методи встановлення груп білків (гаптоглобін, трансферин та ін.), а також груп ферментів (фосфоглюкомутаза, аденилаткіназа, глутамат-піруват-трансаміаза та ін.), більшість з яких присутні в організмі майже кожної людини, що дозволяє більш повно диференціювати сліди крові й успішно діагностувати джерело їх походження.

Принципове завдання ідентифікації слідів крові та зразків для порівняльного дослідження, узятих у конкретної особи, дозволяє вирішити метод генотипоскопії (ДНК-дактилоскопії). Метод ґрунтується на аналізі нової категорії генетичних маркерів – поліформних ділянок дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), що характеризуються, як з'ясувалося, достатньою індивідуальністю. Індивідуальні «відбитки» ДНК виявляються за допомогою різноманітних зондів, розроблених у 1990-х рр. Є. І. Рогаєвим¹.

Проведені вченими розрахунки свідчать про ймовірність збігу «відбитків» ДНК двох випадкових людей як 1 на 40 млрд. Сама технологія проявлення індивідуальних «відбитків» ДНК отримала назву «генотипоскопії», або «ДНК-дактилоскопії». Цей метод є одним із найбільш перспективних у сучасній криміналістиці, і його вдосконалення має стати одним із пріоритетних напрямів розвитку експертології.

Експерти вже сьогодні проводять експертизи з використанням методу ДНК-дактилоскопії, що дозволяє: ідентифікувати конкретну особу по слідах крові і сперми; виявити, хто є батьком або матір'ю дитини; визначити, чи належали частини тіла розчленованого трупа одній людині.

¹ Рогаєв Е. И. Структура геномного участка, содержащего нестабильные элементы ДНК. Доклады АН СССР. М., 1988. Т. 302. С. 324–328.

Будь-які дві людини відрізняються трьома мільйонами основ ДНК, що становить 0,1% геному. Такі розбіжності можуть бути достатніми для персональної ідентифікації особи людини. ПДАФ-типування ДНК є одним із найбільш доказових методів аналізу біологічного матеріалу при провадженні судової ідентифікаційної експертизи. Існують кілька базових технологій молекулярно-генетичного (геномного) ідентифікаційного аналізу, що застосовуються в судово-медичній експертній практиці. Загальним для них є дослідження особливих, так званих гіперваріабельних, ділянок геномної ДНК людини, які є строго специфічними для кожного індивідуума і тому можуть служити індивідуалізуючими особистістю ознаками, в основі дослідження яких лежить феномен поліморфізму довжини ампліфікованих фрагментів (ПДАФ) ДНК¹.

Відділом біологічних досліджень ДНДЕКЦ МВС України для проведення досліджень за світовими стандартами використовуються генетичні аналізатори ABI 3100 Avant, 3130, 3500 виробництва фірми «APPLIED BIOSYSTEM» (США) та сучасні набори реактивів, що дозволяють ідентифікувати особу з високим ступенем імовірності (1 : 10 млрд)².

Широке запровадження даного методу в слідчу й експертну практику дозволить, на наш погляд, докорінно змінити ситуацію боротьби зі злочинністю. Уже зараз необхідно працювати над проблемою створення відповідних автоматизованих банків даних з урахуванням можливостей методу генотипоскопії для забезпечення ефективного використання слідів крові, сперми та інших субстанцій біологічного походження в розкритті та розслідуванні злочинів.

¹ Костенко І. О., Кирпичова К. В. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичної експертизи та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 217–219.

² Котляренко Л. Т. Оптимальні можливості ДНК-досліджень біологічних слідів (сучасний стан і перспективи розвитку). *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 38–40.

У свою чергу, криміналістика, постійно накопичуючи нові методи і досягнення інших наук, особливо медицини, біохімії, біофізики, генетики, усе більше стає науково-природничою криміналістикою, що зумовлює необхідність подальшої розробки її концептуальних проблем.

Значні можливості для підвищення ефективності використання дактилоскопії в доказуванні дає лазерна флюорографія. Цей метод полягає в освітленні слідонесучої поверхні синьо-зеленим світлом аргонного лазера, промінь якого розсіюється лінзою. Сліди рук, що люмінесцують, власне світіння відбитків пальців у жовтогарячому (помаранжевому) діапазоні спектра фіксуються за допомогою фотозйомки або іншого засобу. Метод дозволяє швидко та якісно виявляти латентні сліди без пошкодження слідів і слідоносіїв (є одним із найменш деструктивних методів), а за своєю чутливістю багато в чому перевершує традиційні, дозволяє встановити давність утворення слідів (при цьому враховується розходження в кольорі люмінесценції). Подальше вдосконалювання і широке впровадження даного методу в слідчу практику дозволить істотно підвищити результативність оглядів місць подій, обшуку та інших слідчих дій.

Нові можливості в доказуванні може надати комплексне дослідження волосся людини. Відомо, що кожна людина щодня втрачає в середньому від 50 до 100 волосин. Це дозволяє говорити про високий ступінь можливості виявлення їх на місці деяких злочинів (звалтувань, пограбувань, крадіжок тощо). Перспективним напрямом є дослідження мікроелементного складу волосся. Вчення про біологічну роль мікроелементів у житті живих організмів було започатковане і розвинуте ще В. І. Вернадським.

Дослідження, проведені в різних країнах, показали, що волосся збирає і накопичує мікроелементи, які містяться в організмі, у кількості, значно більшій, ніж концентрація їх у крові. Виявилось, наприклад, що волосся шизофреніків містить менше кадмію і марганцю, але більше свинцю і заліза, ніж волосся психічно нормальних людей; у волоссі осіб, які перенесли інфаркт, удвічі нижчою виявляється концентрація кальцію; дослідженням різноманітних ділянок волосся наркоманів можна визначити час і дозу вживання наркотику. Дослідивши волосся Наполеона, що зберігалося у Військовому музеї Франції, до-

слідники зробили висновок про отруєння його миш'яком у період перебування його на острові Святої Олени.

Цікавими є дані, отримані вченими в результаті дослідження мікроелементного складу волосся за допомогою нейтронно-активаційного аналізу. Суть цього методу полягає у визначенні якісного і кількісного елементарного складу речовин за випромінюваннями ядер, що перетворилися на радіоактивні в результаті опромінення їх нейтронами. Дослідивши за допомогою даного методу волосся значної кількості людей, учені встановили у волоссі людини вміст понад 18 різних елементів. Було зроблено розрахунки ймовірності збігу елементарного складу волосся у двох індивідів. Виявилось, якщо брати вміст тільки п'яти елементів, то можливість такого збігу дорівнює 1 : 126 800, 10 елементів – один на мільйон, а 15 – один на сто мільйонів. Найбільш інформативними є мікрровключення цинку, марганцю, селену, срібла, заліза, миш'яку, кобальту. Названі ймовірності загалом є близькими до ймовірності випадкового збігу відбитків пальців рук.

Проте при цьому ще не враховуються можливості морфологічних і біологічних досліджень волосся. Комплексне дослідження волосся, слідів крові з використанням досягнень різноманітних біологічних досліджень та інших експертиз, поряд із більш широким застосуванням вивчення мікроелементарного складу даних об'єктів, особливо за допомогою лазерних мас-спектральних аналізаторів, могло б істотно підвищити інформативність таких досліджень і доказове значення названих слідів злочину, дозволило б установити конкретне джерело їх походження, визначити тотожність досліджуваних об'єктів.

Нові можливості в доказуванні може дати комплексне дослідження різноманітних речових доказів із застосуванням сучасних досягнень природничих і технічних наук. Сьогодні електронна мікроскопія займає провідне місце серед методів дослідження різних за призначенням та структурою об'єктів. Вона дозволила вперше візуалізувати атомну будову речовини, що мало велике наукове та прикладне значення. З часу створення перших електронних мікроскопів був пройдений шлях їх поступового вдосконалення, що дозволило на сьогодні мати багатофункціональні прилади із широкими можливостями отримання інформації не лише структурного змісту. Ця багатофункціональність впли-

ває з різних фізичних явищ, що виникають під час взаємодії електронів з об'єктами дослідження. Разом із тим вирішення проблеми отримання повної, найбільш цікавої і достатньо достовірної інформації на основі досліджень за допомогою електронних мікроскопів не втрачає своєї актуальності. Без електронної мікроскопії складно уявити розвиток різноманітних нанотехнологічних напрямів і науки про життя. При цьому растрова і просвічувальна електронні мікроскопії приблизно однаковою мірою затребувані найрізноманітнішими науково-технічними галузями¹.

Сумське відкрите акціонерне товариство «Selmi», незважаючи на фінансові та організаційні труднощі, продовжує випускати мікроаналізатори, атомно-абсорбційні спектрофотометри, електронні мікроскопи, а також емісійні спектрометри, хроматографи, інші прилади, які з успіхом можуть бути використані в криміналістиці. Наприклад, електронний мікроскоп ЕМВ-100ЛМ дозволяє заглянути у світ молекул і атомів у широкому діапазоні збільшення (діапазон електронно-оптичного збільшення до 600 000). Розроблений і запроваджений у випуск товариством «Selmi» спектрометр газовий ізотопний МІ 1201АГМ-01М призначений для застосування у сфері аналітичної мас-спектрометрії.

Протягом останнього десятиліття Сумським товариством «Selmi» (в минулому – Сумський завод електронних мікроскопів) налагоджено і продовжується випуск унікальних приладів групи ЕМАЛ – мас-аналізаторів із лазерним джерелом іонів. Принцип дії приладу заснований на іонізації певних ділянок твердої речовини через потужне імпульсне випромінювання квантового генератора та вивченні плазми, яка утворюється за допомогою мас-спектрометра.

Застосування потужного лазерного джерела іонів дозволяє робити аналіз практично всіх твердих речовин при стовідсотковій іонізації, уникнути явищ фракційності, тобто забруднення плазми речовинами самого іонізатора, що має місце при іскровій іонізації, а отже, забезпечує високу спроможність і точність аналізу.

Наявність у приладі фокуруючої оптичної системи у сполученні зі сканувальним пристроєм забезпечує високу локальність аналізу з точністю до діаметра променя менше 10 мкм. Застосування мас-

¹ Перекрестов В. І. Практичні методи електронної мікроскопії : навч. посіб. Суми : Сум. держ. ун-т, 2014. С. 8.

спектрометра з подвійним фокусуванням дає можливість використовувати значну частину іонів при аналізі речовини, що призводить врешті-решт до підвищення точності аналізу. Більше того, аналізатор забезпечує можливість одночасної реєстрації на екрані або фотопластинці декількох десятків елементів. Нарешті, прилад забезпечує цілість досліджуваних зразків і швидкість дослідження.

Ці якості приладу розширюють доказові можливості різних досліджень матеріалів, речовин та виробів дозволяють ефективно використовувати його для визначення природи досліджуваних об'єктів, установлення мікроелементного складу різних слідів ґрунту, волосся, нашарувань, мікрочасток та інших речових доказів, у тому числі й мікрооб'єктів. Прилад забезпечує збереженість досліджуваних зразків і швидкість дослідження.

Застосування в експертній практиці мас-спектрального аналізу в сукупності з іншими сучасними інформаційними технологіями в багатьох випадках дозволяє збільшити інформативність досліджуваних речових доказів, а нерідко забезпечити ідентифікацію досліджуваних об'єктів, що вкрай важливо для ефективної роботи щодо протидії злочинності.

Україна – четверта у світі країна у сфері розвитку космічної галузі. Космічні технології сьогодні являють собою багатогранну систему наукових знань і розробок, які широко використовуються як у космосі, так і на землі, від найскладніших за інтелектуальним наповненням систем і технологій до обладнання з використанням сонячної енергії, медичних пристроїв та простих і надійних предметів побуту.

Певним тормозом для наукового прориву космічних технологій у промисловість та інші цивільні галузі була і залишається недосконала правова база патентування та реалізації винаходів, надання багатьом винаходам режиму секретності та зберігання їх для оборонних потреб без реалізації у виробництво. З роками цей недолік треба виважено усувати, удосконалюючи законодавство, відкриваючи інноваційним технологіям більш швидку і широку дорогу у виробництво та для задоволення інших потреб суспільства.

Важливим напрямом удосконалення експертної діяльності є широке використання сучасних інформаційних технологій і програмних комплексів автоматизованого вирішення експертних завдань або ж спе-

ціалізованих систем підтримки алгоритмізації експертних досліджень. До подібних комп'ютерних систем у галузі криміналістичних досліджень належать, наприклад, вітчизняна балістична система «Рикошет»; зарубіжні системи «Балекс», що використовується при проведенні експертизи вогнепальної зброї, «Кортик» – експертизи холодної зброї, «Автоекс» – дослідження наїздів транспортних засобів на пішоходів, і багато інших. Значного поширення набувають системи фірми «Transfarm» (Республіка Польща), такі як «TrasoScan» (дослідження відбитків взуття, пальців, документів, а також інших плоских поверхонь), «ToolScan» (сканування інструментів і слідів, залишених інструментами), «BalScan» (дослідження металевих елементів і гільз патронів). Остання досить широко почала використовуватись Експертною службою МВС України. Серед програм для автоматизації почеркознавчої експертизи можна виділити такі: «Почерк» (призначена для автоматизованого експертного дослідження почерку), «Oldman» (установлення віку виконавця підпису, виконаного від імені особи літнього чи похилого віку), «Lefth» (установлення факту виконання рукопису незвичною для написання (лівою) рукою), «AGE.SEX» (установлення статі та віку виконавця рукописного документа) тощо. Серед програм для портретної експертизи – «БАРСПортрет», «Портрет-Поиск», для експертизи відео-, звукозапису – «PINGUIN-IP», «EXPAD», «Signal Viewer», для КЕМРВ – «Проволока», «Спирт», «Farm», для вибухотехнічної експертизи – програма визначення потужності заряду вибухової речовини за результатами ОМП «Руїна», для фоноскопичної експертизи – програмний комплекс для ідентифікації людини за голосом і мовленням SIVE v.8.2 та багато інших технічних і програмних продуктів¹.

Прагнення підвищити якість роботи слідчих (дознавачів) та експертів стимулювало розробку спеціальних програмних пакетів авто-

¹ Арешонков В. В. Діджиталізація техніко-криміналістичних досліджень як напрям підвищення їх ефективності. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 20 ; Фрідман-Козаченко М. М. Інформаційні технології як засіб криміналістичної техніки. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 26 берез. 2021 р. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2021. С. 205–209.

мативованих робочих місць слідчого (дізнавача), експерта (наприклад, Ар-гус-слідчий 4.01, 4.03 (Росія), «Експерт-Проф» (Росія), Робоче місце слідчого (Україна), інформаційно-аналітична система «АРМЕКС» (Україна) та ін.), у яких автоматизація складання процесуальних та інших документів реалізується у вигляді баз даних із бланками цих документів та (або) еталонних їх зразків. Певні перспективи вдосконалення роботи з доказами відкриває запровадження в судову експертизу лазерних 3D-сканерів і програмного забезпечення аналізу їх застосування¹.

З огляду на розвиток інформаційних технологій у наш час відкриваються нові можливості для алгоритмізації слідчої та експертної роботи. Група вчених-юристів із Дніпра та фахівців у ІТ-технологіях розробила програму «СОЛОМОН», яка об'єднує в собі єдиний системний робочий кабінет слідчого, практику судової практики, банки кримінальних проваджень, дані слідчих методів, можливості окремих експертиз, проекти процесуальних документів. Упровадження цієї програми дозволить поліпшити наукову організацію роботи слідчого, заощадити час і ефективність його роботи. Майбутнє криється в таких нововведеннях, і реформи, що упроваджуються, повинні надати шанс на їх реалізацію.

Проблемі використання поліграфа як засобу отримання доказової інформації приділяється певна увага в юридичній літературі. Ряд авторів вважають, що для використання в доказуванні у кримінальних справах методу контролю реакцій людини за допомогою поліграфа не існує ніяких перешкод.

Використання як доказової інформації даних, отриманих за допомогою датчиків, що фіксують фізіологічний і психологічний стан людини (якщо це здійснено з її згоди), а сам процес дослідження їй зрозумілий, не суперечить законові. Навпаки, провадження таких експериментів без пояснення їх суті та наслідків означає отримання інформації від осіб, що мають визначений процесуальний статус і наді-

¹ Шехавцов Р. М., Трухан Р. Щодо сучасних перспектив впровадження окремих комп'ютерних технологій у документування розслідування злочинів. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 26 берез. 2021 р. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2021. С. 216–217.

лені відповідними правами, проти їх волі, тобто отримання інформації шляхом обману або насильства. Такий підхід суперечить моральним засадам кримінального судочинства. Відповідно до ст. 63 Конституції України примушування у свідченнях проти самого себе в будь-який спосіб є неприпустимим.

З метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа; предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа – є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводитися тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування.

Порядок та умови проведення судової експертизи регламентовані Законом України від 25 лютого 1994 р. «Про судову експертизу», КПК України, а також Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5, та Наставною про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України.

Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Згідно з чинним законодавством України експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. До спеціальних знань належать будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому і практичному рівню.

У ході експертизи, на відміну від інших процесуальних дій, істотні для справи факти можуть встановлюватися за відсутності слідчого (або

суду). Ця особливість дозволяє пояснити, чому законодавець установив систему додаткових процесуальних гарантій, дотримання яких покликано сприяти достовірному, повному й об'єктивному встановленню фактів експертом і всебічній перевірці його висновків слідчим та судом.

Предметом судової експертизи можуть бути питання, що стосуються будь-якої галузі науки.

Експертна діяльність здійснюється на принципах точного виконання законодавства, на основі якого ця діяльність здійснюється, об'єктивності та повноти проведеного дослідження, наукової обґрунтованості висновків, процесуальної незалежності експерта.

Незалежність судового експерта і слухність його висновків забезпечуються особливим процесуальним порядком призначення експерта, установленням відповідальності за втручання у проведення судової експертизи або спробу впливати на висновки експерта; правом учасників цивільного, кримінального або адміністративного процесу в передбачених законом випадках бути присутніми при проведенні судової експертизи; обов'язком органу дізнання, попереднього слідства або суду створювати необхідні умови для діяльності судового експерта; існуванням позавідомчих установ судової експертизи, відокремлених від органів дізнання і попереднього слідства або суду.

Експертиза провадиться експертами відповідних установ або фахівцями, призначеними слідчим, прокурором і судом. Як експерт може виступати будь-яка особа, що володіє необхідними знаннями для давання висновку. Питання, поставлені перед експертом, і його висновки не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

§ 2. Судові експертизи в системі доказів та проблеми доказового права

Пізнання – це процес добування, осмислення та використання інформації, за допомогою якої і формується знання про об'єкт, який пізнається¹. Пізнання є вищою формою відображення дійсності та такого роду функціонування свідомості, що звернено до зовнішнього

¹ Образцов В. А. Криміналістика : курс лекцій. М., 1996. С. 57.

для людини, яка пізнає, об'єкта та має за мету одержання нових знань (нової інформації)¹.

Безумовно, доказування як різновид пізнання в правничій діяльності має певні особливості, які полягають у тому, що суб'єкти пізнання-доказування мають не тільки отримати певні знання, а й забезпечити їм публічний характер, надати їм таких якостей, які дозволяють іншим упевнитись у достовірності отриманих знань. Як стверджують філософи, «перетворити істину для себе» в «істину для всіх». Для цього мають бути не тільки отримана достовірна інформація, яка до того ж буде закріплена на надійних носіях, придатних для перенесення в просторі та часі, а й зафіксований увесь процес її здобуття, який у подальшому може надати можливість іншим перевірити весь процес і його результати.

Із гносеологічної та юридичної точки зору доказову діяльність можна представити як пізнавальний процес, що здійснюється у визначеній у законі процесуальній формі та супроводжується фіксацією (протоколюванням і технічним документуванням) самого такого процесу й отриманих результатів, що вимагає додаткової логістики та юридичного визначення.

Забезпечення справедливості судочинства можливе на основі досягнення істини щодо предмета доказування. Доктрина об'єктивної істини закріплюється як на законодавчому рівні та рівні правових позицій прецедентного судового права, так і підтримується більшістю філософів права від Арістотеля до сучасників. Зокрема, М. І. Козюбра стверджує, що кінцевим результатом методології є досягнення істинного знання². Українська правознавча наука й освіта, як зазначає О. В. Десятник, вважає, що істину необхідно встановлювати, доводити, виправдовувати, нею можна володіти, у неї потрібно вірити та шукати для цього надійні критерії істинності³.

Запровадження змагальних засад у кримінальне правосуддя не скасовує принципу публічності й обов'язку суду встановлювати істину,

¹ Логика научного исследования. М., 1965. С. 22.

² Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 23.

³ Десятник В. О. Критичне правознавство: методологічні основи : дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.12. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 342 ; Десятник В. О. Критичне правознавство : монографія. Львів : Галич-прес, 2017. 224 с.

а надає йому лише більше можливостей для використання активності сторін у досягненні цієї мети.

У справі «Риженко проти України» (рішення від 30 липня 2015 р.) ЄСПЛ визначив, що «органами досудового слідства не було докладено розумних зусиль для встановлення істини».

Судові експертизи мають дуже важливе значення у вирішенні проблем установлення істини та забезпечення справедливого судочинства. Постійний розвиток науки і техніки зумовлює непинне зростання ролі експертних досліджень у процесі доказування у кримінальних справах.

Доказування в кримінальному процесі являє собою передбачену законом діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора і суду за участю інших суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин щодо збирання, дослідження, перевірки та оцінки фактичних даних (доказів), використання їх у встановленні об'єктивної істини, обґрунтуванні висновків і прийнятих рішень.

У *структурі доказування* є неодмінно присутніми та поєднуються *пізнавальні* (евристично-інформаційні), *комунікативні* (фіксація і забезпечення передачі фактичних даних у часі та просторі), *засвідчувальні* (підтвердження достовірності фактичних даних) і *обґрунтовуючі* (використання доказів у встановленні істини) *елементи*.

Процесуальна форма збирання і дослідження доказів виступає універсальним пізнавальним, комунікативним і засвідчувальним засобом, засобом отримання, закріплення, збереження і передачі доказової інформації учасникам процесу, створення необхідних гарантій установа істини та захисту прав і свобод людини.

Документуванням діяльності щодо виявлення, отримання й дослідження доказової інформації створюється ціла система додаткових допоміжних доказів, які підтверджують достовірність і допустимість до справи отриманих даних.

Процес отримання знань є водночас процесом їх підтвердження, закріплення. Сам процес дослідження доказів, якщо він документується, є процесом формування доказів, оскільки він у своєму розвитку відтворює логіку фактів і, засвідчуючи методологію дослідження, дає змогу перевірити її правильність і разом із тим правильність висновків експерта.

Однією з найважливіших форм доказової діяльності є *призначення і провадження експертизи*. Як і будь-яка слідча дія, експертиза проводиться в суворо передбаченій законом процесуальній формі. Процесуальна форма є гарантом об'єктивності експертизи та достовірності її висновків.

Доказове значення у висновку експерта можуть мати:

а) відомості про конкретні факти, фактичні дані, установлені в ході експертного дослідження;

б) висновки експерта, зроблені на основі проведених із використанням спеціальних знань досліджень відповідних об'єктів і аналізу отриманих фактичних даних;

в) відомості про методологію дослідження, які дають змогу перевірити і підтвердити чи спростувати висновки експерта.

Експертні дослідження тісно пов'язані з речовими доказами, які є «найбільш перспективними для забезпечення об'єктивності процесу доказування», тому що ці часто малопомітні, а отже, не знешкоджені «рукою, що зазвичай замітає сліди», «німі і добропорядні свідки» є досить об'єктивними, неупередженими й непідкупними, їх не можна «залякати» (хіба що знищити), вони стійкі і «невибагливі». Синергетичний ефект дає саме поєднання цих якостей речових доказів з експертними можливостями, адже саме вустами фахівців-експертів вони часто можуть говорити красномовніше, гучніше і переконливіше багатьох інших доказів.

Доказове значення експертизи в судовому процесі все більш зростає.

З одного боку, науково-технічний прогрес обумовлює розширення кола речових джерел доказової інформації і різноманітних видів експертних досліджень. Так, наприклад, поява газової зброї зумовила як виникнення нових знарядь учинення насильницьких злочинів, так і розробку методики експертизи даних видів речових доказів; збільшення кількості видів наркотичних засобів припускає розробку нових методів їх досліджень.

З іншого боку, розвиток науки і техніки взагалі та вдосконалення науково-технічних методів і засобів досліджень речових доказів зокрема дозволяють нерідко виявляти нові, раніше недоступні для сприйняття доказові властивості тих або інших слідів, більш широко роз-

крити їх інформаційні можливості (зміст) і потенційні можливості в доказуванні; дають можливість розширити коло питань, що вирішуються експертами, та глибину їх досліджень і тим самим підсилити доказову цінність отриманих результатів.

Для прикладу, сьогодні принципове завдання ідентифікації слідів крові та зразків для порівняльного дослідження, узятих у конкретної особи, дозволяє вирішити використання розробленого останніми роками методу генотипоскопії (ДНК-дактилоскопії). Широке упровадження цього методу в слідчу та експертну практику дасть змогу, на наш погляд, докорінно змінити ситуацію в боротьбі зі злочинністю. Уже зараз необхідно працювати над проблемою створення відповідних автоматичних банків даних з урахуванням можливостей методу генотипоскопії для забезпечення ефективного використання слідів крові, сперми та інших об'єктів біологічного походження в розкритті та розслідуванні злочинів. Зазначимо, що в Німеччині, згідно зі ст. 81q, результати досліджень із застосуванням методу генотипоскопії – встановлений ідентифікаційний код ДНК обвинуваченого в скоєнні особливо тяжких злочинів – уже заносяться до автоматичних банків даних. Є необхідність запровадження такого досвіду і в Україні.

Задля розкриття злочинів у правовому полі нашої держави важливою процесуальною формою стає візуальне спостереження за особою та місцем і технічне документування отриманої інформації. Саме встановлені в певних місцях пристрої відеоспостереження дозволяють зафіксувати самі факти вчинення злочинів та анатомічні дані злочинця. З одного боку, застосування сучасних безпілотних літальних апаратів та оптичних і кібернетичних пристроїв може розширювати інформаційні можливості названих негласних слідчих (розшукових) дій. З іншого боку, важливо, щоб за такими матеріалами технічного документування в подальшому можливою була б ідентифікація особи. Проте погодні умови, динаміка подій тощо не завжди забезпечують чіткість зображень. Для підвищення ефективності ідентифікаційних досліджень важливим є використання апробованих космічними технологіями приладів, прозваних «окулярами Хаббла», а також розроблене в цьому контексті спеціальне програмне забезпечення для обробки нечітких зображень, яке уже використовується в медичних обстеженнях. Утілення подібних технологій у криміналістичну методологію іденти-

фікації значно розширить її можливості й ефективність застосування системи негласних слідчих (розшукових) дій.

Інтегративні процеси у сфері експертних досліджень дозволяють розширювати доказові можливості експертиз, що ілюструють сучасні наукові публікації вчених¹. Разом із тим зростання ролі експертиз у судовому доказуванні потребує системного аналізу питань доказового права.

Відповідно до закону *висновок експерта являє собою самостійний вид доказів*. Водночас *доказове значення експертизи не зводиться тільки до висновків експерта*. У ході експертизи експерт зазвичай на основі аналізу отриманих фактичних даних і наукових знань робить певний висновок, але поряд з цим встановлює фактичні дані емпіричної властивості та повідомляє наукові дані з досліджуваних питань, які теж можуть мати доказове значення.

Дослідження доказів має характер з'ясування їх змісту та інформаційного значення. У такому дослідженні в якості експертизи також має місце отримання нових знань – висновків експерта, які формулюються на підставі аналізу наданих йому об'єктів.

Широкі доказові можливості експертних та позаекспертних досліджень, здійснюваних сьогодні на підставі нових законодавчих змін,

¹ Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію суд. експерта / авт.-уклад. : Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Сфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с. ; Судова експертиза в кримінальному процесі : навч.-практ. посіб. / О. О. Садченко, Н. Д. Кулінич, С. М. Соловей, О. В. Шевченко ; ННІ підготовки фахівців для експерт. підрозділів ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : УкрДГРІ, 2013. 256 с. ; Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : підручник. Київ : Знання, 2006. 477 с. ; Кліменко Н. І., Клевцов О. І. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань. *Право України*. 1998. № 1. С. 95 ; Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : монографія / П. Д. Біленчук, О. І. Мотлях, О. М. Рибальченко, І. П. Усіков ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 2013 ; Перекрестов В. І. Практичні методи електронної мікроскопії : навч. посіб. Суми : Сум. держ. ун-т, 2014. 241 с. ; Алгоритми ідентифікації статичних об'єктів / Ткаченко О. М., Дишук А. С., Перепелиця Н. Л. та ін. *Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку*. 2017. № 3. С. 72–80 ; Дослідження та використання космосу. Сьогодні і завтра / за ред. Б. Феєрбахера, Х. Стоєвера ; пер. з англ. О. П. Федорова (наук. ред.) та ін. Київ : Академперіодика, 2012. 564 с. ; Чернявский Г. М., Стрыков А. И. Особенности идентификации наркосодержащей растительности с использованием космической информации. *Известия высших учебных заведений. Геодезия и аэрофотосъемка*. 2016. Т. 60, № 3. С. 95–101.

потребують більш глибокого доктринального аналізу проблем доказового права взагалі та інституту судових експертиз і висновків спеціалістів зокрема.

Порядок провадження судових експертиз на сьогодні регламентується як в окремих законах (Закон України «Про судову експертизу» та ін.)¹, так і в окремих процесуальних кодексах України та відомчих інструкціях². При цьому має місце конкуренція правих норм, недосягнута єдність та чітка правова визначеність правового регулювання експертної діяльності. Виникає проблема правового забезпечення ефективного використання експертиз у доказовій діяльності.

Доказове право – інтегративна система поєднаних предметом правового регулювання правових норм, якими визначаються мета та предмет доказування, компетенція суб'єктів доказування, концепт доказів та їх види, вимоги належності, допустимості та достовірності доказів, юридична форма доказової діяльності, принципи доказового права, оцінки та розуміння достатності доказів, стандарт доведеності поза розумним сумнівом, гарантії забезпечення при здійсненні доказової діяльності достовірності отриманих знань і справедливого судочинства.

Доказове право є квінтесенцією наукової доктрини щодо доказів та доказування, засобом її актуалізації та формою реалізації. Норми доказового права пронизують усі стадії і форми судочинства.

Доказове право включає норми, які визначають: а) мету і предмет доказування; б) поняття та види доказів, в) вимоги допустимості до-

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ : ред. від 01.01.2020. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4038-12> ; Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995 № 45/95-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 8. Ст. 54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/95-вр>. (Втратив чинність) ; Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР : ред. від 16.10.2000. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-вр>.

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : ред. від 06.04.2021. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> ; Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом М-ва юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5 : ред. від 17.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11> ; Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : затв. наказом Міністра оборони України від 14.08.2008 № 402 : ред. від 16.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08>.

казів; г) принципи доказового права; д) зміст і складові процесу доказування; е) засоби та правову форму доказування.

Доказами в кримінальній справі є отримані в установленому законному порядку будь-які фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винуватість особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для об'єктивного вирішення справи.

Доказ являє собою єдність фактичних даних і їх процесуальних носіїв. Доказові матеріали (фактичні дані) набувають статусу доказів лише за наявності таких умов.

По-перше, вони повинні мати відношення до предмета доказування, тобто мати здатність усувати інформаційну непевність із фактів, що підлягають встановленню, тобто мати ознаки *належності до справи*.

По-друге, належні до справи дані мають бути отримані з надійних джерел інформації та закріплені в передбаченому законом порядку, тобто мати ознаки *допустимості до справи*.

Слід зазначити, що *допустимість доказів* являє собою сукупність ознак, за наявності яких надається можливість використання доказової інформації в кримінальному процесі як логічних посилень, аргументів.

Допустимість доказів означає:

1) фактичні дані мають бути отримані уповноваженими на те суб'єктами (особою, яка здійснює провадження у кримінальній справі, особою, яка здійснює перевірку заяви про злочин або виконує окреме доручення слідчого, а також органом оперативно-пошукової юрисдикції при виявленні злочинів);

2) фактичні дані мають бути отримані з відомого, доступного для перевірки і не забороненого законом джерела;

3) фактичні дані повинні бути отримані у встановленому законом порядку з дотриманням процесуальної форми, що гарантує захист прав і законних інтересів громадян;

4) фактичні дані й сам процес їх отримання повинні бути належним чином закріплені та засвідчені;

5) зібрані докази та інші матеріали кримінальної справи в цілому дозволяють здійснити аналіз і перевірку достовірності та законності одержання фактичних даних.

По-третє, доказами можуть бути тільки достовірні фактичні дані. Забороняючи використання в доказуванні інформації, джерело якої

невідоме або сумнівне, а також установлюючи суворий порядок одержання доказової інформації, закон тим самим дбає про використання в доказуванні не будь-якої, а лише достовірної інформації, «фактичних даних».

У буквальному значенні «фактичні дані» – це дані, які відповідають дійсності, фактам. Доказуванням узагалі є встановлення істинності якогось судження, положення (тези) за допомогою аргументів (посилань), істинність яких встановлено.

Отже, доказами є фактичні дані, що відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності.

В аспектах оцінки допустимості висновків експерта в доказуванні в кримінальних провадженнях варто звернути увагу на такі нюанси:

а) чи є експерт фахівцем у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, чи є він компетентним, незалежним, об'єктивним, не зацікавленим у справі та неупередженим, чи не підлягав він відведенню від участі у справі з передбачених у законі підстав;

б) чи дотримані вимоги при отриманні зразків для експертного дослідження та здобутті матеріалів, які надані експерту для дослідження, чи не є такі матеріали «плодами отруйного дерева»;

в) чи дотримані вимоги закону при призначенні та проведенні експертизи, фіксації її процесу та отриманих результатів;

г) чи дозволяє система застосовуваних методів дослідження впевнитися поза розумним сумнівом у достовірності отриманих результатів.

Використання науково-технічних методів і засобів при доказуванні вважається допустимим за умови, що при цьому є відомими джерело і засіб отримання фактичних даних, забезпечується можливість їх перевірки, а також перевірки достовірності отриманих фактичних даних. Застосовувані науково-технічні методи і засоби не повинні створювати загрозу для життя і здоров'я громадян, принижувати їхню гідність, завдавати майнової, моральної або фізичної шкоди.

Як і будь-яка слідча дія, експертиза проводиться в суворо передбаченій законом процесуальній формі. Процесуальна форма є гарантом об'єктивності експертизи та достовірності її висновків.

Аналіз останніх наукових досліджень свідчить як про постійний розвиток доктрини доказового права та все більшу широту і глибину думок учених при аналізі існуючих загальних проблем доказової ді-

ьяльності¹ та питань судової експертизи², так і про наявність недостатньо апробованих і теоретично обґрунтованих новацій доказового права та суперечливих судових прецедентів.

У доказовому праві помітні такі основні його вади: а) штучне відтермінування доказової діяльності в часі, що не забезпечує належного вивчення всієї можливої доказової картини; б) доктринально хибне закріплення поняття та видів доказів; в) заплутаність концепту допус-

¹ Теорія доказів : підручник / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров ; за заг. ред. В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2015. 294 с. ; Терещенко Ю. В. Процесуальні дії як способи формування доказів у досудовому провадженні : монографія. Львів : Галицько-Волинська Спілка, 2012. 166 с. ; Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Калуш : Петраш К. Т., 2020. 452 с. ; Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 10–21 ; Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с. ; Прилуцький С. Допустимість доказів: сучасність та перспективи кримінального процесу України. *Право України*. 2006. № 4. С. 85–89 ; Тютюнник В. В. Очевидна недопустимість доказу як критерій здійснення окремої судової процедури визнання доказу недопустимим під час кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 9–1. С. 233–236 ; Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.

² Експертизи в судовій практиці : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с. ; Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію суд. експерта / авт.-уклад. : Л. М. Головаченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с. ; Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с. ; Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра, 2015. 432 с. ; Криміналістика : підручник : у 2 т. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 1. 456 с. ; Шепітько В. Ю. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, І. В. Борисенко, С. О. Когут, О. М. Могильников. Харків, 2003. 112 с. ; Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2009. 199 с. ; Чернявський Г. М., Стрыков А. Й. Особенности идентификации наркосодержащей растительности с использованием космической информации. *Известия высших учебных заведений. Геодезия и аэрофотосъемка*. 2016. Т. 60, № 3. С. 95–101 ; Юрчишин В. Д. Особливості оцінки висновків судового експерта у кримінальному судочинстві України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2004. Вип. XII. С. 197–203.

тимості доказів; г) запровадження в доказове право угоди про визнання вини як «цариці доказів»; д) бюрократизація процедури доказової діяльності.

Порівняльний аналіз концептів доказів, закріплених у різних галузях права дає змогу з'ясувати як певні розбіжності в дефініціях, так і доктринально хибні закріплення поняття та видів доказів.

Так, у ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) визначається, що «доказами в адміністративно-судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків». Аналогічний концепт розуміння доказів та їх видів («засобів») викладений у ст. 73 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), а також у ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України).

У даних законодавчих актах закладений хибний логічний силізм – доказами є дані, ці дані встановлюються, зокрема, речовими доказами, тобто «доказами є дані, які встановлюються доказами».

У чинному КПК України закріплений ще більш «оригінальний» алогізм. Тут використано термін «джерела доказів», що призвело до іншої тавтології. Наприклад, до джерел доказів у ст. 84 КПК України віднесено показання, документи, речові докази, протоколи слідчих і судових дій. Тобто тут стверджується, що джерелами доказів є речові докази, а по суті маємо алогізм – «джерелами доказів є докази».

Викладаючи досить вузьке загальне розуміння «джерел доказів» у цілому, законодавець, регламентуючи процедуру дізнання щодо кримінальних проступків, спромігся проголосити, що «процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідчування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» (ст. 298¹ КПК України).

Більше того, продовжуючи традицію сіяти хаос, законодавець в абз. 2 ч. 1 названої статті стверджує, що «такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постає за клопотанням прокурора».

Зазначені приписи ст. 298¹ КПК України не відповідають конституційному концепту допустимості доказів, викладеному в ст. 62 Конституції України, про те, що «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях». Отже, отримані законним шляхом докази є доказами незалежно від наявності чи відсутності ухвали слідчого судді щодо дозволу на їх використання як доказів. Приписи процесуального закону лише тоді мають цінність і варті виконання, коли спрямовуються на виконання завдань кримінального процесу, створюючи належну і достатню систему стримувань і противаг проти можливих помилок чи зловживань, а не породжуючи форму заради самої форми, яка вже сама несе в собі можливість довільного розсуду (дозволити чи не дозволити) та крім надлишкової бюрократії створює додаткові корупційні ризики. Зрештою, питання про допустимість доказових матеріалів як доказів має вирішувати суд у змагальному судовому процесі.

Чинний КПК України містить настільки «різнобарвну» і широку систему суперечностей доказового права, що створює практично безмежні можливості створювати правничий колапс на шляху досягнення мети самих процесів.

У КПК України та інших процесуального характеру законодавчих актах має бути закріплено доктринально виважене визначення поняття доказів: «Доказами є фактичні дані, отримані з дотриманням засади верховенства права в передбаченому законом порядку, які є належними до справи, достовірними та відповідають вимогам допустимості».

Допустимість доказів у доктринальному сенсі означає правову придатність їх для використання у кримінальному процесі як аргументів у доказуванні.

У ст. 74 КАС України за назвою «Допустимість доказів» дається досить широке та розмите визначення критеріїв недопустимості доказів. Зокрема, у цій нормі зазначається, що «суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом».

Стаття 77 ГПК України визначає, що «докази, одержані з порушенням закону, судом не приймаються».

Стаття 78 ЦПК України «Допустимість доказів» визначає: «Суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом».

Ці концепти могли б бути прийнятними за умови забезпечення чіткої юридичної визначеності самого «порядку, встановленого законом».

Пов'язуючи допустимість доказів із процесуальним порядком їх одержання, закон не тільки має на меті захист громадян від безпідставного вторгнення в їх законні права та інтереси, а й виходить із того, що цей порядок містить гарантії одержання достовірної доказової інформації.

Але після введення в дію нового КПК України слідча і судова практика показали наявність «білих плям» у процесуальному законодавстві, відсутність системності в реалізації правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини, недосконалість інституту негласних слідчих (розшукових) дій, безліч юридичних фікцій і колізій, яких не порушити дуже важко.

По-перше, згідно з ч. 3 ст. 9 КПК України «закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу».

По-друге, у ст. 1 КПК України міститься припис – «порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України».

По-третє, згідно з ч. 1 ст. 84 КПК України «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку...» (саме цим і без альтернатив).

По-четверте, відповідно до ст. 86 КПК України «доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення».

Значимо, що такої проблеми не виникає в цивільному судочинстві, адже там щодо допустимості доказів визначений більш простий

концепт – «суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом» (ст. 59 ЦПК України).

Очевидно, у чинному КПК України здійснена штучна формалізація доказового права, яка суперечить об'єктивним законам пізнання, логіки та природного права, здатна перетворити судовий процес у безкінечну тяганину, за якою важко буде побачити піклування про долю людини.

Усупереч сталому розумінню ієрархії правових норм та юридичної сили правових норм залежно від їх джерел (норми конституції – норми найвищої юридичної сили і т. д.) чинний КПК України містить досить неоднозначні за змістом постулати інституту допустимості доказів: «Доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку...» (ст. 84). Підкреслимо – доказами у кримінальному процесі може бути лише те, що здобуто в передбаченому КПК порядку. А все інше, здобуте на основі процедур, передбачених іншими законами, як уважають розробники КПК України, – «матеріали» невідомого науці статусу.

Таким чином, поза межами застосування можуть опинитися деякі приписи Закону України «Про судову експертизу» та відомчі нормативні акти з питань експертної діяльності.

За чинними приписами КПК України недопустимість доказу може пов'язуватися не лише з допущенням при їх отриманні «істотних порушень прав і свобод людини» (ч. 1 ст. 87 КПК України), а й до того ж за приписами ст. 89 КПК України визнання доказу недопустимим пов'язується з випадком «встановлення очевидної недопустимості доказу».

У рішенні Верховного Суду від 8 жовтня 2019 р. у справі № 639/8329/14-к, де Верховний Суд колегією суддів Касаційного кримінального суду, даючи тлумачення ч. 1 ст. 87 КПК України, зазначив, що «вирішуючи питання про застосування правил ст. 87 КПК до наданих сторонами доказів, Суд виходить з того, що ці положення можуть бути підставою для визнання доказів недопустимими не за будь-якого порушення процесуального закону, а лише у випадку порушення фундаментальних прав і свобод особи, гарантованих у документах, що згадані в цій статті» (п. 33); «якщо суд визнає доказ

недопустимим з посиланням на частину 1 статті 87 КПК, він має зазначити, наслідком порушення якого саме фундаментального права або свободи стало отримання цього доказу та хто саме зазнав такого порушення. Обґрунтовуючи наявність такого порушення, суд має послатися на конкретні норми Конституції та/або міжнародних договорів, якими гарантуються ці права і свободи, і за потреби на практику відповідних органів, уповноважених тлумачити ці норми» (п. 35).

Варто враховувати, що Конституція України у ст. 62 зазначає, що «не можуть мати значення доказів дані, здобуті незаконним шляхом...». І тут буде питання щодо співвідношення концептів «законний засіб отримання доказів» у розумінні «законного шляху отримання доказів» з розумінням понять «процесуальна процедура» та «порушення процедури при застосуванні законного засобу здобуття доказів».

Стаття 75 КАС України закріплює концепт достовірності доказів, зазначаючи, що «достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи».

У контексті достатності доказів ст. 79 ГПК України, виходячи з розуміння особливостей праввідносин та уявлення про правосуддя в цій сфері, формує замість поняття достовірності доказів сумнівний концепт «вірогідності доказів», зазначаючи таке: «...наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування». Ось так... і «ніяких більше проблем». Виходячи з безлічі проблематичних приписів підстав обрання запобіжних заходів та інших «креативних» новел, схоже, цю концепцію робили спробу запозичити розробники КПК України.

Разом із тим ст. 80 ЦПК України («Достатність доказів») зазначає: «Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування». Тут більш виважений силігізм.

Вирішуючи питання допустимості висновків експертів як доказів, не можна обійти увагою питання доктрини «плодів отруйного дерева», за загальним правилом якої докази, отримані за допомогою відомостей,

джерелом яких є недопустимі докази, стануть недопустимими. Такий концепт знайшов закріплення як у рішеннях ЄСПЛ, так і в прецедентному праві української судової влади.

Зокрема, у справі «Гефген проти Німеччини» Європейський суд з прав людини, розглядаючи питання допустимості доказів, отриманих із порушенням встановленого порядку, сформував доктрину «плодів отруйного дерева», відповідно до якої, якщо джерело доказів є неналежним, то всі докази, отримані з його допомогою, будуть такими ж.

Рішенням від 12 червня 2019 р. у справі №676/3183/15-к (провадження № 51-7129км18) Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду роз'яснив, що, зважаючи на допущені порушення норм кримінального процесуального законодавства при проведенні оперативних закупок, не тільки самі отримані у процесі закупки джерела інформації не можуть вважатися допустимими, а й усі інші похідні докази (як «плоди отруйного дерева»), зокрема висновки судово-хімічних експертиз таких об'єктів, є недопустимими доказами.

Аналогічним чином 13 листопада 2019 р. Верховний Суд у справі № 1–07/07 зазначив таке: «...відповідно до сформованої практикою ЄСПЛ доктрини “плодів отруйного дерева”» (fruit of the poisonous tree), якщо джерело доказів є недопустимим, усі інші дані, одержані з його допомогою, будуть такими ж»; «зазначена доктрина передбачає оцінку не лише кожного засобу доказування автономно, а і всього ланцюга безпосередньо пов'язаних між собою доказів, з яких одні впливають з інших та є похідними від них. Критерієм віднесення доказів до “плодів отруйного дерева” є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом».

Для визначення допустимості доказів варто виходити з формули: належний суб'єкт отримання доказів, належне джерело доказу, належний засіб отримання доказу, належна юридична форма одержання доказу.

У кримінальному судочинстві очевидно недопустимими варто вважати доказові матеріали, які отримано внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, пово-

дження, дані, які здобуті внаслідок провокації злочину, одержані з істотним порушенням прав і свобод людини чи є «плодами отруйного дерева», матеріали, які отримані з порушенням інших юридичних норм, приписами яких створювалися певні гарантії отримання достовірних фактичних даних. *Очевидно недопустимими є докази, які отримано з таких джерел, такими засобами і в такому порядку, за яких не забезпечено дотримання засади верховенства права та є сумнівною достовірність самих доказів.*

У створенні гарантій правосуддя в доказовому праві важливо досягти інтегративного поєднання як гарантій отримання достовірних доказових матеріалів, так і гарантій захисту прав і свобод людини.

Інтегративний аналіз проблем доказування в різних юридичних процесах приводить до висновку про необхідність прийняття універсального законодавчого акта – «Кодексу доказового права».

У контексті формування його доктринальних засад та окремих правових інститутів пропонуємо закріпити тут норми такого змісту:

1. «Доказами є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, які відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

2. «Фактичні дані, отримані шляхом здійснення антикорупційних заходів, діяльності щодо запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, митних та інших передбачених законом адміністративних, оперативно-розшукових чи цивільно-процесуальних процедур, можуть використовуватися в юридичному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття, фактичні дані отримані без недопустимого втручання в гарантовані Конституцією України права і свободи громадян, не є “плодами отруйного дерева”, такі здобуті фактичні дані відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

3. «Недопустимими є доказові матеріали, які здобуті внаслідок провокації злочину, одержані з істотним порушенням прав і свобод людини чи є “плодами отруйного дерева”, матеріали, які отримані з порушенням інших юридичних норм, приписами яких створювалися певні гарантії отримання достовірних фактичних даних.

Недопустимими є докази, які отримані з таких джерел, такими засобами і в такому порядку, за яких не забезпечено належного дотримання захисту прав і свобод людини відповідно до вимог засади верховенства права та принципу пропорційності, а також ставиться під сумнів достовірність самих доказів».

На нашу думку, до запропонованої моделі «**Кодексу доказового права**» мають бути включені норми загальної та особливої частин. У загальній частині на інтегративному рівні мають бути викладені єдині для всіх форм судочинства норми міжгалузевого характеру, якими визначатимуться поняття і види доказів та критерії їх допустимості. В особливій частині мають бути закладені сучасні норми, які регламентують провадження судових експертиз (основу таких складають норми Закону України «Про судову експертизу»), та приписи щодо інших видів доказів, їх отримання, зберігання та використання.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»¹ у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) наданий новий концепт «кримінальні правопорушення», а в КПК України з'явився новітній модифікований інститут дізнання щодо кримінальних проступків.

Перш за все законодавець розширив функції спеціаліста, окрім існуючих обов'язків надання допомоги слідчому в збиранні доказів, надаючи йому дослідницькі повноваження. Відповідно до нової редакції ч. 1 ст. 71 КПК України «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і **може надавати консультації та висновки** під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок». Норма має загальний характер, а її дія, як бачиться, поширюється як на досудове слідство та дізнання, так і на судовий розгляд справи. Отже, можна допустити, що спеціаліст може давати висновки за результатами його досліджень не тільки при провадженні

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 17.06.2020 № 720-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 17. Ст. 71 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 321-ІХ від 03.12.2019).

дізнання щодо кримінальних проступків, а й при провадженні досудового слідства щодо злочинів.

Частину 4 ст. 71 КПК України, яка визначає права спеціаліста, доповнено пунктом 3¹: «викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання», що надає спеціалісту право не тільки робити дослідження а й мати певну ініціативу в здійсненні таких досліджень, зокрема здійснювати дослідження та у висновку фіксувати результати досліджень, щодо яких не були запити дізнавача. Такий підхід може мати позитив у випадку невідкладності досліджень і застосування деструктивних методів дослідження, які приводять до втрати досліджуваних об'єктів та неповторності таких досліджень. Разом із тим застосування таких методів дослідження, на наш погляд, має бути узгоджене з дізнавачем (слідчим).

Пункт 7 ч. 4 ст. 71 КПК України конкретизує право давати спеціалістом висновки при провадженні дізнання, стверджуючи, що спеціаліст вправі «надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених частиною третьою статті 214 цього Кодексу». Дані приписи все ж не скасовують більш загального правила, викладеного в ч. 1 ст. 71 КПК України, де спеціалісту делегується компетенція «надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок».

Відповідно до п. 19 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру» під час здійснення адвокатської діяльності адвокат (окрім прав щодо доручення експертизи, які передбачені КПК України) має право «одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань».

ЄСПЛ підтвердив, що консультативні висновки – теж докази, а суд має як скласти такі висновки, так і надати можливість сторонам бути з ними ознайомленими та викладати свої судження, давати заперечення і коментарі з приводу їх використання в доказуванні (справа «Воротнікова проти Латвії»).

На відміну від спеціаліста, експертом у кримінальному провадженні «є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціаль-

ними знаннями, має право відповідно до Закону України “Про судову експертизу” на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об’єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» (ч. 1 ст. 69 КПК України). Відповідно до ч. 2 ст. 65 КПК України, на відміну від спеціаліста, експерти на досудовому розслідуванні не можуть бути допитані як свідки щодо роз’яснення наданих ними висновків. Між тим експерт зобов’язаний прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту в суді (ч. 5 ст. 69 КПК України).

Згідно з новою нормою ч. 1 ст. 298¹ КПК України «Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» тощо.

Безумовно, чим швидше та у більш повному обсязі слідчий та оперативний працівник отримують корисну інформацію у справі, тим реальнішими є шанси на те, що кримінальне правопорушення буде розкритим, а правопорушник – викритим.

Утілення в кримінальний процес технології позаекспертних досліджень та їх результатів – «висновків спеціаліста» – потребує додаткового аналізу та більш чіткого юридичного визначення в законі.

У новітній літературі пропонується запровадити таку процесуальну форму, як судово-медичне освідування, яка може стати ефективною формою отримання доказів як у ході дізнання, так і в ході слідства, а отже, заслуговує на включення до КПК України окремої самостійної слідчої дії¹.

За приписами ст. 300 КПК України, для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, а також *проводити медичне освідування, отримувати висно-*

¹ Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 16-те, допов. і перероб. Київ : Алерта, 2020. 1070 с.

вок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта. Тобто в даній нормі права вимагається при складанні висновку спеціаліста (як одного з варіантів результату позаекспертного дослідження) дотримуватися вимог законодавства щодо висновку експерта.

Утім така форма здобуття доказів має отримати чітке юридичне визначення – закріплення в законі процедури їх здійснення. Доки цього не зроблено, указані новели законодавства стають сумнівними засобами з огляду на положення ст. 19 Конституції України.

Методи і засоби позаекспертних досліджень повинні відповідати вимогам етичності, безпеки, експресності та забезпечувати достовірність отримуваних відомостей, а також цілість досліджуваних об'єктів і їх доказових властивостей, що виступає важливою гарантією встановлення об'єктивної істини у справі, забезпечує можливість ефективного використання виявлених слідів у кримінально-процесуальному доказуванні. Насамперед повинні застосовуватися фізичні, переважно оптичні методи, використання яких не пов'язане із псуванням або пошкодженням досліджуваних об'єктів (мікроскопія, дослідження в інфрачервоних або ультрафіолетових променях, рентгеноскопія та ін.). Водночас якщо від виявлених матеріальних об'єктів без якоїсь шкоди для їх наступного експертного дослідження можливо відокремити певну частину речовини, то її експресне дослідження може провадитися будь-якими, зокрема й деструктивними, методами. Головний принцип у їх доборі – від простого, доступного і найменш деструктивного до складного і деструктивного.

Виникнення і постійне розширення такої нової форми роботи з речовими доказами, як позаекспертні дослідження, постійний розвиток науково-технічних методів і засобів таких досліджень, усе більш зростаюче їх значення у встановленні істини поряд із наявними помилками при використанні результатів таких досліджень у розслідуванні зумовлюють необхідність розгляду правових проблем їх провадження.

Відразу зауважимо, що здійснення будь-яких негласних заходів у рамках слідчих дій, у тому числі і здійснення попередніх досліджень або інших маніпуляцій із речовими доказами «у рамках огляду місця події», потаємно від понятих та інших учасників слідчої дії – непри-

пустима «розкіш». Це все одно, що здійснювати негласну роботу зі свідками в ході їх допиту. Негласна, здійснювана поза правовим полем робота з речовими доказами у кримінальному провадженні є неприпустимою. Вона може викликати сумніви щодо незмінності доказових властивостей матеріальних об'єктів і, врешті-решт, – сумніви щодо питання про доброякісність речових доказів, використуваних у судочинстві, де, як відомо, усі сумніви тлумачаться і вирішуються на користь обвинувачуваного.

Дослідження речових джерел доказової інформації, що згодом матимуть значення речових доказів у кримінальній справі, на наш погляд, ні за яких умов не слід виводити за правове поле, не можна здійснювати негласно, поза юридичною формою і без фіксації ходу і результатів таких досліджень у юридичних документах.

Безумовно, хід і результати таких досліджень повинні документуватися. Фіксація обставин дослідження потенційних речових доказів у документах дозволяє здійснити перевірку як цілісності доказових властивостей досліджуваних слідів, так і достовірності отриманих при їх дослідженні фактичних даних. Найважливішим принципом доказового права є вимога достовірності, а отже, перевірності фактичних даних. Ця вимога має універсальний характер, тому що поширюється на всі види доказів.

Висновок дослідження спеціаліста складається за формою висновку експертизи за такими винятками: особа, яка проводить дослідження, іменується не експертом, а спеціалістом; у вступній частині висновку дослідження зазначається, хто і коли звернувся до установи з проханням провести дослідження; не робиться запис, який стосується відповідальності особи, яка проводить дослідження, за надання завідомо неправдивого висновку»¹.

Основний недолік такого засобу фіксації проведених досліджень предметів і документів полягає в тому, що в подібних довідках можуть фіксуватися висновки знаючої особи за результатами проведеного нею

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : ред. від 06.04.2021. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

дослідження, проте така особа не попереджується про відповідальність за надання явно помилкового висновку.

Спеціаліст, на відміну від експерта, наче не є відповідальним за звідомо неправдивий висновок за результатами свого дослідження (ч. 2 ст. 72 КПК України), хоча ст. 384 КК України («Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу») таких винятків для спеціаліста досі не закріпила. Незважаючи на ці суперечливі норми, з-поміж іншого, спеціаліст може бути допитаний як свідок, а відповідно як свідок може нести відповідальність за відмову від давання показань і звідомо неправдиві показання.

Ще один парадокс полягає в тому, що, ставлячи перед органами дізнання завдання виявлення ознак злочину, закон дотепер не визначив аналогічну правову форму використання спеціальних знань осіб при виявленні злочинів.

Варто надати органам оперативно-пошукової юрисдикції право призначати провадження експертизи як до порушення кримінальної справи, так і до початку кримінального процесу – при здійсненні оперативно-розшукових заходів. Форма досліджень матеріальних об'єктів має бути універсальною та єдиною для будь-якого етапу боротьби зі злочинністю. Єдність форми визначається єдністю змісту і методів дослідження. Оскільки методологія попередніх досліджень не має істотних розбіжностей із методологією експертних досліджень, то і форми таких досліджень мають збігатися.

Поряд із цим на наш погляд, необхідно дещо спростити й удосконалити процесуальну форму провадження експертизи. Вона повинна забезпечувати як достовірність, так і оперативність досліджень будь-яких матеріальних об'єктів на будь-яких стадіях.

Зміст такої пропозиції полягає в наступному: слідчий призначає експертизу окремою письмовою вимогою, бо детально розроблені її формалізовані бланки набагато спрощують цю роботу, практично зводять її до формулювання питань експерту; експерт викладає у своєму висновку результати досліджень (висновки), а опис застосовуваних методів і ходу проведеного дослідження дається лише тоді, коли саме дослідження спричинило знищення доказових матеріалів, а також на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, суду або клопотання

потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного і захисника. Використання такої спрощеної форми експертизи має обмежуватися ситуаціями, коли експертне дослідження не пов'язане зі знищенням доказів (досліджуваних об'єктів), а слідча обстановка зумовлює необхідність експресного проведення досліджень.

Фіксація будь-яких досліджень, на якому б етапі вони не проводилися, має доцільний і необхідний, а також відповідний вимогам правових норм характер. Значна частина досліджень може здійснюватися в рамках експертизи і фіксуватися у висновках експертиз. У разі неможливості забезпечити провадження експертизи (юридичної недовolenості, наявності правового «не можна») хід і результати проведених досліджень можуть відображатися в окремих актах (довідках), що повинні долучатися до кримінальної справи і можуть мати значення доказів.

На наш погляд, на сьогодні є всі передумови для встановлення поряд з оглядом місця події такої нової форми отримання доказів, як дослідження місця події, здійснюване спеціалістом-криміналістом (групою спеціалістів) без притягнення понятих. Подібний підхід є прийнятним також для законодавця стосовно обстеження тіла людини.

Дослідження місця події спеціалістом може бути можливим лише за умови, що спеціаліст, який робитиме дослідження місця події, повинен бути максимально незалежним як від слідчого, так і від органів оперативно-пошукової юрисдикції. Отже, КПК України може бути доповнено таким положенням: «У випадках, коли при дослідженні місця події виникає необхідність застосування спеціальних знань, слідчий може доручити провадження відповідної слідчої дії спеціалісту або групі спеціалістів. Особи, яким доручено проведення слідчої дії, несуть усю відповідальність за всебічність, повноту й об'єктивність її проведення. За результатами його здійснення складається протокол дослідження місця події».

Поряд із цим у КПК України можна було б викласти таке положення:

«Прискорений порядок призначення експертизи й оформлення висновку експерта може застосовуватися у випадках, коли необхідне швидке і невідкладне проведення експертизи, а сама експертиза не пов'язана зі знищенням досліджуваних доказів. Порядок провадження експертизи в цьому випадку визначається правилами чинного Кодексу,

за такими винятками: експертиза може призначатися окремою письмовою вимогою слідчого, органу дізнання, прокурора або суду; у висновку експерта опис процесу дослідження не викладається.

Експерт зобов'язаний надати описову частину дослідження на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, суду, клопотання потерпілого, обвинуваченого, підозрюваного, підсудного або захисника, а також у випадках, якщо в ході дослідження досліджувані матеріали були знищені або зазнали істотних змін».

Реалізація цих пропозицій, на нашу думку, дозволить оптимізувати роботу слідчих та експертно-криміналістичних підрозділів, зробити їх діяльність більш ефективною, цілеспрямованою і результативною, прискорити провадження попереднього слідства й удосконалити процес встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі, усунути зайве дублювання.

Утілення відповідних інноваційних форм досліджень у кримінальний процес потребує системних змін і коректив норм загальної частини КПК України. Зокрема, варто відмовитися від імперативних приписів ч. 2 ст. 23 КПК України, за якими «не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом». У реаліях слідчої практики деякі дослідження матеріальних об'єктів, які швидко пошкоджуються, мають як невідкладний, так і неповторний характер, а до суду можуть доходити лише документально засвідчені результати таких досліджень. Це варто передбачувати та на законодавчому рівні закріплювати більш виважені концепти доказів і вимоги щодо фіксування доказової діяльності.

В інституті дізнання щодо кримінальних проступків даний перелік доказів законодавець поповнює такими, як пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Проблема в тому, що ст. 19 Конституції України та принцип юридичної визначеності, закріплені у правових позиціях ЄСПЛ, вимагають законодавчого прописування виваженої процесуальної форми отримання таких доказів, чого законодавець ще не зробив, залишаючи багато питань на розсуд і сумління дізнавача, слідчого та суду.

Для забезпечення ефективності кримінального закону взагалі та застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях зокрема потрібно створити виважену процесуальну форму доказового права та дослідчого і слідчого провадження та дізнання, урегулювавши кримінально-процесуальні відносини потерпілого, заявника, особи, яка з'явилася з повинною, з експертами, спеціалістами та органами дізнання і слідства, забезпечуючи баланс приватних і публічних інтересів.

■ § 3. Види судових експертиз

Судова експертиза – здійснюване на основі закону експертом на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла та науково обґрунтованих експертних технологій дослідження об'єктів, явищ чи процесів із метою надання об'єктивного висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

У рамках сучасного кримінального провадження можуть призначатися та здійснюватися такі **основні види (підвиди) експертизи**:

– *криміналістична*: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна;

– *інженерно-технічна*: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-тех-

нічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротранспортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів.

Поряд із вказаними видами інженерно-технічних експертиз експертними установами можуть проводитися також інші їх види (підвиди) та комплексні технічні дослідження із залученням відповідних фахівців у певних галузях знань, зокрема авіаційного та водного транспорту;

– *економічна*: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій;

– *товарознавча*: машин, обладнання, сировини й товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння;

– *експертиза у сфері інтелектуальної власності*: літературних і художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності;

- *судово-медична*;
- *судово-психіатрична*;
- *судово-бухгалтерська*;
- *біологічна*;
- *психологічна*;
- *грунтознавча*;
- *судово-хімічна*;
- *ботанічна*;
- *фармацевтична*;
- *зоотехнічна*;
- *екологічна*;
- *військова*;
- *судово-ветеринарна*;

- гемологічна;
- мистецтвознавча.

Із метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), зокрема й тих, що перебувають на стадії наукової розробки¹. Наприклад, археологічна, спеціальні криміналістичні експертизи волосся людини і шерсті тварин, продуктів харчування; судово-медична імунологія; судово-медична цитологія; судово-медична молекулярна біологія; одорологія, мінералознавча експертиза й інші експертні дослідження. Протягом останніх років отримала застосування тактико-військова експертиза, генотипоскопічна експертиза.

Поряд із традиційними експертизами в експертних установах МВС України проводяться такі експертизи:

- волосся людини та тварин;
- продуктів харчування;
- судово-медична імунологія;
- судово-медична цитологія;
- судово-медична молекулярна біологія.

В експертних установах України проводяться комплексні експертизи – як у поєднанні різних видів експертиз, так і в поєднанні з видами експертиз, які не ввійшли до цього переліку. В останньому випадку до проведення експертизи залучаються фахівці відповідної галузі знань.

Зі слідчої практики можна навести непоодинокі приклади проведення мистецтвознавчої (особливо актуальним цей вид експертизи виявляється для митних органів як органів дізнання), екологічної, фармацевтичної, судово-хімічної, ботанічної, зоотехнічної, технологічної та інших експертиз.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : ред. від 06.04.2021. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

Набуває самостійного значення генотипоскопічна експертиза (ДНК-дактилоскопія), яка дозволяє ідентифікувати особу за слідами біологічного походження.

Не за горами виникне потреба у формуванні *експертизи робототехніки*.

Самостійного значення набуває експертиза радіоактивних матеріалів, становлення доктринальних основ якої стало результатом інтегративної реалізації наукових концепцій і системи наукових розробок О. В. Маслюк, С. А. Новачука, І. М. Максимчук, О. М. Сури, А. А. Саковського та інших сучасних учених¹.

Актуальною в умовах ринкових відносин є проблема організації та формування методологічних засад *експертизи діяльності на фондовому ринку* (біржі) щодо обігу фінансових інструментів, потреба в провадженні якої виникає для встановлення ознак (фактів) маніпулювання на фондовій біржі, а вирішення таких питань потребує особливих спеціальних знань і компетентностей. Наразі практика протидії маніпулюванням на фондовому ринку стикається з тим, що в Україні не проводиться підготовка фахівців, які спеціалізуються на діяльності фондової біржі, а для проведення таких експертиз не напрацьовано належного інструментарію. «Методика вирішення судово-економічної експертизою питань, пов'язаних з обігом цінних паперів» була створена у 2000 р. у КНДІСЕ, але була скасована 27 січня 2017 р., про що свідчать дані Реєстру методик проведення судових експертиз².

Для розвитку експертизи діяльності на фондовому ринку варто враховувати досвід зарубіжних країн. Так, за даними Федерального управління фінансового нагляду Німеччини (BaFin), *для виявлення*

¹ Маслюк О. В. Розслідування злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008 ; Гудков І. М. Радіобіологія : підруч. для вищ. навч. закл. Київ : НУБіП України, 2016. 485 с. ; Іванов Є. А. Радіоекологічні дослідження : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. 149 с. ; Новачук С. А. Розслідування порушення вимог режиму радіаційної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. Київ : Нац. акад. внутр. справ 2020. 188 с. ; Дії поліції під час виявлення фактів незаконного поводження з небезпечними матеріалами : метод. рек. / І. М. Максимчук, А. А. Саковський, О. М. Сура та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 96 с.

² Кошовий О. Фондовий ринок: що відбувається з експертним забезпеченням? *Юридична газета*. 2018. 21 черв. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/cinni-paperyta-fondoviy-rinok/fondoviy-rinok-shcho-vidbuvaetsya-z-ekspertnim-zabezpechennyam.html>.

фактів маніпуляцій здійснюється системна аналітична робота із застосуванням *сучасних інформаційних технологій*. Зокрема, широко використовуються інструмент бізнес-аналітики «SAP BusinessObjects Web In-telligence», а також новітня система ALMA («Комплексна система сигналізації і контролю ринку»). Позитивним моментом такого підходу до протидії зловживанням на ринку є те, що в даному випадку запроваджуються важливі механізми *виявлення і попередження зловживань на ринку*, а також правові процедури їх попередньої ретельної дослідчої перевірки, що певним чином мінімізує невинуватене втручання силових структур у діяльність ринку, тиск на бізнес і знижує корупційні ризики в діяльності поліцейських та інших правоохоронних органів, усуває непотрібні затрати на громіздкі розслідування там, де можна застосувати спрощені процедури накладення адміністративних санкцій. Цей досвід є корисним для вдосконалення національної доктрини та законодавчої бази протидії зловживанням на ринку капіталів¹.

Проблемою залишається можливість і прийнятність проведення правничих експертиз у рамках кримінальних проваджень.

Стаття 242 КПК України зазначає, що «не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права». Але виникає проблема тлумачення права в умовах наявності суперечливих положень, юридичних фікцій і конкуренції правових норм, розв'язання юридичних колізій, що може не вкладатись у концепт заборони «з'ясування питань права».

Підзаконні нормативні акти не містять вичерпного переліку допустимих експертиз і не дають чіткої відповіді на можливість застосування правничої експертизи для розв'язання юридичних колізій у кримінальному процесі, хоча допускають, що з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертними установами організовується проведення інших видів експертиз.

Аргументи проти застосування правничих експертиз у кримінальному судочинстві давно відомі та зводяться до постулатів «кожен учасник процесу сам повинен виступати знавцем права», «юридичні знання є не спеціальними, а загальними знаннями».

¹ Зловживання на ринку капіталів: економіко-правові аспекти / за ред. О. Г. Кошого, В. М. Тертишника, Н. М. Шелудько. Дніпро : Ліра, 2019. С. 325–351.

Прибічники допустимості правових (правничих) експертиз в юридичних процесах посилаються на ст. 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу», яка визначає, що наукова і науково-технічна експертиза – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів. Ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» серед професійних прав адвоката передбачає право одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань.

О. М. Костенко зазначає, що той, хто користується найкращою правовою доктриною, найкраще застосовує законодавство, прийняте в державі, тобто створює найкращу правову практику. Тому нагальним є підвищення ролі наукового тлумачення законодавства при здійсненні правосуддя в Україні¹.

Використання такого правового інструменту, як доктринальне тлумачення норм законодавства для конкретних випадків, зазначають В. І. Семчик та О. А. Паліводський, корисно не тільки для вирішення конкретних справ, а й для практики загалом, оскільки сприяє одноманітному і належному застосуванню законодавства на всій території України².

Правова експертиза, на думку В. Д. Юрчишина, по суті, є доктринальним тлумаченням тих чи інших норм права, окремих правових інститутів, тобто одним із видів правових знань, на основі яких підлягають оцінці фактичні обставини кримінальної справи³.

З новими обертами перманентних правових реформ у законодавстві все більшою стає конкуренція правових норм, визнання прецедентної практики ЄСПЛ джерелом права значно розширює правове поле пошуку варіантів розв'язання практичних проблем правозастосування, а саме: національне законодавство стає все більш заплутаним та потребуючим фахового тлумачення.

¹ Костенко О. Людський фактор у праві (дослідження з позиції соціального натуралізму). *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 20–30.

² Семчик В. І., Паліводський О. А. Науково-правова експертиза як форма доктринального тлумачення законодавства. *Право України*. 2013. № 5. С. 409–415.

³ Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2007. С. 82.

Юридична практика свідчить про зростання ролі та важливості доктринального тлумачення права і висновків правових експертиз при захисті прав та інтересів учасників правовідносин у суді. Юридична спільнота все більше схиляється до вноормування доктринальних правових експертних висновків у кримінальному судочинстві.

Слід зазначити, що ЦПК України (статті 65 і 73), ГПК України (статті 62 і 70) уже вноормували можливість проведення судово-правової експертизи, визначаючи, що експертом у питаннях права може виступати особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права.

Наразі в парламенті зареєстровано законопроект №2741 про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу про адміністративні правопорушення щодо проведення експертизи з питань права. Зазначеним законопроектом запропоновано включити до переліку учасників кримінального провадження експертів з питань права. Таке доповнення означає, що в кримінальному провадженні з'являється новий вид експертизи: експертиза з питань права, або судова правова експертиза.

Прибічники судової правової експертизи ставлять доречні питання. Чим право як наука відрізняється від інших наук? Чому у фізиці, хімії, математиці допускається наявність декількох рівнів знань (загальні та спеціальні), а в праві – ні? Чому в питаннях права не може бути експертів, тобто науковців, які володіють спеціальними знаннями?¹ Указаний законопроект є своєрідною відповіддю прихильників правничої експертизи на ці запитання.

Автори законопроекту пропонують доповнити КПК України нормою (ст. 242¹), де визначити, що експертом у питаннях права може бути лише особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права, а також прописати права, обов'язки та гарантії діяльності експерта в питаннях права. Вважаємо, що належне правове визначення предмета і порядку провадження правничої експертизи буде сприяти вдосконаленню правничої доктрини та якості законодавства, забезпеченню верховенства права в державі.

¹ Мамченко Н. Експерт в сфері права пропонується ввести в уголовный процесс и КоАП. *Судебно-юридическая газета*. 2020. 17 янв. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/159006-ekspertov-v-sfere-prava-predlagaetsya-vvesti-v-ugolovnyy-protsess-i-koap?fbclid=IwAR0fYSXOZZHcPI3gCYixYv4xw3Y0psQuoJpkJk7aLa3F8L9u8xt34pDJsI>.

На наш погляд, назріла необхідність диференціації завдань мистецтвознавчої експертизи та формування як самостійної – *гуманітарної експертизи*, до основних завдань якої варто віднести визначення відповідності окремої продукції вимогам морально-етичних цінностей суспільства та законодавства про захист суспільної моралі. Такий підхід буде сприяти вдосконаленню доказової діяльності в кримінальних провадженнях.

Проблемним залишається питання про можливість використання в якості доказів висновків одорологічних досліджень, виконаних за допомогою пошукового собаки. Прихильники одорологічного методу обґрунтовують свої висновки встановленими наукою фактами про стабільність та індивідуальність основного складу запахових речовин, що виділяються людиною, безперервність виділення їх людиною і відносну усталеність шлейфу запахового сліду. Пропонується вилучене з місця події і законсервоване джерело запаху долучати до справи як речовий доказ, а потім, як тільки з'явиться запідозрена особа, вилучати в неї зразки запаху і встановлювати єдине джерело походження за допомогою пошукового собаки. Вибірку пропонується здійснювати в ході слідчого експерименту, впізнання або експертизи.

В. Ф. Статкус вважає за можливе ввести в теорію доказів, законодавчу та правозастосовну практику термін «кінологічне впізнання по запаху». В. І. Старовойтов стверджує, що одорологічне дослідження, здійснюване з використанням собаки – детектора запаху, на сьогодні повноцінно може виконуватися тільки за участю експертів, а результати таких досліджень повинні відбиватися тільки у висновку експерта¹. Підтримали таку ідею Р. С. Белкін, Т. В. Аверьянова та інші вчені². Запах людини, відзначають П. Д. Біленчук, Н. С. Золотарь та Е. М. Коваленко, «є її хімічним підписом, він є глибоко індивідуальним»³.

Немає сумніву в тому, що запах людини є індивідуальним, як індивідуальним є і її набір структурних одиниць ДНК. Криміналістикою, медициною, біологією, генетикою, спеціалістами в галузі судової

¹ Див.: Методологические и процессуальные аспекты криминалистической одорологии: сб. науч. тр. М., 1992.

² Криминалистика / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Росинская. М., 1999.

³ Криминалистическая одорология в раскрытии и расследовании преступлений / П. Д. Біленчук и др. Киев, 1994. С. 3.

одорології на сьогодні наведено не тільки переконливі факти і фактичні дані, що підтверджують стабільність та індивідуальність запаху людини, але й пояснено причини цього явища.

Проблема полягає не в способі оформлення ходу і результатів одорологічного дослідження за допомогою біодетектора (цю проблему вже вирішено), не в характері запаху людини (індивідуальність, стабільність або постійна мінливість залежно від зовнішніх факторів), а в надійності використовуваних методів аналізу запахових слідів, достовірності отримуваних при цьому висновків.

Визначити достовірність результатів дослідження можна лише за умови реального, повного контролю самого процесу дослідження в цілому та його стадій. Для кримінально-процесуального доказування досить важливим є те, щоб особа, яка призначила експертизу, а також зацікавлені в справі особи могли уявно виконати ті дії, які в дійсності виконав слідчий, і сприйняти ознаки, які слідчий сприйняв і зафіксував у своєму висновку. Висновок експерта обов'язково має допускати внутрішню критику – критичний аналіз методології дослідження.

Відомо, що в будь-якому процесі пізнання або дослідження результат буде правильним, якщо правильним є сам процес дослідження або пізнання. Отримання інформації має бути контрольованим і доступним для всебічної перевірки. А якщо сумніви залишаються, то результати дослідження повинні тлумачитися на користь обвинувачуваного.

Установлення групової належності запахових слідів за допомогою інструментальних методів являє собою реальну можливість. Щодо цього запахові сліди можуть мати значення речових доказів.

Ідентифікація особи за запахом із використанням собаки як ідентифікатора може і має застосовуватися в оперативно-розшуковій діяльності як гласний пошуковий захід, спрямований на пошук злочинця і виявлення джерел доказової інформації.

Останнім часом у центральних експертних установах МВС проводиться апробація одорологічної експертизи (експертизи запахових слідів). В її рамках робиться спроба вирішення таких питань:

1. Чи є в одорологічній пробі, вилученій із місця події, запах людини?
2. Чи не є цей запах запахом зазначеної особи?
3. Чи є індивідуальний запах особи, що перевіряється, на вилученому предметі?

Експертиза може бути первинною, повторною, додатковою, комісійною та комплексною.

Повторна експертиза призначається, якщо слушність і обґрунтованість висновків експерта викликає сумніви через суперечливість фактичних обставин справи або була проведена з порушенням кримінально-процесуального закону, що впливає на допустимість експертного висновку як доказу. Проведення повторної експертизи доручається іншому експерту або іншим експертам.

Додаткова експертиза призначається, якщо висновки експерта не викликають сумнівів, але експерт досліджував не всі зразки або обставини, що мають значення для вирішення поставлених питань, не дав вичерпних відповідей на всі поставлені питання або не мав можливості вирішити окремі з них через те, що для провадження дослідження йому не було надано необхідні дані. Ця експертиза може доручатися тому самому або іншому експертові.

Для призначення додаткової експертизи варто зазначити, у чому саме полягає неясність або неповнота висновку основної експертизи або які обставини зумовили розширення експертного завдання.

Комісійна експертиза – це експертиза, проведена декількома експертами одного фаху. Звичайно, провадження експертизи доручають декільком експертам у випадку її особливої складності або повторності призначення. Комісійна експертиза проводиться спеціалістами однієї галузі знань. Організацію роботи комісії забезпечує головний експерт. Якщо експерти доходять загального висновку, висновок підписується всіма, а в разі розбіжностей кожний із них дає висновок окремо.

Комплексна експертиза – це експертиза, у провадженні якої беруть участь декілька експертів різних за фахом або одного вузькофахового напрямку.

Комплексна експертиза призначається, якщо виникає необхідність у вирішенні достатньо складних питань, що стосуються різноманітних галузей знань, або якщо існують різні точки зору з будь-якого питання. Експерти складають висновок, у якому відбиваються хід і результати досліджень, указується, які дослідження провів кожний із них. Загальний висновок підписується експертами, що брали участь у спільній оцінці результатів дослідження і схильні до єдиної думки. Якщо експерти не дійшли загальної думки, вони формулюють самостійні висновки в загальному висновку.

Розділ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

§ 1. Суб'єкти судової експертизи

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Спеціальні знання – сукупність сучасних теоретичних знань і спеціальних практичних умінь і навичок у галузі науки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм.

*Експертиза у кримінальному процесі – це проваджуване в передбаченій законом формі компетентними особами, яких називають експертами (від лат. слова «*expertus*» – досвідчений), за зверненням сторони кримінального провадження чи на підставі постанови слідчого, прокурора або ухвали слідчого судді чи суду фахове дослідження різних об'єктів, явищ і процесів, які містять доказову інформацію, із використанням спеціальних знань, спрямоване на з'ясування обставин, які мають значення для вирішення завдань кримінального процесу.*

Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку із досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень

не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Статтею 11 Закону України «Про судову експертизу» визначені особи, які не можуть бути судовими експертами. Так, до виконання обов'язків судового експерта не можуть залучатися особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість. Не може бути експертом особа, яка зацікавлена в справі і підлягає відводу.

Експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні та відводяться: якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок; якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обгрунтовані сумніви в його неупередженості. Експерт, крім того, не має права брати участь у кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються в цьому провадженні. Попередня участь у кримінальному провадженні як спеціаліста, представника персоналу органу пробації, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу експерта.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ст. 69 КПК України). Досвід кримінального судочинства свідчить про недоречність підпорядкування криміналістичних експертних служб керівництву МВС України, оскільки і вони, і слідчі підрозділи МВС знаходяться в підлеглості одного міністра.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених законом.

До державних спеціалізованих установ належать:

а) науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;

б) науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;

в) експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Правовий статус експерта, певні вимоги до нього встановлено чинним законодавством України.

Експерт зобов'язаний:

- з'явитися за викликом особи або органу, які призначили експертизу;
- заявити самовідвід за наявності передбачених законом обставин;
- прийняти до виконання доручену йому експертизу;
- повідомити в письмовій формі особу або орган, які призначили експертизу, про неможливість її проведення, якщо поставлене запитання виходить за межі компетенції експерта (спеціаліста) або якщо надані йому матеріали є недостатніми для вирішення поставленого запитання, а витребувані додаткові матеріали не були отримані;
 - відмовитися від давання висновку з питань, що виходять за межі його компетенції, і письмово повідомити про це орган, що призначив експертизу;
 - особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його;
 - використовувати всі наявні в його розпорядженні науково-технічні методи, засоби і свої знання для правильного і науково обґрунтованого вирішення поставлених перед ним запитань, отримання достовірних висновків;
 - максимально забезпечити збереження об'єкта експертного дослідження. Під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені лише в тій мірі, у якій це необхідно для дослідження. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивос-

тей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

– не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

– прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту.

Під час провадження дослідження з метою зберегання доказів експерт насамперед повинен застосовувати недеструктивні методи – методи, не пов'язані з видозміною, псуванням, втратою або знищенням досліджуваного доказу. Це дослідження проводиться за допомогою мікроскопа, в інфрачервоних, ультрафіолетових променях та із застосуванням інших методів. У процесі дослідження експертові слід ощадливо витрачати матеріал речового доказу. Повна його витрата допускається лише за погодженням зі слідчим у випадках, якщо без цього неможливо вирішити поставлені перед експертом питання, що мають істотне значення для висновків у справі. Важливо максимально повно зафіксувати всі доказові властивості досліджуваного речового доказу на інших матеріальних носіях доказової інформації (виготовити відбитки, копії, виконати всі види інших недеструктивних досліджень його властивостей, сфотографувати, описати тощо).

Сучасне кримінальне право зміцнило гарантії діяльності експерта, виключивши норми, згідно з якими експерт міг бути викликаний слідчим чи прокурором на допит та дати показання і роз'яснення свого експертного висновку. За чинною редакцією п. 11 ч. 2 ст. 65 КПК України, експерт на досудовому слідстві користується імунітетом, а саме «не можуть бути допитані як свідки... експерти – щодо роз'яснення наданих ними висновків».

Експерт має право:

- 1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;
- 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;
- 3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

8) отримувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням, та користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим.

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт є відповідальним за злісне ухилення або відмову без поважних причин від виконання своїх обов'язків або за давання свідомо неправдивого висновку за статтями 385, 384 КК України, а також за розголошення без дозволу слідчого даних досудового слідства.

Особа або орган, які призначають або замовляють судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів, або іншим фахівцям із відповідних галузей знань, якщо інше не встановлено законом.

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови,

що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом.

Розгалужену систему експертних установ має Міністерство охорони здоров'я України, де зосереджено судово-медичні та судово-психіатричні установи.

Систему судово-медичної служби України складають:

- Головне бюро судово-медичної експертизи України;
- бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій.

У складі бюро мають бути:

- відділ судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб;
- відділ судово-медичної експертизи трупів;
- відділ судово-медичної експертизи речових доказів, у якому функціонують лабораторії судово-медичної гістології, судово-медичної імунології, судово-медичної криміналістики, судово-медичної токсикології, судово-медичної цитології;
- відділ комісійних судово-медичних експертиз.

Порядок організації і проведення цих експертиз додатково регламентується Законом України «Про охорону здоров'я» та Положенням про бюро судово-медичної експертизи.

У системі Міністерства охорони здоров'я провадяться також судово-психіатричні експертизи. При цьому стаціонарні експертизи проводяться в психіатричних установах. Судово-психіатрична експертиза на досудовому слідстві проводиться у стаціонарі та амбулаторно. При проведенні стаціонарної експертизи підозрюваного або обвинуваченого, що не тримається під вартою, а також інших осіб, стосовно яких вирішується питання про дієздатність, поміщення їх у лікувально-психіатричний заклад провадиться тільки із санкції прокурора або за рішенням суду.

Сторонам доцільно брати до уваги Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних

досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 8 січня 1998 р. № 53/5¹.

До уваги фахівців також новітні наукові розробки вчених щодо методології експертних досліджень, алгоритмізації традиційних експертних досліджень, становлення та розвитку нових видів експертиз, застосування новітніх наукових досягнень в експертології².

§ 2. Порядок призначення та провадження судової експертизи в кримінальному процесі

Експертизу призначають у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. До спеціальних знань належать будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому і практичному рівню.

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених законом, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : ред. від 06.04.2021. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

² Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію суд. експерта / авт.-уклад. : Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с. ; Аверьянова Т. В. Судебна експертиза. Курс общей теории. М. : Норма, 2008. 480 с. ; Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : підручник. Київ : Знання, 2006. 477 с. ; Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с. ; Лук'янчиков С. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с. ; Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с. ; Судова експертиза в кримінальному процесі : навч.-практ. посіб. / О. О. Садченко, Н. Д. Кулінич, С. М. Соловей, О. В. Шевченко ; ННІ підгот. фахівців для експерт. підрозд. ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 256 с.

Закон передбачає випадки обов'язкового призначення експертизи та її проведення в кримінальному провадженні.

Слідчий або прокурор, відповідно до приписів ч. 2 ст. 242 КПК України, зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 6) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Вважаємо, що категоричність закону відносно цього питання є не зовсім доречною. Наприклад, до тяжких тілесних ушкоджень належить незгладиме спотворення (непоправне знівечення) обличчя. До компетенції судово-медичного експерта належить лише встановлення факту непоправності ушкодження, а питання щодо його спотворення, знівечення належить до правових питань, які є компетенцією слідчого і суду. Закон же для визначення тяжкості тілесних ушкоджень вимагає проведення експертизи. Але в даному випадку вона є нездійсненною.

Крім зазначених у ст. 242 КПК випадків, практика визнає за необхідне проведення експертизи також для:

- встановлення наявності венеричних захворювань чи СНІДу;
- встановлення факту підробки грошових знаків;
- встановлення факту статевого контакту у справах про згвалтування;
- встановлення факту народження дитини живою чи мертвою;
- визначення складу наркотичних речовин;
- з'ясування питання про те, чи є зброєю, боєприпасами або вибуховими речовинами предмети, які винний викрав, незаконно носив, зберігав, виготовив або збув;

- визначення вартості державного або громадського майна при його викраденні, знищенні або пошкодженні, якщо відсутні роздрібні ціни на це майно;
- визначення необхідності застосування примусових заходів медичного характеру щодо обвинуваченого.

При цьому примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

Експерт залучається в разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження.

Рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених законом, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне (ст. 110 КПК України).

Постанова слідчого, детектива, прокурора про доручення експертизи складається зі *вступної, описової та резолютивної частин*.

У *вступній* частині вказуються дата, місце винесення постанови, посада, звання і прізвище особи, що її винесла, назва кримінальної справи, по якій призначається експертиза, а також вид призначеної експертизи.

В *описовій* частині коротко викладаються суть справи й обставини, що зумовили необхідність провадження відповідної експертизи, особливості та інші відомості, що стосуються об'єктів, направлених на дослідження; інші дані, що можуть мати значення для експерта. Завершується описова частина постанови мотивуванням рішення про призначення експертизи.

У *резолютивній* частині формулюється рішення про призначення експертизи, вказується її вид: за існуючою класифікацією (предметна, криміналістична, судово-медична, бухгалтерська тощо), за процесуальною формою (додаткова, повторна, комісійна); вказується прізвище експерта або назва експертної установи, формулюються питання експерту, щодо яких необхідно дати висновок, дається перелік матеріалів, що направляються експерту.

Обов'язковість виконання постанови про доручення експертизи означає, що відповідна особа юридично зобов'язана надати себе в розпорядження експерта для проведення огляду й обстеження. У разі відмови виконати дану вимогу особа може бути залучена із застосуванням приводу.

Постанова слідчого, прокурора виготовляється на офіційному бланку та підписується службовою особою, яка прийняла відповідне процесуальне рішення. Постанова слідчого, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується (частини 6, 7 ст. 110 КПК України).

При призначенні та провадженні експертизи закон наділяє підозрюваного й обвинуваченого широкими правами і надає можливість здійснювати захист своїх законних інтересів.

Згідно з положеннями ст. 42 КПК України при призначенні і провадженні експертизи підозрюваний має право: заявити відвід експерту; вимагати постановки перед експертизою додаткових питань; заявляти клопотання про призначення повторної або додаткової експертизи.

З урахуванням принципу рівності громадян перед законом і рівних можливостей у дослідженні доказів доцільним буде забезпечити потерпілому можливість ознайомитись із рішенням про призначення експертиз та надати йому право заявити клопотання про постановку перед експертом додаткових питань. Особливо важливо це робити в ситуаціях, коли призначається судово-медична експертиза, а дослідженню підлягає сам потерпілий (експертиза тілесних ушкоджень та тих, що заподіяні статевими злочинами, і т. ін.).

Потерпілий однаковою мірою, як і обвинувачений, має право заявляти відвід експертів, заявляти клопотання про призначення додаткової чи повторної експертизи. Слідчий мусить уважно поставитися до прав потерпілого та забезпечити всі можливості для забезпечення їх дотримання.

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

Сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи. Таке клопотання подається відповідно до приписів ст. 244 КПК України за випадків: 1) якщо для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинува-

чення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) якщо сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

У клопотанні зазначаються:

- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи;
- 5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік питань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються: копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання; копії документів, що підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Слідчим суддею клопотання розглядається не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. У кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, таке клопотання розглядається слідчим суддею Вищого антикорупційного суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли участь такої особи визнана слідчим суддею обов'язковою.

У разі встановлення слідчим суддею, що клопотання подано без додержання вимог частини другої цієї статті, слідчий суддя повертає таке клопотання особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу. Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням

учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність підстав, визначених частиною першою цієї статті. Слідчий суддя самостійно визначає експерта, якого необхідно залучити, або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи (ст. 244 КПК України).

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі. При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя в разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до ст. 245 КПК України. Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він залучений (ст. 244 КПК України).

Отримання зразків для експертизи. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

Досліджувані об'єкти можуть збиратись у ході проведення слідчих (судових) дій (оглядів, обшуків, виїмок та ін.) із дотриманням встановлених законом правил їх збирання. Експерту необхідно надавати також зразки для порівняльного дослідження.

Під зразками для порівняльного дослідження розуміються матеріальні об'єкти: предмети або речовини, а також їх матеріально фіксо-

вані відображення, що характеризують властивості певних об'єктів чи осіб, що підлягають експертному дослідженню (відбитки пальців рук, зліпки зубів, взуття, проби крові, слини, зразки почерку, шрифту друкарської машинки та ін.).

При проведенні експертизи зразки для порівняльного дослідження використовуються в якості порівняльних матеріалів, але для слідчого вони також є доказами і на них поширюються всі вимоги доказового права щодо роботи з доказами.

За характером ознак відбитка відрізняють зразки, що відображають: а) індивідуальні ознаки (зразки слідів рук, ніг, знарядь злочину); б) групові ознаки різноманітних об'єктів (мікрочастинки фарбових покриттів, зразки вибухових речовин, зразки лікарських чи наркотичних речовин та ін.).

Залежно від часу виникнення та умов отримання зразки поділяються на три групи: вільні, умовно-вільні та експериментальні.

Вільні зразки – це зразки, створені або отримані поза розслідуваною кримінальною справою і, як правило, до її порушення (наприклад, особисте листування особи, у якої відбираються зразки, власноручно написана автобіографія, щоденники та інші рукописні документи, виконані до порушення кримінальної справи). Отримують їх у ході провадження огляду місця події, обшуку і виїмки.

Умовно-вільні зразки створюються після порушення кримінальної справи, але не у зв'язку з нею, і також вилучаються в ході слідчих дій. Це можуть бути зразки почерку, які містяться в явці з повинною, клопотаннях обвинуваченого та в інших складених у період слідства документах, за умови, що особа (автор) не знає, що вони будуть досліджуватись експертом.

Експериментальні зразки – це матеріальні об'єкти, отримувані слідчим після порушення кримінальної справи за допомогою проведення спеціальної слідчої дії – отримання зразків для порівняльного дослідження.

Зразки повинні мати репрезентативність (достатню кількість та якість) і порівнянність (можливість порівняння).

Природа зразків для порівняльного дослідження і речових доказів є різною. Речові докази виникають у процесі підготовки, вчинення

і приховування злочину; вони не є замінюваними, їх не можна отримати експериментальним шляхом, тому що не можна відтворити злочин і його сліди; процес виникнення речових доказів не залежить від слідчого і суду. Зразки ж для порівняльного дослідження походять не від події злочину, а від об'єктів, для порівняння з якими вони отримані; вони є замінюваними і, як правило, можуть бути отримані в будь-якій кількості; необхідність отримання зразків визначається слідчим або судом, зразки для порівняльного дослідження завжди порівнюються з речовими доказами.

Процес отримання зразків для порівняльного дослідження і призначення експертизи тісно пов'язані між собою, оскільки отримання зразків по ряду експертиз є елементом підготовки до її призначення.

Отримання зразків для експертного дослідження має здійснюватися з дотриманням таких вимог:

- забезпечення прав і свобод людини;
- отримання зразків належною особою в передбаченому порядку;
- забезпечення достовірності походження зразків від конкретного об'єкта;
- отримання зразків належної якості;
- отримання їх у необхідній кількості;
- правильне документування ходу і результатів слідчої дії.

Достовірність походження зразків забезпечується відповідним процесуальним оформленням. Кількість визначається правилами, викладеними у спеціальних методиках.

До умов, що забезпечують якість зразків, належать:

- порівнювальна спроможність (ознаки зразка надають можливість їх порівнювати з ознаками досліджуваного об'єкта);
- повнота (властивість зразків, що полягає у максимально точній передачі ознак об'єкта, що ідентифікується);
- незмінюваність (властивість зразків тривалий час зберігати ідентифікаційні ознаки).

Процес отримання зразків та одержані результати фіксуються у протоколах процесуальних дій і матеріалах технічного документування провадження процесуальних дій.

Участь захисника при проведенні такої слідчої дії, як відібрання біологічних зразків для проведення експертизи, ураховуючи вимоги

ст. 245 КПК, не є обов'язковою, оскільки ця слідча дія пов'язана з необхідністю отримання доказів, що мають об'єктивний характер і не залежать від волі особи, у якої вони відбираються, а тому вона не може розглядатися як така, що порушує право особи зберігати мовчання. За вищенаведених обставин висновок судово-медичної експертизи від 28 січня 2019 р. №48, який проведено з використанням результатів указаних слідчих дій, також є належним та допустимим доказом (Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 18 лютого 2021 р. у справі № 193/375/19 (провадження № 51-4204км20)¹. Проте при отриманні зразків за відсутності захисника має бути забезпечено достовірність отриманих матеріалів шляхом залучення понятих, відеофіксації процедури, ідентифікації самих зразків підписами учасників тощо. Отримання зразків для експертизи є самостійною процесуальною дією, воно відбувається відповідно до ст. 245 КПК у порядку, визначеному ст. 241 цього Кодексу, на підставі постанови прокурора, яка є окремим процесуальним документом, а про проведення такої слідчої дії складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу.

Технічні засоби, що використовуються для отримання зразків, умовно поділяються на три групи. Це засоби, за допомогою яких:

- здійснюється виготовлення зразків (так, для отримання зразків почерку потрібні письмове приладдя, а для отримання зразків голосу – звукозаписувальна апаратура і т. ін.);
- провадиться фіксація процесу отримання зразків (фото-, відео-апаратура);
- провадиться упакування отриманих зразків (використання коробок, конвертів, пробірок, обгорткового паперу, шпагату, сургучу тощо).

За наслідками проведення слідчої дії – отримання зразків для експертного дослідження – складається протокол із дотриманням вимог КПК України, з яким знайомляться і який підписують усі учасники проведеної процесуальної дії.

Отримання зразків для порівняльного дослідження – самостійна процесуальна дія, що полягає в отриманні експериментальним шляхом

¹ Постанова Верховного Суду від 18.02.2021 р. у справі № 193/375/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95111164>.

у підозрюваного, обвинуваченого, свідка або інших осіб об'єктів, що є продуктами життєдіяльності їх організму або утворюваних ними, або об'єктів, що відображають властивості відповідних предметів, необхідних для порівняння з речовими доказами з метою ідентифікації або встановлення їх групової належності.

Порядок відібрання зразків із речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК України).

Відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Строк проведення експертизи встановлюється відповідно до п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень залежно від складності дослідження.

Сторонам доцільно брати до уваги Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5¹.

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : загв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : ред. від 06.04.2021. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

Розділ 3

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА, ЙОГО ОЦІНКА І ПЕРЕВІРКА

§ 1. Висновок експерта

Висновок експерта – це, як зазначено в ч. 1 ст. 101 КПК України, «докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи».

Кожна сторона кримінального провадження, згідно зі ст. 101 КПК України, «має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях».

Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені й несе за нього особисту відповідальність.

Мотивовані висновки експерта являють собою узагальнені, опосередковані, вивідні знання, які мають відповідати вимогам достовірності. Для цього об'єкти експертизи досліджуються насамперед не-деструктивними методами, для збереження доказових ознак методологія експертизи має бути відображена в описовій частині висновку експерта з тим, щоб хід і результати дослідження могли бути доступними об'єктивній перевірці шляхом повторного дослідження, отримані відомості повинні бути результатом дослідження за умови відсутності сумнівів у правильності проведеного дослідження й отриманих результатів.

Висновки експерта класифікуються:

- 1) залежно від повноти відповідей на поставлені слідчим або судом запитання: повні (вичерпні) і часткові (невичерпні);
- 2) за якістю зв'язування: позитивні й негативні;

3) за ступенем підтвердження: категоричні і ймовірні (діагностичні).

Висновки експерта можуть бути і такими, що вказують на неможливість вирішення питання. Якщо експерт дає ймовірний висновок або висновок про неможливість вирішення питання, то в дослідницькій частині він зобов'язаний викласти причини, з яких не виявилось можливим вирішити питання в категоричній формі або довелося відмовитися від вирішення питання.

Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими.

Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Якщо для проведення експертизи залучається декількох експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки.

Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалося експертизу.

Відповідно до закону *висновок експерта являє собою самостійний вид доказів*.

Водночас *доказове значення експертизи не зводиться тільки до висновків експерта*. У ході експертизи експерт зазвичай на основі аналізу отриманих фактичних даних і наукових знань робить певний висновок, але поряд із цим установлює фактичні дані емпіричної властивості та повідомляє наукові дані з досліджуваних питань, які теж можуть мати доказове значення.

Характеризуючи висновок експерта як доказ, необхідно зауважити таке:

- експертиза проводиться за постановою особи, у провадженні якої перебуває справа;
- експертиза проводиться особою, яка має необхідні фахові знання та є компетентною;
- експерт проводить дослідження наданих йому на експертизу об'єктів, однак якщо під час проведення експертизи знайде факти, які мають значення для справи, з приводу яких йому не було поставлено запитань, він указує на них у своєму висновку;
- експерт проводить дослідження самостійно та несе відповідальність за давання явно неправильного висновку;
- отримані в ході дослідження фактичні дані та сформульовані висновки експерт викладає у спеціальному документі – висновку експерта, який має значення самостійного доказу;
- доказове значення у висновку експерта мають як отримані в ході дослідження фактичні дані, так і зроблені експертом висновки;
- у підсумковому документі – висновку експерта – не тільки викладаються встановлені фактичні дані та висновки експерта за досліджуваними питаннями, а й описуються технічні прийоми, наукові методи і послідовність дослідження, що слугують доказовою базою достовірності отриманих експертом результатів.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, що здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі.

Зміст висновку експерта. У висновку експерта повинно бути зазначено:

- 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;
- 2) місце і час проведення експертизи;
- 3) хто був присутній при проведенні експертизи;
- 4) перелік питань, що були поставлені експертові;
- 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;
- 6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані в дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;

7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене запитання.

У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом (ст. 102 КПК України).

Висновок експертизи складається з трьох частин: *вступної, дослідницької та висновків дослідження.*

У *вступній частині* висновку експертизи вказуються:

- назва експертизи, її номер, чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною;
- особа або орган, які призначили експертизу;
- дані про експерта (експертів): посада, прізвище, ім'я та по батькові, освіта, експертна спеціальність і стаж експертної роботи; науковий ступінь і вчене звання;
- дата надходження матеріалів до експертної установи і дата підписання висновку експертизи;
- де і ким винесено постанову або ухвалу про призначення експертизи;
- питання, які належить вирішити експертові;
- найменування матеріалів, що надійшли на експертизу, спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів;
- клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, наслідки їх розгляду;
- обставини справи, які мають значення для формулювання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;
- відомості про осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний стан);
- попередження експерта про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України за надання завідомо неправдивого висновку.

Питання вказуються у формулюванні постанови (ухвали) про призначення експертизи. Якщо поставлено декілька питань, експерт має

право згрупувати їх і викласти в такій послідовності, яка забезпечує найбільш доцільний порядок їх дослідження. Питання, що поставлені експертом з власної ініціативи, указуються після питань, зазначених у постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

У дослідницькій частині висновку експертизи описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновку експерта. Тут викладається весь процес дослідження, описуються застосовувані при цьому науково-технічні методи і засоби, умови, послідовність і особливості їх застосування, проведені експерименти, усі отримані при цьому фактичні дані, що мають значення для справи; даються оцінка результатів дослідження та їх роз'яснення.

Кожному питанню, яке вирішується експертом, має відповідати певний розділ дослідницької частини.

Якщо декілька питань тісно пов'язані між собою, хід їх вирішення може описуватись в одному розділі.

Дослідницька частина включає:

– відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи дослідження, умови проведення їх;

– посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

– експертну оцінку результатів дослідження.

Описування результатів застосування інструментальних методів дослідження та проведення експериментів у рамках експертизи може обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали таких експериментів мають зберігатись у документах про наглядові експертні провадження і на вимогу осіб, які мають право знайомитися з матеріалами експертизи, надаватись їм для вивчення.

У дослідницькій частині висновку повторної експертизи вказуються причини її розбіжностей із результатами попередніх експертиз, якщо такі мали місце.

Висновки експерта формулюються на основі всебічного аналізу і синтезу результатів дослідження. Вони повинні давати відповіді на всі поставлені запитання. Висновок має бути викладений чітко, що не припускає різноманітних тлумачень. Висновки повинні впливати

з проведеного дослідження, не бути логічно суперечливими і бути такими, які можна перевірити.

Висновки експерта можуть бути: категоричними (позитивними або негативними), імовірними (діагностичними) й такими, що вказують на неможливість вирішення питання. Якщо експерт дає ймовірний висновок або висновок про неможливість вирішення питання, то в дослідницькій частині він зобов'язаний викласти причини, з яких не виявилось можливим вирішити питання в категоричній формі або довелося відмовитися від вирішення питання.

У заключній частині висновку результати дослідження викладаються у вигляді відповідей на поставлені питання в тій послідовності, у якій вони викладені в його вступній частині.

На кожне з поставлених запитань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити.

Висновок експертизи підписується експертами, які проводили дослідження, та засвідчується печаткою експертної установи.

Якщо до висновку експертизи додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми та ін., вони також підписуються експертами та засвідчуються печаткою експертної установи.

Після виконання експертизи речові докази, невитрачені зразки для порівняльного дослідження та інші надані для цього матеріали разом із висновком направляються слідчому.

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який (які) проводив (-ли) дослідження. Підписи в заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, їх також підписує експерт (експерти); підписи засвідчують відбитком печатки експертної установи.

Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які внаслідок своїх релігійних переконань в установленому порядку

відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків)¹.

Висновки експертів, як і інші докази, не мають заздалегідь встановленої сили і повинні оцінюватися слідчим у сукупності з усіма іншими доказами у справі за його внутрішнім переконанням, керуючись законом і правосвідомістю. У разі необґрунтованості висновку експерта або сумнівів щодо його слушності може бути призначено експертизу, яка доручається іншому експерту.

Проте далеко не завжди висновок експерта може бути відхилено через один лише факт невідповідності його іншим матеріалам справи. Протиріччя між висновком експерта та іншими матеріалами справи свідчить або про невірогідність експертизи, або про неповноту, або недостатність проведеного слідства. В обох випадках необхідним є подальше ретельне дослідження обставин, що становлять предмет доказування.

Додаткова і повторна експертизи можуть бути призначені тільки після проведення первинної (основної) експертизи.

Закон називає як підстави призначення додаткової експертизи недостатню ясність або неповноту експертного висновку, а повторної – необґрунтованість висновку експерта або сумніви в слушності проведення експертизи та її висновків.

Основна відмінність додаткової експертизи від повторної полягає в тому, що при додатковій експертизі експертом вирішуються питання, що раніше з якихось причин не були вирішені, а при повторній – заново вирішуються питання, на які вже отримано відповіді.

Процесуальний порядок провадження додаткової і повторної експертиз є різним. Додаткова експертиза може бути доручена тому самому експерту, а повторна – тільки іншому експерту або комісії, що складається з декількох експертів.

У постанові про призначення додаткової експертизи вказуються обставини, що викликали необхідність її проведення. При призначенні додаткової експертизи варто зазначити, у чому саме полягає неяс-

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : ред. від 06.04.2021. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

ність або неповнота висновку основної експертизи або які обставини зумовили розширення експертного завдання; а при призначенні повторної – які обставини викликали сумніви в слушності попереднього висновку.

До постанови про призначення повторної або додаткової експертизи долучаються висновки первинних експертиз з усіма додатками.

Призначаючи додаткову експертизу в експертній установі, слідчий вказує в постанові, доручає він її тому самому або іншому експерту. Така вказівка є обов'язковою для керівника установи, так само як і вказівка про провадження повторної експертизи комісією експертів.

За послідовністю проведення дослідження експертизи можуть бути поділені на *первинні* і *повторні*, за обсягом дослідження – на *основні* і *додаткові*, за складом виконуваних завдань – на *однорідні* і *комплексні*. За кількістю осіб, що беруть участь у провадженні досліджень, експертизи поділяються на *одноособові* і *комісійні*.

Якщо слушність і обґрунтованість висновків експерта викликає сумніви через суперечливість із фактичними обставинами справи або експертизу було проведено із порушенням кримінально-процесуального закону, що впливає на допустимість експертного висновку як доказу, призначається повторна експертиза, що доручається іншому експерту або іншим експертам.

Додаткова експертиза призначається, якщо висновки експерта не ставляться під сумнів, але експерт досліджував не всі зразки або обставини, що мають значення для вирішення поставлених питань, не дав вичерпних відповідей на всі поставлені запитання або не мав можливості вирішити окремі з них через те, що для провадження дослідження йому не було надано необхідних даних. Ця експертиза може доручатися тому самому або іншому експертові.

У разі призначення повторної або додаткової експертизи обов'язково вказуються мотиви і підстави її призначення. Крім матеріалів, що направляються на повторну експертизу, необхідно також подати висновок попередньої експертизи (експертиз) або повідомлення про неможливість давання висновку з усіма додатками до них, а також усі додаткові матеріали, наявні в розпорядженні органу, що призначив експертизу.

Комісійна експертиза – це експертиза, проведена декількома експертами одного фаху. Звичайно провадження експертизи доручають

декільком експертам у випадку її особливої складності або повторності призначення.

Комплексна експертиза – це експертиза, у провадженні якої беруть участь декілька експертів різних за фахом або одного вузькофахового напрямку.

Комплексна експертиза призначається, якщо виникає необхідність у вирішенні достатньо складних питань, що стосуються різноманітних галузей знань, або якщо існують різні точки зору з будь-якого питання. Експерти складають висновок, у якому відбиваються хід і результати досліджень, указується, які дослідження провів кожний із них. Загальний висновок підписується експертами, які брали участь у спільній оцінці результатів дослідження і схильні до єдиної думки. Якщо експерти не дійшли до загальної думки, вони формулюють самостійні висновки в загальному висновку.

Комісійна експертиза проводиться спеціалістами однієї галузі знань. Організацію роботи комісії забезпечує головний експерт. Якщо експерти доходять загального висновку, висновок підписується всіма, а у випадку розбіжностей кожний із них дає висновок окремо.

При призначенні комплексної комісійної експертизи, що провадитиметься комісією експертів, які працюють у різних експертних або інших установах, у постанові (визначенні) про призначення експертизи слід зазначити, на яку установу (особу) покладається організація комісії експертів. Копія постанови (визначення) про призначення експертизи надсилається до кожної з цих установ, а всі матеріали, необхідні для провадження експертизи, – до установи, на яку покладено організацію діяльності комісії експертів.

§ 2. Оцінка та перевірка висновку експерта

Висновок експерта – це процесуальний документ, в якому викладаються підстави проведення експертизи, хід і результати експертного дослідження. Висновок експерта є одним із джерел судових доказів. Зміст висновку експерта визначається статтями 101, 102 КПК України.

Висновок експерта не має переваг перед іншими доказами. Коріння погляду на експертизу як на «особливий» доказ сягає теорії, яка визнавала експерта науковим суддею. Л. Владимиров писав, що судді не можуть критично ставитися до експертизи, для розуміння підстави якої треба кілька років наукових занять. Їм залишається тільки йти слідом за авторитетною вказівкою експертів. Суд є самостійним у виборі експертів. Але оскільки останні є виборними, суддя йде слідом за ними, як сліпий за своїм поводитирем¹.

Та обставина, що висновки експерта обґрунтовані дослідженнями, проведеними із застосуванням наукових, технічних або інших спеціальних знань, не виключає можливості та необхідності їх оцінки слідчим і судом у повному обсязі. Характер виду доказу, який розглядається, не може бути підставою для некритичного до нього ставлення, надання йому особливої доказової сили. Відповідно до ст. 101 КПК «...висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі».

Як і будь-який доказ, висновок експерта підлягає оцінці. Оцінка висновку експерта проводиться за загальними правилами оцінки доказів, викладеними в ст. 94 КПК України: «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили».

Оцінка висновку експерта з необхідністю потребує з'ясування його належності до права, допустимості, достовірності, повноти і достатності (з урахуванням сукупності інших доказів).

Оцінка висновку експерта включає:

1) аналіз компетентності та юридичної добросовісності експерта (незацікавленості у справі, неупередженості, незалежності), чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;

¹ Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. СПб., 1910. С. 197–198.

2) аналіз якості наданих експерту для дослідження матеріалів (речових доказів, документів і зразків для порівняльного дослідження) з точки зору їх достатності поданих експертові об'єктів дослідження, а також допустимості та достовірності, відсутності ознак «червеного яблука»;

3) дотримання процесуального порядку призначення та проведення судової експертизи;

4) визначення відповідності висновку експерта завданню;

5) устанавлення повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта;

6) з'ясування узгодженості між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;

7) визначення відповідності висновку експерта іншим зібраним у справі доказам;

8) перевірку належності до справи та достовірності даних, які містяться у висновку, обґрунтованості експертного висновку та його узгодженості з іншими матеріалами справи.

Слід мати на увазі, що встановлені суперечності між висновком експерта та іншими даними у справі ще не свідчать про достовірність висновку. Суперечливі дані підлягають новій оцінці, у ході якої можуть бути встановлені погрішності у результатах огляду місця події або обшуку, помилки у показаннях свідків або потерпілих тощо.

Висновок експерта, як слушно зазначає О. Несінов, може стати доказом у кримінальному провадженні тільки за умов, що він:

а) містить фактичні дані, тобто такі, що є беззаперечними та не викликають сумніву (проте будь-який висновок експерта можна та потрібно піддавати сумніву);

б) отриманий із дотриманням устанавленого порядку, що дуже часто порушується;

в) має значення для кримінального провадження та належить до обставин, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК) (на що, як правило, взагалі не звертають уваги);

г) не ґрунтується на доказах, які визнані судом недопустимими (ч. 5 ст. 101 КПК), і не отриманий з істотним порушенням прав людини і основоположних свобод (ст. 87 КПК). У рішенні від 30 червня 2008 р. у справі «Гефген проти Німеччини» (скарга № 22978/05) Європейський суд з прав людини вперше застосував вироблену Верховним судом

США доктрину «плодів отруйного дерева», відповідно до якої, якщо джерело доказів є неналежним, то всі докази, отримані з його допомогою, будуть такими ж¹.

Достовірність висновків експерта пов'язано з відповідністю дійсності. Щодо експертного висновку достовірність може досліджуватись як інформація, викладена в самому джерелі доказів, яка не підлягає сумніву, базується на довірі судовому експерту, який виконує свої обов'язки, і тому пов'язана з відсутністю сумнівів у професіоналізмі та зацікавленості судового експерта².

Заслуговує на увагу проблема – оцінка експертного висновку щодо наявності в ньому типових помилок. Помилку в такому висновку варто відрізняти від завідомо неправдивої інформації, наданої експертом, за надання якої передбачена кримінальна відповідальність. Типові помилки можуть бути виправлені через призначення додаткової експертизи судом, повторної експертизи або через допит експерта в суді. Типові помилки стосуються двох напрямів: 1) процесуальних питань (вихід експерта за межі компетенції, експертна ініціатива у непередбачених законом формах, мотивування висновків не результатами дослідження, а матеріалами провадження); 2) гносеології і діяльності експерта (з одного предмета отримано суперечливі висновки, мотивація висновку недостатня, вивід не є логічним наслідком дослідження)³.

Суб'єкти оцінювання доказів мають урахувувати обставини суб'єктивного і об'єктивного характеру, які можуть впливати на допущення судовими експертами помилок, і вчасно реагувати на такі помилки у процесі процесуальної діяльності. Цьому допомагають ретельна увага до процесуальної і гносеологічної сторони експертної діяльності, а також досвід оцінки і збагачення професійними знаннями і знаннями спеціальними⁴.

¹ Несінов О. Законність дотримання процедури отримання висновку експерта в слідчо-судовій практиці майже завжди підлягає сумніву. *Протокол* : юрид. інтернет-ресурс. 2017. 5 трав. URL: https://protocol.ua/ru/zakonnist_dotrimannya_protседuri_otrimannya_visnovku_eksperta_v_slidcho_sudoviy_praktitsi_mayge_zavgd_i_pidlygae_sumnivu/.

² Мироненко Т. Є. Проблеми оцінки експертного висновку прокурором. *Право і суспільство*. 2019. №2. С. 148–152.

³ Судебная экспертиза: типичные ошибки / под ред. Е. Р. Россинской. М. : Проспект, 2018. С. 9–25.

⁴ Мироненко Т. Є. Проблеми оцінки експертного висновку прокурором. *Право і суспільство*. 2019. №2. С. 148–152.

У результаті оцінки висновку експерта слідчий, прокурор, суд може прийняти одне з таких рішень:

1) визнати висновок експерта доброякісним, повним та обґрунтованим, таким, що має значення для справи, і включити його до числа інших джерел доказів і використовувати при доведенні обставин справи;

2) визнати неповним або недостатньо ясним і, якщо при допиті експерта не було можливості усунути неясність, призначити додаткову експертизу;

3) визнати висновок експерта таким, що суперечить матеріалам справи, необґрунтованим або сумнівним щодо його правильності та за необхідності призначити повторну експертизу або провести інші слідчі дії з метою перевірки результатів експертизи.

Під час судового розгляду суд, відповідно до ст. 332 КПК України, «має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо:

1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;

2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені частиною другою статті 509 цього Кодексу;

3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності».

Дієвим засобом перевірки й оцінки висновку експерта є його допит, який можливий лише в суді у процесі судового розгляду.

Предметом допиту експерта в суді є роз'яснення або уточнення даного ним висновку. Зазначимо, що за чинним законодавством право допиту експерта надано лише суду. Для роз'яснення і доповнення висновку експерта допитують у суді у випадках, якщо немає необхідності у проведенні додаткового дослідження, тобто якщо відсутні підстави для призначення додаткової або повторної експертизи. Допит експерта спрямовано на роз'яснення термінології, окремих формулювань, з'ясування методу дослідження, уточнення компетенції слідчого, пояснення розбіжностей між обсягом поставлених питань і висновками експерта, з'ясування суперечностей між висновком експерта та ін-

шими наявними у справі доказами, виявлення причини різноманітних висновків експертів, якщо дослідження проводилося комісійно.

Допит експерта в суді має деякі особливості.

По-перше, у судовому засіданні участь експерта в дослідженні доказів завжди є обмеженою предметом експертизи.

По-друге, експерта допитують у судовому засіданні – судді й учасники судового процесу. Запитання експерту ставляться в тій самій послідовності, що й підсудному та свідкам, тобто спочатку задають запитання судді, а потім – обвинувач, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, захисник і підсудний. Зважаючи на те, що експерта можуть допитувати декілька людей, можливим є перехресний допит. Якщо експертиза проводилася декількома експертами, що дійшли єдиного висновку, допиту підлягають не всі, а один із них – на розсуд суду і за попередньою домовленістю експертів між собою. У випадку розбіжностей між висновками експертів кожний із них може бути підданий допиту для роз'яснення й уточнення зроблених ним висновків.

По-третє, показання експерта заносяться до протоколу судового засідання нарівні з показаннями інших осіб, допитаних у судовому засіданні.

Допит експерта в суді відбувається з дотримання правил, визначених у ст. 356 КПК України. Зокрема, «за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить до присяги такого змісту:

“Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості”.

Після цього головуючий попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту. Після цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим та суддями.

Експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження.

Кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта.

Експерт під час відповідей має право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження».

Під час дослідження доказів суд також має право згідно зі ст. 360 КПК України, скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. Спеціалісту можуть бути поставлені запитання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою ставить запитання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ЗМІСТ І МОЖЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розділ 4

Криміналістичні експертизи

§ 1. Система криміналістичних експертиз

Криміналістичні експертизи – експертизи, що провадяться фахівцями в галузі криміналістики. *Криміналістика* – наука, яка вивчає засоби і методи встановлення істини, виходячи зі слідів злочину. Іншими словами, це наука про злочини, сліди злочинів та їх взаємозв'язок. Сліди злочинів поділяють на сліди-відображення, сліди-предмети та сліди-речовини.

Головним завданням криміналістичної експертизи є ідентифікація, встановлення тотожності осіб та предметів і речовин за їх слідами. Відповідно об'єкти експертного дослідження поділяють на ідентифіковані та ідентифікуючі. Поряд із цим за допомогою криміналістичної експертизи встановлюється групова належність об'єктів та вирішуються діагностичні завдання.

Для провадження криміналістичних експертиз широко застосовуються сучасні науково-технічні методи і засоби. На сучасному етапі в криміналістичних експертизах використовуються газові хроматографи, мас-спектрометри, рентгенофлуоресцентні аналізатори, рефрактометри, ампліфікатори та інші технічні засоби.

Криміналістична експертиза, узагальнюючи і накопичуючи досягнення хімії, фізики, біології, медицини та знання, здобуті фахівцями багатьох інших наук, стає все більш природничою, комплексною та універсальною; її методологія поповнюється досягненнями інших наук і ґносеологічно є найбільш уподібненою до методики розслідування

злочинів. Усе це робить її найпоширенішою експертизою у слідчій практиці.

До криміналістичної експертизи належать такі види експертиз:

- почеркознавча;
- лінгвістична експертиза мовлення;
- технічна експертиза документів;
- експертиза зброї та слідів і обставин її використання;
- трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи);
- фототехнічна, портретна;
- експертиза голограм;
- відео-, звукозапису;
- вибухотехнічна;
- техногенних вибухів;
- матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин);
- біологічна.

Поряд із такими традиційними експертизами в науково-дослідних експертно-криміналістичних установах МВС України проводяться експертизи: волосся людини та тварин; продуктів харчування; судово-медична імунологія; судово-медична цитологія; судово-медична молекулярна біологія.

Застосування методу генотипоскопії (ДНК-дактилоскопії) в сучасній експертизі (молекулярно-генетичного ідентифікаційного аналізу), який на інтегративному рівні природничих наук проводиться сьогодні в НДЕКЦ МВС України, дозволяє ідентифікувати особу за такими слідами, як залишки крові, сперми, фрагменти тканин тіла. Сучасні методи дослідження дають змогу встановити походження волосся від конкретної людини, що розширює і поглиблює доказові можливості криміналістичної експертизи.

ДНК-експертиза (експертиза із застосуванням методу генотипоскопії, молекулярно-генетичного ідентифікаційного аналізу) дозволяє, приміром, ідентифікувати особу за залишками біоматеріалу або виключити належність відповідних біологічних слідів такої особі. Також ДНК-експертиза «застосовується у випадках:

- встановлення статевої належності біологічних слідів та об'єктів;
- діагностичного типування з метою наступної ідентифікації з об'єктами злочинів або нещасних випадків;
- настання вагітності після згвалтування з метою встановлення, що вагітність настала від підозрюваного і що він є генетичним батьком дитини або виключення цього;
- дітовбивств (у тому числі новонароджених), викраденні дітей, підміни їх у пологовому будинку для встановлення, чи є особи, що проходять у справі, батьками дитини;
- встановлення, чи є рештки або частини трупа рештками однієї людини і чиїми саме за дослідженням зразків близьких родичів;
- виявлення зв'язку між різними злочинами – встановлення, що сліди біоматеріалу, які виявлені на місцях різних злочинів, залишені однією і тією ж особою;
- порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігаються в комп'ютерній базі даних, і за співпадіння – зорієнтувати слідство на пошук певної особи;
- у разі відсутності підозрюваного – зберегти біологічний об'єкт для наступної ідентифікації, коли підозрюваний з'явиться;
- встановлення справжніх батьків дитини у справах про спірне походження дітей (оспорювання батьківства, материнства або підміни дітей);
- встановлення зиготності близнюків;
- встановлення родинності»¹.

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені при проведенні відповідних видів експертизи, у подальшому наводиться з урахуванням наукових розробок та слідчої і судової практики, а також

¹ Костенко І. О., Кирпичова К. В. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичної експертизи та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 217–219.

Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень¹.

§ 2. Почеркознавча експертиза

Об'єктами почеркознавчої експертизи є матеріали, які відображають ознаки почерку певної особи в тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань (листи, документи та інші письмові матеріали).

Основними завданнями почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту та вирішення деяких неідентифікаційних завдань: установлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають (природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни; тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо; тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо; штучних: викривлення письма зміненими рухами); визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо.

Для проведення експертизи експертові необхідно надати вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (підписів) особи, що ідентифікується.

Вільними зразками є рукописи і підписи особи, яка ідентифікується, виконані до порушення кримінальної (заведення цивільної чи арбітражної) справи і не пов'язані з нею; *умовно-вільними* – зразки, які виконані у зв'язку з цією справою, але не для експертизи; *експериментальними* – виконані на завдання слідчого (судді) спеціально для даної експертизи.

Вільні зразки по можливості повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання (бажано в межах одного року), за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : ред. від 06.04.2021. БД «Законодавство України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

формою документа (накладні, відомості та ін.), за його змістом та цільовим призначенням.

Перед присудженням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів справи орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), має пред'явити їх особі, яка підлягає ідентифікації. У документі, що є підставою для проведення експертизи, орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), зобов'язаний (зобов'язана) зазначити документи, у яких містяться вільні, умовно-вільні зразки почерку та (або) підпису особи.

Якщо текст (підпис), що досліджується, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом, слід по можливості надати вільні зразки аналогічного характеру.

Відбирати експериментальні зразки почерку необхідно у два етапи. На першому етапі особа, яка ідентифікується, виконує написання тексту на тему, пов'язану з розслідуванням справи, у звичайних умовах (сидячи за столом, звичайним письмовим приладдям письма, при нормальному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, взяті з рукопису, що досліджується. На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, в яких виконувався рукопис, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи та ін.), таким самим письмовим приладдям та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що і документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити.

Якщо розташування підпису, що досліджується, не визначається характером документа, експериментальні зразки відбираються на окремих аркушах як лінованого, так і нелінованого паперу.

Після нанесення 5–10 експериментальних підписів аркуші паперу слід поміняти.

Переписування з документа, що досліджується, або з машинописного (друкарського) тексту не допускається.

Як вільні, так і експериментальні зразки буквеного або цифрового письма бажано надавати не менш як на 5 аркушах. Чим коротшим

є досліджуваний текст, тим більше потрібно зразків. Вільні зразки підпису надаються по можливості не менш ніж на 10 документах, експериментальні – в кількості не менше 20 зразків підписів.

Якщо необхідно встановити, чи не виконано підпис від імені певної особи іншою особою, надаються зразки підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 5 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис.

Якщо з певних причин виконати будь-які вимоги, що стосуються зразків, було неможливо, про це слід вказати в постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

Якщо необхідно дослідити велику кількість почеркових об'єктів, їх доцільно розділити на групи (за особами, від імені яких виконано підписи, епізодами справи, видами документів тощо) і за кожною групою призначити окрему експертизу.

Достатність та якість наданих для проведення експертизи зразків почерку та підпису особи визначаються експертом у кожній конкретній експертній ситуації.

Критерієм достатності обсягу порівняльного матеріалу вважається надання такої його кількості, за якою можливо виявити індивідуальність, варіаційність та стійкість ознак в досліджуваному об'єкті і зразках почерку (підпису) певного виконавця.

Завданням почеркознавчої експертизи є вирішення таких питань:

1. Особою якої статі був виконаний відповідний документ (рукопис)?
2. Чи був виконаний рукопис певною особою?
3. Чи були виконані декілька рукописів однією особою?
4. Скільки часу минуло з моменту виконання рукопису?
5. Чи не виконано рукопис навмисно зміненим почерком?
6. Чи не виконано рукопис у незвичайних умовах?
7. Чи не знаходилась особа, яка виконала рукопис, у незвичайному стані?
8. Чи не володіє особа, яка виконала рукопис, навичками написання спеціальними шрифтами?

9. До якої групи за віком належить виконавець рукопису? Яким є вік виконавця рукопису?

10. Чи весь рукописний текст виконано в даному документі одночасно?

11. Якою рукою (правою або лівою) виконано текст?

12. Одним або різними особами виконано тексти всіх досліджуваних документів?

13. До якої групи за віком належить виконавець рукописного тексту?

Експертизою підписів вирішуються такі питання:

1. Чи не виконано досліджуваний підпис з імітацією підпису відповідної особи?

2. Чи не відтворено підпис на документі з використанням певних технічних засобів?

3. Чи не виконано підпис особою, яка значиться в документі?

4. Якщо підпис виконано не особою, названою в документі, то чи не виконано його ким-небудь із підозрюваних осіб?

5. Чи однією особою виконано декілька підписів від імені вигаданої особи?

6. Однією чи різними особами виконано підписи від імені декількох вигаданих осіб?

7. Чи не виконано підпис від імені вигаданої особи такою-то особою?

8. Ким із підозрюваних чи обвинувачуваних виконаний підпис від імені вигаданої особи (декількох вигаданих осіб)?

9. Чи виконаний підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

§ 3. Лінгвістична експертиза мовлення

Лінгвістична експертиза мовлення поділяється на підвиди: лінгвістична експертиза писемного мовлення та лінгвістична експертиза усного мовлення.

Об'єктом дослідження лінгвістичної експертизи писемного мовлення є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній формі.

Об'єктом дослідження лінгвістичної експертизи усного мовлення є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений в усній формі та зафіксований у (відео)фонограмі.

У межах лінгвістичної експертизи писемного мовлення проводяться авторознавчі та семантико-текстуальні дослідження.

У межах лінгвістичної експертизи усного мовлення проводяться ідентифікаційні та діагностичні дослідження усного мовлення особи та семантичні дослідження усного мовлення.

Лінгвістична експертиза писемного мовлення поділяється на авторознавчу експертизу та семантико-текстуальну експертизу.

Авторознавча експертиза

Основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту. Авторознавчою експертизою можуть також установлюватись (найчастіше у ймовірній формі) деякі соціально-біографічні риси автора тексту (його рідна мова, рівень освіти, володіння науковим, діловим або іншими функціональними стилями мови тощо).

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються:

1. Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту?
2. Чи є певна особа автором декількох різних текстів?
3. Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами?
4. Чи даний текст складений кількома авторами?
5. Які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за даним текстом?
6. Якою є основна мова спілкування певної особи – автора даного тексту?
7. Яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи – автора даного тексту?
8. Чи спостерігаються в тексті ознаки, що свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких збиваючих факторів?
9. Чи складено текст документа особою самостійно або під диктування чи його виконано шляхом переписування?
10. Чи складений текст документа зі свідомим перекручуванням ознак писемного мовлення?

Авторознавчою експертизою можуть також вирішуватися інші питання.

Вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе за наявності обсягу досліджуваного тексту орієнтовно не менше ніж 100 слів.

Під час підготовки матеріалів для проведення авторознавчої експертизи з метою встановлення авторства орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), повинен(на) зібрати вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки писемного мовлення особи, яка підлягає ідентифікації.

Органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), необхідно позначити кожний зразок, тобто вказати, що це вільний або умовно-вільний зразок писемного мовлення певної особи (вказати її прізвище, ім'я, по батькові), та позначити це своїм підписом.

Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, якою його складено, і по змозі – за часом виконання; за характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу (доповідна записка, особистий лист, скарга тощо); за іншими суттєвими обставинами, які могли вплинути на формування ознак.

Умовно-вільні зразки – це тексти, самостійно складені особою, яка підлягає ідентифікації, пов'язані з провадженням у справі (пояснення, скарги, заяви тощо), а також тексти, складені після створення досліджуваного документа.

Експериментальні зразки повинні виконуватись мовою документа, що досліджується, у вигляді самостійного твору.

Під час відбирання експериментальних зразків особі, яка підлягає ідентифікації, пропонується скласти текст на вільно обрану нею тему, аналогічну досліджуваному тексту за функціональним призначенням (скарга, особистий лист, службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному тексту за функціональним призначенням та за темою тексту. Наприклад, пропонують написати скаргу на дії службової особи.

Мінімальний обсяг кожного зразка – орієнтовно 100 слів. Якщо текст зразка виявився меншим за мінімальний, відбираються зразки у вигляді текстів на інші теми.

За клопотанням експерта можуть відбиратися експериментальні зразки, які за стилем і деякими іншими характеристиками відрізняються від документа, що досліджується.

При визначенні характеру й обсягу експериментальних зразків орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), враховує, наскільки повно зібрані вільні та умовно-вільні зразки, і поповнює їх нестачу за рахунок експериментальних зразків.

Загальний обсяг експериментальних зразків має складати не менше ніж 5 самостійно складених текстів на вільну тему, а також на тему, близьку до теми досліджуваного тексту.

Остаточна достатність (та якість) порівняльного матеріалу оцінює експерт з урахуванням конкретної експертної ситуації.

До документа про призначення експертизи (залучення експерта) бажано додавати соціально-біографічну характеристику ймовірного автора тексту.

Семантико-текстуальна експертиза писемного мовлення

Семантико-текстуальною експертизою вирішуються завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у тих або інших текстах, їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в текстах (чи може така інформація розглядатися як образлива, чи містить вона загрозу конкретній особі (особам) тощо), тобто питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановленням фактичних даних про автора.

Питання, поставлені перед екпертом, вирішуються ним за допомогою спеціальних знань у галузі лінгвістики на основі загальних і окремих норм мови з використанням посібників, академічних наукових праць, словників, довідників та інших наукових джерел.

Експерт у галузі семантико-текстуальної експертизи, не виходячи за межі своїх спеціальних знань (базових та отриманих під час спеціальної підготовки), відповідає на питання про наявність чи відсутність висловлювань, які містять заклики до певних дій (указується, яких саме дій), на основі спеціальних знань у галузі мовознавства. Висновок експерта за результатами таких досліджень не є правовою кваліфікацією, а є констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції

спеціальних знань у галузі семантико-текстуальних експертних досліджень.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються:

1. Які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в досліджуваному тексті?
2. Яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи текстів?
3. Чи містяться у тексті висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій (вказати, яких саме)? Якщо так, то чи є ці заклики публічними (або який характер та форму мають ці заклики)?
4. Чи міститься в тексті інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи?
5. Чи містяться в тексті висловлювання образливого характеру щодо певної особи?
6. Чи є висловлювання фактичним твердженням або оціночним судженням?

Указане коло питань, що вирішується експертами-лінгвістами, не є вичерпним. Під час проведення семантико-текстуальної експертизи можуть вирішуватись і інші питання, що стосуються її предмета.

Лінгвістична експертиза усного мовлення

У межах лінгвістичної експертизи усного мовлення проводяться ідентифікаційні, діагностичні дослідження усного мовлення особи та семантичне дослідження усного мовлення.

Під час проведення ідентифікаційних і діагностичних досліджень усного мовлення особи вирішуються питання, що стосуються:

- ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення;
- визначення типу висловлювання (спонтанне, неспонтанне мовлення, читання тексту тощо);
- визначення в мовленні ознак імітації, рідної мови тощо.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються:

1. Чи брала участь особа в досліджуваній розмові, зафіксованій на (відео)фонограмі? Якщо так, то які слова та висловлювання промовлені саме нею?
2. Чи одна й та сама особа брала участь у досліджуваних розмовах?
3. Скільки осіб брали участь у розмові, зафіксованій на фонограмі?

4. Чи є мовлення досліджуваної особи спонтанним підготовленим (завченим) чи спонтанним непідготовленим? Чи є в мовленні досліджуваної особи ознаки читання тексту?

5. Чи є в мовленні досліджуваної особи ознаки імітації мовленнєвих навичок іншої людини або спотворення своїх?

6. Чи є в мовленні особи ознаки іншої мови?

7. Чи є в мовленні особи лінгвістичні ознаки, що характеризують соціально-біографічні риси її особистості?

Під час проведення семантичних досліджень вирішуються питання, пов'язані з аналізом змісту мовлення особи (розмови), тобто питання, не пов'язані зі встановленням фактичних даних про особу мовця.

Орієнтовний перелік питань і завдань, що вирішуються:

1. Чи є ознаки підтекстового (або двоякого) тлумачення слів та висловлювань в усному мовленні досліджуваної особи?

2. Чи містяться в мовленні досліджуваної особи публічні заклики (висловлювання) до певних дій (указати, яких саме)?

3. Чи міститься в мовленні особи інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи?

4. Чи є висловлювання особи фактичним твердженням або оціночним судженням?

Для ототожнення досліджуваної особи з конкретною особою за ознаками мовлення надаються:

– (відео)фонограма досліджуваної розмови, в якій могла брати участь певна особа;

– (відео)фонограма зразків усного мовлення особи, що перевіряється, у формі спонтанного діалогу або монологу.

Для встановлення ознак читання тексту в мовленні досліджуваної особи надаються зразки читання нею тексту, як правило, аналогічної тематики.

Вимоги щодо зразків усного мовлення особи, що перевіряється:

– збіг за мовою мовлення досліджуваної особи та особи, зразки мовлення якої надані для ототожнення;

– дотримання технічних (звукозаписувальний пристрій у робочому стані, відстань до його мікрофона і розташування відносно нього

тощо) та акустичних умов (нелунке середовище, відсутність сторонніх шумів, неоднчасне мовлення декількох осіб тощо) для якісного запису зразків, достатньо високої гучності мовлення особи для забезпечення розбірливості мовлення;

– достатній обсяг мовленнєвого матеріалу (орієнтовно 5–10 хвилин мовлення особи, що перевіряється);

– створення умов для отримання зразків у формі розгорнутих висловлювань (але не коротких реплік-відповідей на питання).

Експерту також обов'язково надається протокол огляду та прослуховування фонограм досліджуваних розмов з їх надрукованим текстом, оформлений відповідно до процесуальних вимог.

Установлення текстового змісту розмов, що зафіксовані у (відео) фонограмі, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних знань.

§ 4. Технічна експертиза документів

Об'єктом цієї експертизи виступають різні документи.

Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів документів та експертизу матеріалів документів.

Головною метою технічної експертизи реквізитів документів є:

– установлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків;

– установлення факту і способу внесення змін до документа (підчищення, травлення, дописування, переклеювання фотокарток, літер та ін.);

– виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабовидимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони виготовлені, не перетворився на попіл;

– установлення типу, системи, марки, моделі та інших кваліфікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машини, касові, телеграфні та інші буквено-цифрові апарати), а також ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;

- ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відбитками;
- ідентифікація засобів розмножувальної техніки за їх відбитками;
- ідентифікація компостерних знаків за отворами;
- ідентифікація приладів письма за штрихами;
- ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, намалювала і (або) вирізала зображення, за особливостями навичок виконавця;
- установлення належності літер певному комплекту шрифту;
- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються.

Експертизою матеріалів документів установлюються рід, вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, фарба, клейкі речовини та ін.), а також їх спільна родова (групова) належність.

Призначаючи експертизу з метою ідентифікації друкарських засобів, до експертної установи слід надіслати порівняльні матеріали: вільні, а також експериментальні зразки – відбитки, виготовлені за допомогою цих засобів.

Для ідентифікації печаток і штампів експертові направляються експериментальні зразки у вигляді п'яти-шести максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених із різним натисненням та з різною кількістю фарби, або самі печатки та штампи.

Для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, що досліджується. Як вільні зразки направляються чеки, вибиті на даному апараті, що мають якомога більше знаків досліджуваного чека. Важливо, щоб зразки і досліджуваний чек мали якомога менший розрив у часі їх виготовлення.

Для ідентифікації засобів розмножувальної техніки (матриць, стереотипів та ін.) повинні надаватися друкарські форми або виготовлені з їх допомогою експериментальні відбитки не менш як у п'яти примірниках.

До відбору зразків доцільно залучати експерта (спеціаліста).

Завданням технічної експертизи документів є вирішення таких питань:

А. При дослідженні письмових документів:

1. У який спосіб (з використанням набору друкарського шрифту, шляхом малювання тощо) виготовлено дану друкарську форму?

2. Чи з одного набору (одного стереотипу, одним кліше) надруковані дані документи (наводяться їх найменування)?

3. Чи вносились до записів документа зміни? Якщо вносилися, то в який спосіб (підчищення, дописування, травлення, переклеювання літер і цифр тощо) і яким є зміст первісних записів?

4. Чи не піддавався текст документа підчищенню і якщо так, то які записи (букви, цифри, слова) видалені шляхом підчищення?

5. Чи не піддавався текст документа травленню і якщо так, то яким реактивом витравлено текст?

6. Що виконано раніше: текст чи підпис?

7. Що виконано раніше: відбиток печатки чи підпис?

8. Який із двох пересічних підписів виконано першим?

9. Чи написано текст (або підпис, відбиток печатки, штампа) до того, як на документі утворилася складка (лінія згину) або після цього?

10. Які речовини (реактиви) використовувалися для зміни документа?

11. Чи не застосовувалися для виготовлення документа дані приладдя (олівець, ручка, рейсфедер)?

12. Чи не використано для зміни документа таку-то речовину (реактив)?

13. Чи переклеювалась у документі фотокартка?

14. Чи замінювались у документі (зошиті, книзі) аркуші?

15. Чи є на обгорілих аркушах який-небудь текст і (або) зображення? Якщо є, то який (яке) саме?

16. Яким є зміст залитого чорнилом (зафарбованого, забрудненого, вицвілого тощо) тексту (печатки, штампу)?

17. Чи є в даному документі (аркуші паперу) невидимий текст (текст, написаний невидимими чорнилами) і якщо є, то який саме?

18. Яким є зміст тексту, виконаного за допомогою копіювального паперу, виходячи зі штрихів, що на ньому залишилися?

19. Чи є згорілі (розірвані) клаптики паперу частинами якогось документа?

20. Якою є природа матеріалів, з яких складався згорілий документ?

21. Яким є зміст тексту згорілого (розіраного) документа?

22. Яким барвником було виконано текст на згорілому документі?

23. Яким є зміст тексту, що відобразився у слідах відбитку на папері?

24. Чи не надруковано текст на цій друкарській машині (іншому друкарському засобі)?

25. На одній чи на різних друкарських машинах надруковано окремі фрагменти тексту документа (декілька самостійних документів)?

26. Яким друкарським засобом (тип, марка, модель) виготовлено даний текст?

27. Чи нанесено відбиток печатки (штампа) в наданому документі даною печаткою (штампом)?

28. Чи не виготовлено наданий відбиток на даному розмножувальному апараті (наприклад, ксероксі та ін.)?

29. Чи не даним компостером зроблено отвір?

30. Чи виконано записи даним письмовим приладдям (кульковою ручкою, олівцем тощо)?

31. Чи не даною особою надруковано наданий машинописний текст?

32. Чи намальовано бланк документа даною особою?

33. Чи не вирізано печатку, відбиток якої є на наданому документі, даною особою?

34. Чи не є літери, знайдені у даної особи, частиною шрифтової каси (зазначається гарнітура, кегль) даної друкарні?

35. Чи не виготовлені (чи не виконані) дані документи (фрагменти документа) в різний час?

36. У якій послідовності виконувались фрагменти даного документа (підпис, печатка тощо)?

37. До якого роду, виду (іншої класифікаційної категорії) належить матеріал документа (папір, клей, барвна речовина штрихів записів тощо)?

38. Чи не написано текст фарбою з даної посудини?

39. Чи мають спільну родову (групову) належність матеріали даного примірника друкованої продукції або документа (папір, клей,

картон, барвна речовина та ін.) з матеріалами, вилученими з певного місця (склад, цех, квартира тощо)?

40. Чи належать надані аркуші паперу до різних партій випуску?

Б. При дослідженні грошових знаків, цінних паперів:

1. Чи не є ця грошова купюра (облігація, цінний папір) підробленою і якщо так, то яким засобом вона виготовлена?

2. Чи не застосовувалося для виготовлення певних грошових знаків це кліше?

3. Чи відповідає цей цінний папір (грошова купюра, облігація, лотерейний білет тощо) чинним нормативам на його виготовлення?

4. У який спосіб і з використанням яких технічних засобів виготовлено дану грошову купюру (облігацію, лотерейний білет), інший цінний папір?

§ 5. Фототехнічна експертиза

Об'єктами даної експертизи виступають фототехнічні засоби та результати їх застосування.

Головною метою фототехнічної експертизи є:

– ідентифікація знімальної апаратури за негативами, а також апаратури, що застосовувалась для виготовлення позитивів (збільшувачі, кадрувальні рамки, глянсувальні апарати та ін.);

– ідентифікація негатива за позитивом;

– ідентифікація типу (марки) фото- і кіноматеріалів, які застосовуються для зйомки і виготовлення фотознімків і кінофільмів;

– ідентифікація предметів, приміщень та ділянок місцевості, відображених на знімках (негативах);

– визначення технологічних і технічних характеристик зйомки та виготовлення фотознімків і кінофільмів;

– визначення розмірних характеристик зображень на фотознімках (кінокадрах) або їх негативах;

– відновлення первісних зображень на фотознімках.

Завданням фототехнічної експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи експоновано наданий негатив (обернений позитив) даним фотоапаратом (кінознімальною камерою)?

2. Чи зняті кадри наданих негативів (обернених позитивів) тим самим знімальним апаратом?
3. Апарат якого типу (моделі) застосовувався для виготовлення даного фотознімка (кінофільму, кінокадрів)?
4. Чи виготовлявся даний фотознімок (фотокопія мікрофільму, мікрокартки) за допомогою наданого збільшувача?
5. Чи застосовувалась певна апаратура (фотозбільшувач, фотоглянсувальний апарат, різак) при виготовленні даного фотознімка?
6. Якого типу фотозбільшувач використовувався для виготовлення даного знімка?
7. Чи виготовлено наданий фото- або кінодокумент із даного негатива?
8. Чи виготовлено ці знімки з одного негатива?
9. Якого типу (марки) фотопапір (кіноплівка, фотоплівка) використовувався для виготовлення цього зображення?
10. Чи має спільну родову (групову) належність фотоплівка, що використана для виготовлення цього негатива, та фотоплівка, знайдена в особи, що ідентифікується (за типом, місцем виготовлення, іншими характеристиками)?
11. Яке зображення було на вицвілому фотознімку?
12. Той самий чи різні предмети (приміщення, ділянки місцевості) зафіксовано на цих фотознімках (кінокадрах)?
13. Який вид зйомки використовувався для виготовлення цього фотознімка (натурний, репродукційний, комбінований)?
14. Чи виготовлено цей знімок із застосуванням фотомонтажу?
15. Який об'єктив застосовувався для зйомки цього об'єкта (нормальний, ширококутний, довгофокусний)?
16. З якої відстані знято зафіксований на фотознімку об'єкт?
17. При якому освітленні (природному або штучному) проводилась зйомка?
18. Чи виготовлено фотознімок із дотриманням технології фотографічних процесів?
19. Чи використовувались при виготовленні фотознімка ті чи інші технічні прийоми (глянсування, ретушування, тонування та ін.)?
20. Якими є розміри об'єктів, зафіксованих на фотознімку?
21. На якій відстані один від одного знаходились два (декілька) зображених на знімку об'єкти?

Експертиза голограм

Об'єктами експертизи є голографічні захисні елементи; голограми, які використовуються як засоби контролю; іміджеві, образотворчі голограми; проміжні продукти голографічного виробництва, такі як програмне забезпечення, фотошаблони та макети, первинні голограми, рельєфно-фазові голограми-оригінали, майстер-матриці голограм, металеві матриці для тиражування голограм.

Основними завданнями експертизи голограм є:

- встановлення типу голограми;
- встановлення рівнів захисту голограм;
- встановлення тотожності голограм або відповідності голограми її опису (технічному завданню, паспорту на голограму);
- визначення, з наданої чи з іншої матриці тиражувались голограми, надані для проведення експертизи;
- встановлення відповідності наданих фотошаблонів та макетів до зображень елементів логотипа, які відтворюються голограмою;
- встановлення відповідності оригіналу первинної голограми до райдужної голограми;
- встановлення відповідності наданого програмного забезпечення та графічного файлу голограми до синтезованої голограми.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Яким способом виготовлено голограми, надані для проведення експертизи?
2. Чи відповідають надані для проведення експертизи голограми зразкам і технічним описам голограм, занесених до Єдиного реєстру виготовлення голографічних захисних елементів? Якщо не відповідають, то яким способом вони виготовлені?
3. За допомогою наданої чи з іншої матриці тиражувались голограми, надані для проведення експертизи?
4. Чи виготовлено голограму з використанням проміжних продуктів голографічного виробництва, наданих для проведення експертизи?
5. Чи зазнали голограми, які надано для проведення експертизи, будь-яких хімічних, механічних чи інших змін, якщо так, яких саме?
6. Які з наданих на дослідження голограм мають вищий рівень захисту від підробки?
7. Яким способом на голограму нанесено індивідуальне маркування?

§ 6. Експертиза матеріалів та засобів відео- і звукозапису

Об'єктами цієї експертизи виступають засоби відео- та звукозапису, а також наслідки їх застосування.

Основною метою технічної експертизи матеріалів та засобів відео- та звукозапису є:

- ідентифікація засобів відео- та звукозапису (відеомагнітофона, магнітофона, диктофона та ін.), що використовувались для отримання магнітних відео- та фонограм;
- ідентифікація особи за голосом та мовою на фонограмі;
- вирішення питань, пов'язаних із технологією виготовлення відео- та фонограм;
- вирішення питань, пов'язаних зі встановленням особливостей звукового середовища, у якому проводилося запис фонограми, та умов запису.

Для ідентифікації засобів відео- та звукозапису на дослідження надається сам засіб (магнітофон, відеомагнітофон, відеокамера, диктофон) та відео- чи фонограма.

Для ідентифікації осіб за мовою чи голосом, записаними на фонограмі, експерту як порівняльні зразки надаються фонограми, на яких їх мову записано у формі бесіди (допиту, очної ставки тощо).

Фонограма повинна бути без сторонніх звуків чи шумів, із достатнім рівнем запису, виготовлена на якісній апаратурі та матеріалах (відеокаセットах, компакт-касеттах), що відповідають установленим стандартам, із невеликим терміном використання. Вимова має бути чіткою, розбірливою. Для запису зразків бажано залучати експерта (спеціаліста). Експертові надається також протокол прослуховування фонограм.

Для вирішення неідентифікаційних завдань експертові надається сама фонограма. Для встановлення факту монтажу фонограми вказуються відрізки запису, щодо яких є дані, що вони вмонтовані.

Якщо вирішуються питання, пов'язані з дослідженням ознак звукового середовища, у якому проводилося запис, експертові слід надати опис цього середовища, а також експериментальні записи звуків із тих джерел, які створювали звукове середовище, на фоні якого, за припущенням слідчого (суду), проводилося досліджуваний запис.

Завданням експертизи матеріалів та засобів відео- і звукозапису є вирішення таких питань:

1. Кому з числа перелічених осіб належать окремі вислови, що містяться на фонограмі?
2. Чи є голос, зафіксований на фонограмі, голосом конкретної особи?
3. Дана фонограма є оригіналом чи копією?
4. Чи провадилося запис безперервно?
5. Чи зазнавала змін дана фонограма?
6. Які є ознаки механічного та електронного монтажу на фонограмі?
7. Чи одночасно проводилося запис відео- та аудіоінформації на відеофонограмі?
8. Чи велась зафіксована на фонограмі розмова по телефону?
9. Який номер телефону набирали під час запису?
10. Фонограму записано у замкнутому чи відкритому акустичному середовищі?
11. Яким було взаєморозташування співбесідників відносно мікрофона?
12. Що є джерелом звуків, зафіксованих на фонограмі?
13. Чи є джерелом звуку поданий на дослідження конкретний предмет (мається на увазі предмет, який може звучати)?
14. Чи походять звуки на поданих фонограмах з одного джерела?
15. Якими є тип, модель двигуна, роботу якого зафіксовано на фонограмі, та чи має він якісь дефекти?
16. Записане джерело звуку перебувало в нерухомому стані чи в русі?
17. Якою є швидкість руху джерела звуку?
18. На даному магнітофоні (відеомагнітофоні, диктофоні) записано відео- чи фонограму?
19. На одному чи на різних магнітофонах (диктофонах, відеомагнітофонах) виготовлено дані фонограми (відеофонограми)?
20. На одному чи на різних магнітофонах виконано конкретні фрагменти відео- та фонограми?
21. На одному чи на різних диктофонах проводилося запис фонограми та її стирання на конкретних ділянках?

22. Чи використовувалося для запису фонограми конкретний технічний засіб (мікрофон, адаптер тощо)?

§ 7. Портретна експертиза

Об'єктами цього виду дослідження виступають особи та фотокіноматеріали.

Основною метою портретної експертизи є ідентифікація особи (група) за фотознімком (фотокарткою, негативом, кінострічкою).

Завданням портретної експертизи є вирішення таких питань:

1. Одну чи різних осіб зображено на кіноплівках?
2. Одну чи різних осіб зображено на даних фотознімках?
3. Чи зображений на даному фотознімку гр. П.?
4. Чи зображений на фотознімку невідомого трупа гр. К.?
5. Чи не належить череп, поданий на дослідження, людині, зображеній на фотографіях (рентгенознімках)?
6. В одному чи різному віці сфотографовано людину на поданих знімках? Який знімок є більш раннім?

§ 8. Трасологічна експертиза

Трасологічну експертизу умовно може бути поділено на такі окремі види: а) гомоскопічна: експертиза слідів рук людини (дактилоскопічна експертиза), експертиза слідів ніг і взуття та інших частин тіла людини, біоскопічна: експертиза слідів ніг (лап) тварини; механоскопічна: експертиза слідів знарядь та інструментів, засобів виробництва, транспорту, предметів масового вжитку, експертиза замкальних пристроїв та контрольних засобів; слідів розділення цілого на частини, рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах.

Не виключається можливість проведення трасологічної експертизи за слідами інших слідоутворюючих об'єктів, зокрема зубів (інших частин тіла людини або тварини), різного роду предметів тощо.

Головною метою трасологічної експертизи є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених

об'єктів за матеріально фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворюючих поверхонь.

Трасологічною експертизою можна також встановлювати факти, що належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення та до особливостей слідоутворюючих об'єктів.

До виявлення слідчим слідоутворюючих об'єктів перед трасологічною експертизою можуть поставати питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів від взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів.

Експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза)

Головним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами рук (пальців чи долонь), які залишено на місці події.

Перед експертом може ставитися питання про наявність такого роду слідів і придатність їх для ідентифікації або визначення родової (групової) належності слідоутворюючих об'єктів.

Експертиза слідів рук вирішує і низку неідентифікаційних завдань, пов'язаних із визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворюючого об'єкта.

Завданням дактилоскопічної експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є на даному предметі сліди рук та чи придатні вони для ідентифікації або визначення родової (групової) належності?
2. Якою рукою (правою чи лівою) і якими пальцями руки залишено сліди?
3. Чи залишені сліди рук даною особою?
4. Які особливості мають руки людини, яка залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо)?
5. Якими ділянками поверхні долоні залишено сліди?
6. У результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо)?
7. Чи залишені сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою?

Експертиза слідів ніг та взуття людини

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є на даній поверхні (даному предметі) сліди босих ніг (панчіх, шкарпеток, взуття) людини та чи придатні ці сліди для ідентифікації або визначення їх родової (групової) належності?
2. Яким є механізм виникнення слідів (чи залишено сліди ніг або взуття при ходьбі, бігу, стоянні)?
3. Які особливості має підошва взуття, сліди якого виявлено? Яким є ступінь її зношеності?
4. Взуттям якого розміру залишено сліди?
5. Різним чи тим самим взуттям залишено сліди, виявлені на місці події?
6. Які дефекти й особливості опорно-рухового апарату людини відобразилися в одиничних слідах або в доріжці слідів ніг і взуття?
7. Чи не залишені сліди, виявлені на місцях вчинення різних злочинів, тим самим взуттям або тією самою людиною?
8. Чи не залишені сліди взуттям, вилученим у підозрюваного (названої особи)?
9. Які характерні риси відобразилися в слідах, залишених босими ногами (а також ногами, одягнутими в панчохи або шкарпетки)?
10. Чи не залишені сліди ніг конкретною особою, відбитки підошов або відбитки підошви ніг якої подано на дослідження?
11. Чи залишені сліди даною особою або шкарпетками, панчохами чи взуттям, вилученими у певної особи?
12. Чи залишені сліди ніг (шкарпеток, панчіх, взуття), знайдені в різних місцях, однією особою (тими самими шкарпетками, панчохами, взуттям)?
13. Взуттям якого виду залишені дані сліди і якими є його характеристики й особливі ознаки?
14. Яким є орієнтовний зріст людини, яка залишила сліди?
15. Які особливості ходи людини відбилися у «доріжці слідів»?

Експертиза слідів ніг (лап) та зубів тварин

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Якою твариною залишені надані для дослідження сліди ніг (лап)?

2. Кроком, риссю чи галопом рухався кінь, який лишив доріжку слідів?

3. Якими є форма, розміри, тип і особливості підків коня, сліди яких виявлено?

4. Чи не залишені відповідні сліди підковами цього коня?

5. Чи є в слідах ознаки, що вказують на особливі прикмети тварини (кульгавість, ушкодження копит, дефекти підків тощо)?

6. Чи не цією твариною залишені виявлені сліди?

7. Чи не залишені ці сліди ногами (лапами), зубами цієї тварини?

8. Чи не залишені сліди, знайдені в різних місцях, ногами (лапами), зубами тієї самої тварини?

Експертиза слідів губ і зубів

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи не є виявлені сліди слідами губ?

2. Чи придатні виявлені сліди губ для ідентифікації особи?

3. Яку групову належність має губна помада, виявлена на представлених слідах?

4. Чи не залишені сліди губ відповідною особою?

5. Зубами людини чи тварини залишені сліди на представлених об'єктах?

6. Якщо сліди зубів залишені людиною, то чи придатні вони для ідентифікації або встановлення групової належності особи, яка їх залишила?

7. Якщо сліди залишені зубами людини, то якими саме – корінними, різцями чи іншими?

8. Зубами якої сторони залишені сліди?

9. Чи залишені сліди зубами верхньої чи нижньої щелепи?

10. Чи не залишені сліди (цілком або частково) зубними протезами?

11. Чи має місце відсутність якихось зубів у людини, яка залишила відповідні сліди?

12. Чи відображено в слідах особливості зубів особи, за якими є можливим її розшук?

13. Чи не заподіяне дане ушкодження (синець, садно), виявлене на трупі (або потерпілому), зубами людини?

14. Чи не залишені виявлені сліди зубами відповідної особи?

Експертиза слідів транспортних засобів

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Яким (вантажним чи легковим) автотранспортом залишені відповідні сліди?
2. До якої моделі автотранспорту належать шини, сліди протекторів яких виявлено на місці події?
3. До якого типу і моделі належить гусеничний транспорт, яким залишені сліди?
4. Які особливості мають поверхні ходових частин транспорту, що залишив сліди?
5. Чи не залишені відповідні сліди шинами, колесами, гусеницями або іншими частинами цього транспорту?
6. Яким колесом транспортного засобу залишені сліди (правим, лівим, переднім, заднім)?
7. Якою моделлю шини залишено сліди?
8. Яка послідовність утворення пошкоджень на транспортному засобі?
9. Яким є механізм утворення слідів на транспортному засобі?
10. Яке взаємне розташування транспортного засобу і пішохода у момент наїзду?

Експертиза слідів злому, інструментів та засобів виробництва предметів масового вжитку

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Знаряддям якого виду здійснено злом?
2. Одним чи декількома знаряддями було здійснено злом?
3. Чи цим знаряддям (інструментом) було здійснено злом або іншу дію (зрубано дерево, розпилено перешкоду, перекушено дріт тощо)?
4. Чи не залишені сліди злому, вилучені з різних місць, тим же самим знаряддям?
5. До якого виду або типу належить знаряддя, яким залишені сліди на перепоні?
6. У який спосіб розділено предмет (шляхом розрізування, розрубання, розпилювання, свердління тощо)?

7. З якого боку (внутрішнього чи зовнішнього) було здійснено злом (свердління, перепилювання, розрубання, відтиснення) перешкоди (стіни, вікна, стелі, підлоги, ґрат)?

8. Якою є послідовність утворення слідів знарядь злочину на перепоні?

9. Яким засобом зламано перепону?

10. Яким є механізм утворення цих слідів знарядь злочину?

11. Чи виготовлено цей виріб (ці вироби) масового вжитку на певному агрегаті (прес-формі, штампі та ін.)?

12. Заводським чи кустарним способом закорковано пляшки?

13. У який спосіб відкорковувались або закорковувались пляшки (інша тара)?

Експертиза замкальних та запобіжних (контрольних) пристроїв

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи справний механізм замка? Якщо ні, то в чому полягає несправність?

2. Чи є на деталях механізму цього замка сліди, залишені яким-небудь стороннім предметом (підроблений ключ, відмичка тощо)?

3. Чи був відімкнений замок сторонніми предметами (відмичками, дібраними або підробленими ключами)?

4. У який спосіб відімкнено (зламано) замок?

5. Чи в один спосіб відімкнено (зламано) надані замки?

6. У якому стані (замкненому, відімкненому) знаходився замок на момент його пошкодження?

7. Чи можливо відімкнути цей контрольний замок без пошкодження контрольного вкладиша?

8. Чи можливо відімкнути цей замок за допомогою інструмента (предмета), що був вилучений у гр. Н.?

9. Знаряддям якого виду зламано замок?

10. Чи зламано замок знаряддям, вилученим у гр. Н.?

11. Чи відмикалося замок за допомогою цього ключа (відмички)?

12. Чи є на ключі-оригіналі ознаки, характерні для виготовлення його копії або зліпка?

13. Чи було обтиснено пломбу цими пломбувальними лещатами?

14. Чи одними пломбувальними лещатами були обтиснені пломби?
15. Чи розкривалось і чи повторно обтискувалось пломбу після її обтиснення пломбувальними лещатами?
16. У який спосіб і за допомогою яких знарядь було розкрито і повторно обтиснено пломбу?
17. Чи можливо з цієї пломби витягти матеріал, що використовувався при опломбуванні (дріт, шпагат, шнур), без порушення її цілісності?
18. Знаряддям якого виду розкривалося пломбу?
19. Яким є зміст цифрових та буквених знаків на контактних поверхнях пломби?
20. Чи не розкривалося пломбу цим знаряддям?
21. Чи було дотримано правил пломбування під час накладання цієї пломби?
22. У який спосіб відкривалося (знімалося) та поверталось на місце цей контрольний пристрій?

Експертиза механічних пошкоджень одягу

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи є на одязі, що наданий для дослідження, пошкодження?
2. Яким є механізм утворення пошкоджень на одязі?
3. Чи є пошкодження на одязі розривом, розрізом, розрубом тощо?
4. Знаряддям (предметом) якого виду утворені пошкодження одягу?
5. Чи є сліди тертя, тиску, волочіння тощо на одязі, наданому для дослідження?
6. Чи утворені пошкодження на одязі предметами, що надані для дослідження?
7. Чи належать одному цілому частини одягу, що надані для дослідження?

Дослідження пошкоджень одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції судово-медичної експертизи.

Експертиза цілого за частинами

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи становили знайдені частини єдине ціле (чи є скалки скла частинами розсіювача фар цього автомобіля, чи відколото цю тріску від певного поліна та ін.)?

2. У який спосіб відокремлено від предмета його частину?
3. До якого виду належить предмет, частину якого вилучено з місця події?

Експертиза холодної зброї

Об'єктом цієї експертизи є холодна зброя різних видів: колючі, ріжучі, дроблячі або інші предмети. Не можуть бути об'єктами експертизи екземпляри стандартного військового спорядження (багнети, кинджали, кортики, шаблі та ін.).

Мета експертизи – встановлення належності до холодної зброї саморобних ножів, кинджалів, кастетів та подібних за призначенням предметів. Крім того, експертизою може вирішуватися питання про спосіб виготовлення зазначених предметів, зокрема, чи використовувалося для їх виготовлення промислове обладнання.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є цей предмет заготовкою холодної зброї?
2. Чи використовувалось при виготовленні цієї холодної зброї промислове обладнання?
3. Чи могло бути виготовлено відповідну зброю в кустарних умовах?
4. Чи є цей предмет холодною зброєю?
5. Якщо є, то до якого виду холодної зброї він належить?

Експертиза вузлів

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. До якого виду належить цей вузол, чи не має він ознак, що вказують на професію виконавця?
2. Чи не належать декілька вузлів до одного виду?

Експертиза рельєфних знаків

Цим видом експертизи встановлюються факт та спосіб зміни зображень, відтворюється початковий зміст змінених зображень – спляних (забитих), слабо видимих номерів та інших рельєфних зображень на різного роду виробках.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи було піддано зміні номер на цьому екземплярі зброї (іншому виробі)?

2. Яким був первісний номер на об'єкті дослідження?
3. У який спосіб було знищено або змінено номер (знак) на цьому виробі?
4. Чи були на цьому виробі маркірувальні позначення?
5. Чи піддавались зміні маркірувальні позначення на цьому виробі?

§ 9. Балістична експертиза

Об'єктами балістичної експертизи виступають вогнепальна зброя та наслідки її застосування.

Головною метою балістичної експертизи є:

- встановлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях, дробові, картечі, гільзах;
- визначення виду системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї і боеприпасів;
- визначення технічного стану зброї, боеприпасів і придатності їх до стрільби;
- встановлення можливості пострілів без натискання на спусковий гачок;
- встановлення належності саморобних стріляючих пристроїв і патронів до них до вогнепальної зброї і боеприпасів;
- встановлення способу виготовлення саморобних вогнепальних пристроїв;
- встановлення обставин, пов'язаних із використанням вогнепальної зброї (факту стрільби після останнього чищення і змащування зброї, кількості пострілів, відстані, з якої їх здійснено, напрямку пострілу, взаємного розташування зброї і перешкоди та ін.).

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. З якої зброї (рушниці, пістолета, гвинтівки, автомата, кулемета, обріза) вистріляно відповідну кулю (дріб, картеч)?
2. З якої зброї (вид, система, модель) вистріляно цю кулю (або декілька куль)?
3. Чи вистріляно кулю (дріб, картеч) з цього екземпляра зброї (пістолета, рушниці, обріза та ін.)?
4. Чи вистріляно ці кулі зі зброї, наданої для дослідження?

5. Чи вистріляно ці кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?
6. До якого виду і зразка належить патрон, частиною якого є вистріляна куля?
7. Чи не мав місце рикошет кулі?
8. Якими є причини деформації (або розірвання) кулі?
9. Чи не деформовано кулю з певної причини (наприклад, у результаті проходження через ту або іншу перепону)?
10. Чи є надані для дослідження куля і гільзи частинами одного патрона?
11. Яку з наданих куль вистріляно першою?
12. Промисловим чи кустарним способом виготовлено кулю?
13. Чи не виготовлено цей саморобний снаряд (дріб, картеч) за допомогою цього інструмента?
14. До якої зброї (вид, система, модель) належить відстріляна гільза (або декілька гільз)?
15. Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона?
16. З якого виду, зразка (моделі) зброї викинуто цю гільзу?
17. Чи не викинуто подані гільзи з одного зразка зброї?
18. Чи не викинуто гільзу зі зброї відповідного калібру?
19. Чи не викинуто надану гільзу з наданої зброї?
20. Чи є однорідними ці гільзи і якщо так, то за якими ознаками?
21. До якого виду і зразка належить патрон, частиною якого є надана гільза?
22. Чи не є надані куля і гільза частинами одного патрона?
23. Чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у підозрюваного?
24. Яким способом (промисловим чи кустарним) виготовлено предмет (зброю, патрон), вилучений у підозрюваного?
25. До якого виду, системи, моделі, калібру належить ця вогнепальна зброя?
26. Яким є калібр цієї вогнепальної зброї?
27. Частиною якого виду і зразка (моделі) вогнепальної зброї є ця деталь (магазин, затвор, вісь барабана револьвера, щічка ручки пістолета)?
28. Чи не є надана для дослідження деталь частиною цього зразка зброї?

29. Чи можливий постріл з цієї зброї патронами певного калібру?
30. Чи не піддавалися знищенню маркіровані позначення на певних частинах зброї і якщо так, то які саме?
31. Скільки часу минуло з моменту останнього пострілу?
32. Якою є причина розірвання каналу ствола зброї?
33. Чи використовувався цей чохол (кобура) для зберігання зброї, наданої для дослідження?
34. Чи міг з цієї зброї за певних умов (наприклад, при падінні її на грант) статися постріл без натискання на спусковий гачок?
35. Чи стріляли з цієї зброї після її останнього чищення і змащування?
36. Який порох (вид, марка) застосовано під час останнього пострілу з цієї зброї?
37. Якою кулею (дробом, картечцю) зроблено відповідний постріл?
38. Чи є справною ця зброя? Якщо ні, то які вона має несправності?
39. Чи виключають ці несправності можливість пострілу?
40. Чи є бойовим припасом патрон, вилучений у підозрюваного?
41. Для зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений у підозрюваного?
42. Чи однаковий хімічний склад наданого на дослідження саморобного снаряда (саморобної кулі, дроби, картечі) і шматка металу, вилученого під час обшуку в певної особи¹?
43. Яким є калібр рушниці, з якої вистріляно цей пиж?
44. З якого матеріалу виготовлено пиж?
45. Чи є матеріал пижа частиною цього предмета (аркуша паперу, шматка тканини)?
46. Чи не виготовлено ці пижі з певних предметів (того самого аркуша паперу, картону, шматка тканини)?
47. Чи не виготовлено пиж наданим інструментом ?
48. Яким засобом виготовлено пиж?
49. Чи є однорідними пижі, надані для дослідження (за видом матеріалу, кольором, розмірами, формою, засобом виготовлення)?
50. Яким порохом (вид, марка) було споряджено патрон?

¹ Ці дослідження можуть проводитись і для визначення наявності подібностей чи розбіжностей мікроелементного складу названих об'єктів за допомогою мас-спектрального аналізу.

51. Скільки приблизно часу минуло з моменту пострілу?
52. Які є причини виникнення пошкоджень, наявних на гільзі?
53. Чи є це пошкодження вогнепальним?
54. Чи не утворене відповідне пошкодження кулею (або дробом, картечю, осколком снаряда, міни, гранати)?
55. Наслідком скількох пострілів є сліди застосування зброї на даному об'єкті?
56. Зі зброї якого виду і зразка (моделі) здійснено постріл у цей об'єкт?
57. З якої відстані зроблено постріл?
58. Чи є сліди ближнього пострілу на одязі потерпілого?
59. Яким є напрямок кульового каналу пострілу на одязі потерпілого?
60. У якому напрямку було здійснено постріл?
61. З якого місця було здійснено постріл?
62. У якій послідовності здійснювалося постріли?
63. Яке з кульових пошкоджень утворено першим?
64. Кулею якого калібру, оболонковою чи безоболонковою утворено пошкодження?
65. Яким снарядом утворено пошкодження (куля, дріб, картеч)?
66. Яким є це пошкодження – вхідним чи вихідним?
67. У якому напрямку і з якої відстані здійснено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?
68. Яким було розташування зброї відносно потерпілого (перешкоди) з вогнепальним ушкодженням?¹
69. Чи не виникло це ушкодження внаслідок рикошету кулі?

§ 10. Експертиза вибухових пристроїв

Метою експертизи вибухових пристроїв є:

– визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боєприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою;

¹ Дослідження питань стосовно вогнепальних пошкоджень на одязі, пов'язаних з одночасним нанесенням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції відділень медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи. В окремих випадках такі питання вирішуються комплексною медико-криміналістичною експертизою. Провідною установою правильним буде призначати бюро судово-медичної експертизи.

- визначення (опис) конструкції пристрою та способу його виготовлення;
- встановлення здатності пристрою викликати вибух та можливості вибуху пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання тощо);
- встановлення наявності в обставинах справи даних, що стосуються особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій і привела його в дію.

Завданням даного виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи не підірвано в цьому місці вибуховий пристрій? Якщо так, то до якого виду пристроїв він належить (які особливості його конструкції, країна-виробник тощо)?
2. Чи є предмети, знайдені на місці події (в тілі потерпілого), частинами вибухового пристрою? Якщо так, то до якого виду пристроїв вони належать?
3. Яким способом (кустарним чи промисловим) виготовлено вибуховий пристрій?
4. Який спосіб підризу було застосовано в цьому випадку?
5. Якщо підірвано боєприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди тощо)? Чи здатний цей пристрій викликати вибух? Якщо нездатний, то з яких причин?
6. Чи містять надані експерту матеріали дані, що вказують на характерні риси особистості виготовлювача вибухового пристрою (професійні навички, ступінь обізнаності з технологією виготовлення й використання вибухових пристроїв тощо)?
7. Чи є однаковою конструкція саморобного вибухового пристрою, частини якого знайдено на місці події, та макета, виготовленого гр. Н.?

§ 11. Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу)

Основна мета експертизи вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу) полягає в такому:

- встановлення факту належності цього об'єкта до вибухових речовин або речовин, які можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів;
- встановлення способу виготовлення вибухових речовин;

- виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях;
- встановлення за продуктами розкладу вибухових речовин вихідної речовини, яку було використано для вибуху (пострілу);
- встановлення спільної родової (групової) приналежності вибухових речовин (порохових зарядів).

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є ця речовина вибуховою? Якщо є, то якою саме?
2. Чи можуть використовуватись для виготовлення вибухівки ці речовини? Якщо так, то в якому сполученні?
3. Яким способом (промисловим чи кустарним) виготовлено цю вибухівку?
4. Чи є на предметі-носії (вказується, на якому саме) сліди вибухових речовин? Якщо так, то яких саме?
5. Чи є на цьому предметі продукти розкладу вибухівки? Якщо так, то внаслідок розкладу якої вибухової речовини вони утворились?
6. Чи мають ці вибухові речовини (зазначаються порівнювані об'єкти) спільну родову (групову) належність?
7. Чи складали раніше вибухові речовини, надані для дослідження, єдину масу?
8. Чи мають спільну родову (групову) належність надані зразки шроту за номером, способом виготовлення, хімічним складом?
9. Чи однаковий хімічний склад наданих дробу і шматка металу?
10. Чи мають спільну родову (групову) належність або єдине джерело походження частини патронів (шріт, кулі, картечі, пижі, прокладки), знайдені на місці події, з частинами патронів, вилучених у певної особи (за видом та складом матеріалу, кольором, розмірами, формою, способом виготовлення тощо)?

§ 12. Експертиза дослідження обставин і механізму техногенних вибухів

Об'єктами експертизи з дослідження обставин і механізму техногенних вибухів є технологічне обладнання та устаткування, технологічні процеси, відображені в технологічній документації, технічна та

службова документація, матеріали перевірок та інші документи, що стосуються досліджуваної події.

Основними завданнями експертизи з дослідження обставин і механізму техногенних вибухів є:

- установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу до характеру роботи, яку він виконує;
- визначення відповідності фактичних умов здійснення технологічного процесу на підприємстві до нормативних вимог;
- установлення причин та наслідків техногенного вибуху;
- установлення механізму техногенного вибуху;
- установлення відповідності дій певних осіб до вимог нормативно-технічних документів, що регламентують технологічний процес;
- установлення з технічної точки зору причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) певних осіб та настанням техногенного вибуху.

Перед експертизою з дослідження обставин і механізму техногенних вибухів можуть ставитися й інші завдання, пов'язані з провадженням у справі, якщо для розв'язання цих завдань необхідні спеціальні знання в галузі техногенної безпеки.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи відповідає кваліфікація суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яку він виконує?
2. Чи відповідав стан технологічного обладнання та устаткування встановленим нормативно-технічним вимогам?
3. Чи було оснащено технологічне обладнання та устаткування засобами контролю параметрів, управління й протиаварійного захисту, якщо так – якими?
4. Чи було передбачено заходи щодо зниження вибухонебезпеки технологічної системи та технологічних блоків, що входили до неї?
5. Чи відповідали організація та виконання робіт (навести яких) вимогам технологічного процесу?
6. Чи відповідав порядок організації і проведення робіт з технічного обслуговування та ремонту технологічного обладнання й устаткування вимогам нормативно-технічної документації?
7. Чи відповідав порядок проведення протиаварійних тренувань встановленим вимогам?

8. Які обставини спричинили виникнення техногенного вибуху та якими є його наслідки?

9. Де знаходився епіцентр техногенного вибуху?

10. Що було першопричиною виникнення техногенного вибуху?

11. Який механізм виникнення техногенного вибуху?

12. Невиконання яких вимог нормативних актів перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з настанням події техногенного вибуху?

13. Дії (бездіяльність) яких осіб з технічної точки зору перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з настанням події техногенного вибуху?

Експерту слід надати протокол огляду місця техногенного вибуху з усіма додатками, протоколи відтворення обстановки й обставин події, а також речові докази.

§ 13. Криміналістичні експертизи матеріалів і речовин

Криміналістична експертиза матеріалів і речовин проводиться з метою дослідження слідів-речовин та слідів-предметів (речових доказів) для отримання фактичних даних, які можуть бути використані в доказуванні.

Такі дослідження проваджуються як із використанням спеціальних криміналістичних, так і з застосуванням фізико-хімічних методів. Використовуються спектрографи, мас-спектрометри, газові хроматографи, рентгенівські дифрактометри, атомно-абсорбційні спектрофотометри та інші технічні засоби.

Основні підвиди цієї експертизи:

- експертиза волокон і волокнистих матеріалів;
- експертиза лакофарбових матеріалів і покриттів;
- експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів;
- експертиза наркотичних засобів, сильнодіючих речовин;
- експертиза рідин, що містять спирт;
- експертиза металів і сплавів;
- експертиза полімерів, пластмас та скла.

– експертиза встановлення наявності пестицидів у навколишньому середовищі.

Залежно від наявності обладнання і спеціалістів, в установах можуть досліджуватись матеріали і речовини, яких не згадується в цьому переліку.

Метою експертизи матеріалів і речовин є: виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин (частинок фарби, слідів пально-мастильних матеріалів, слідів металізації, мікрОВОЛОКОН, частинок наркотичних засобів тощо); визначення роду (виду) матеріалів і речовин за класифікаціями, що існують у науці, техніці та на виробництві (за хімічним складом, фізичними властивостями, призначенням тощо); встановлення спільної родової (групової) належності матеріалів і речовин; встановлення походження матеріалів і речовин з певного джерела.

Під час підготовки об'єктів для дослідження необхідно дотримуватися таких правил:

1. У випадках, коли матеріали і речовини становлять об'єми рідин або сипкі маси, зразки надаються у вигляді середніх проб.

2. У разі відбору середньої проби рідини останню потрібно збовтати, а потім відлити не менш як 1 л в окрему посудину. Середня проба сипких речовин (піску, цементу та ін.) відбирається виїмками за допомогою шупа з різних за глибиною місць кожної посудини (три-п'ять виїмок загальною масою 1,5–2 кг). При великих розмірах сховища проби слід відбирати в місцях, з яких найімовірніше походить частина сипкої речовини, яка досліджується (біля дверей, вікна, пролому тощо).

3. Зразки ниток, мотузок, шпагатів надаються загальною довжиною не менш як 3 м, відрізками з різних місць об'єктів. Зразок тканини повинен мати довжину 50–100 см. Якщо тканина має малюнок, він повинен повторюватись на зразку не менше трьох разів.

4. За необхідності досліджування нашарування або плями на предметах експерту необхідно надати сам предмет. Нашарування і плями необхідно прикрити аркушем білого паперу або тканиною, закріпленою по краях. Якщо вилучити предмет неможливо, надаються вирізки з плямами.

5. Предмети одягу та взуття, на яких припускається наявність волокон (інших мікрочастинок і нашарувань), необхідно загорнути кожний окремо в щільний білий папір (забороняється упаковувати їх у поліетиленові мішки, оскільки поліетилен має електростатичні властивості, під впливом яких локалізація мікрочастинок на об'єкті може зазнати змін).

Експертиза волокон і волокнистих матеріалів

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сторонні волокна-накладення (мікрочастинок волокон), якою є їх природа?

2. Чи є на одязі (зазначається предмет одягу, кому він належить) волокна-накладення спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлено тканину іншого одягу (зазначається її назва, кому вона належить)?

3. Чи знаходились у контакті (з чим/ким) ці предмети одягу (інші об'єкти волокнистої природи)?

4. Чи не цими нитками було приладнано відповідного гудзика до наданого для дослідження предмета одягу?

5. Чи не склали одну пару ці рукавиці?

6. Чи є клаптик тканини, знайдений на місці події, частиною цього предмета одягу?

7. Чи є в піднігтьових зрізах цієї особи мікрочастини волокон спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлено тканину цього предмета одягу?

Експертиза лакофарбових матеріалів та покриттів

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди (нашарування, плями, бризки) або частинки лакофарбових матеріалів (покриттів)?

2. Чи є ця речовина фарбою, до якого виду фарби вона належить?

3. Чи походять ці частинки від стандартного лакофарбового покриття легкового (вантажного) автомобіля?

4. Чи придатні частинки фарби, знайдені на місці події (предметі-носії), для ідентифікації за ними конкретної пофарбованої поверхні?

5. Чи мають надані зразки лакофарбових речовин (частинок покриттів) спільну родову (групову) належність?
6. Чи не становили раніше окремі частини лакофарбового покриття одну пофарбовану поверхню?
7. У який спосіб пофарбовано цей предмет?
8. Чи проводилося перефарбування цього предмета?
9. Якою фарбою було покрито цей предмет до перефарбування?

Експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є на предметі-носії сліди нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів? Якщо є, то яких саме?
2. Чи належать ці речовини (рідини) до нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів? Якщо належать, то до якого їх роду (виду)?
3. Чи мають ці нафтопродукти та пально-мастильні матеріали спільну родову (групову) належність?
4. Чи не походять ці нафтопродукти та пально-мастильні матеріали з однієї ємності?
5. Чи мають загальну родову приналежність рідина, що міститься в ємності (пляшці, банці тощо), виявленій на місці події, і рідина, вилучена в особи, підозрюваної в здійсненні злочину?
6. Чи є на поверхні наданого в розпорядження спеціаліста одягу сліди мастильних матеріалів? Якщо так, то чи не мають вони загальну родову приналежність із мастильними матеріалами, вилученими в будинку підозрюваного?
7. Чи є залишені плями, що на одязі, змащенням конкретного автомобіля?

Експертиза наркотичних засобів та сильнодіючих речовин

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди наркотичних засобів (сильнодіючих речовин)? Якщо є, то яких саме?
2. Чи є цей засіб наркотичним (чи є ця речовина сильнодіючою) і яким (якою) саме?
3. Чи мають ці наркотичні засоби (сильнодіючі речовини) спільну родову (групову) належність?

4. До якого виду наркотичних засобів належить наданий речовий доказ?

5. Яка природа речовини (порошку, пігулки, рідини, таблетки тощо), виявленої на місці події?

6. Чи є ця речовина фармацевтичним препаратом?

7. Чи є на носії, предметах-носіях (одязі, склянках, стінках шприца, ампулах) сліди наркотичних, сильнодіючих чи отруйних речовин?

Експертиза рідин, що містять спирт

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи належить ця рідина до міцних алкогольних напоїв? Якщо належить, то до якого їх виду?

2. Чи є ця рідина етиловим спиртом? Якщо так, то гідролізім чи ректифікатом?

3. Якою є міцність етилового спирту? Чи не розведений він?

4. Чи мають ці зразки спиртових рідин спільну родову (групову) належність?

5. Промисловим чи кустарним способом виготовлено спиртову рідину?

6. Чи придатний цей пристрій для виготовлення міцних спиртних напоїв? Чи є ця маса брагою, придатною для виготовлення самогону?

7. Чи є рідина, знайдена на місці події, самогоном і чи не є вона частиною об'єму рідини, яка знаходилась у бутилі, вилученому у підозрюваного?

8. Чи є в цій посудині (склянці, банці тощо) або на поверхні предмета (одягу, паперу) сліди рідин, що містять спирт?

9. Чи відповідає за своїми характеристиками алкогольний напій у цій пляшці характеристикам напою, зазначеним на етикетці?

10. Чи відповідає вино (горілка, коньяк) вимогам держстандарту?

11. Чи відповідає вино (коньяк, горілка) назві, зазначеній на етикетці? Якщо ні, то якому найменуванню відповідає?

12. Чи не є з однієї партії вино (горілка, коньяк), вилучене й надане для дослідження?

13. Чи є сліди переклеювання етикетки на пляшці, якщо так, то які саме?

Експертиза металів і сплавів

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є на об'єкті-носії (зазначається, на якому саме) сліди або мікрочастинки металу (сплаву) і якого (яких) саме?
2. З якого металу (сплаву) виготовлено цей об'єкт?
3. Чи мають ці металеві об'єкти (зазначається, які саме) спільну родову (групову) належність за матеріалом виготовлення?
4. Якою є марка металу (сплаву) виготовленого виробу?
5. Чи складала раніше одне ціле ці частини металевих предметів (шматки дроту, труб тощо)?

Щодо дослідження підроблених монет:¹

1. Чи не є ця монета підробленою?
2. Якщо монета фальшива, то яким засобом її виготовлено?
3. Чи не виготовлено всі надані для дослідження монети одним засобом?
4. Чи виготовлено монети, надані для дослідження, засобом, описаним у показаннях обвинувачуваного?
5. Які матеріали було використано для виготовлення наданої для дослідження монети?
6. Чи не збереглися на монеті сліди інструментів чи пристроїв та інших технічних засобів, за допомогою яких її могло бути виготовлено?
7. Чи не складала раніше єдину масу сировина монети і сировина, вилучена у відповідної особи?
8. Чи не використовувалися для підробки цієї монети матеріали, які подано на дослідження?
9. Чи не використовувалися для підробки всіх наданих для дослідження монет однакові матеріали?

Експертиза полімерів, пластмас та скла

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є на предметі-носії мікрочастинки полімерів, пластмас, скла?
2. До якого роду (виду) належить цей полімерний матеріал (пластмаса, скло)?

¹ Для проведення експертизи цих об'єктів доцільно залучати фахівців інспекцій пробірного нагляду.

3. З якого виду полімерного матеріалу (пластмаси, скла) виготовлено цей предмет?

4. Чи мають ці зразки полімерних матеріалів (пластмаси, скла) спільну родову (групову) належність?

5. Чи не складала раніше одне ціле ці частинки пластмаси (інших матеріалів)?

6. Чи не є осколки скла, вилучені з місця події, осколками фар відповідного автомобіля?

7. Чи не є надані осколки скла частинами фар автомобіля, наприклад, «ВАЗ 21099»?

8. На автомобілях яких марок встановлюється скло фар, осколки якого вилучено з місця події злочину?

9. Чи не знаходяться на одязі певної особи осколки скла і якщо так, то чи не одну групу становлять вони з осколками скла, вилученими з місця події?

Експертиза продуктів харчування

Експертиза продуктів харчування проводиться з метою встановлення відповідності їх до вимог стандартів, дотримання норм вмісту сировини у виробках та дотримання технологічних норм під час їх виготовлення, визначення фактів і засобів їх фальсифікації. Вирішуються також питання про відповідність продуктів до вимог безпеки для здоров'я людей, концентрації шкідливих речовин.

Під час проведення експертизи широко застосовуються спектрофотометри, газові та рідинні хроматографи, рефрактометри, мікроскопи, набори для тонкошарової хроматографії та інші науково-технічні засоби.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

А. Молоко і молочні продукти:

1. Якою є жирність молочних продуктів, наданих для дослідження?

2. Якою є кислотність молокопродуктів, наданих для дослідження?

3. Чи не містить молоко зайвих домішок (борошно, крохмаль)?

4. Чи відповідає назва продуктів (напр., «Сир», «Морозиво» тощо) їх вмісту і вимогам держстандарту?

Б. Хліб, булочно-кондитерські вироби, мед:

1. Чи відповідають фізико-хімічні показники хлібобулочних виробів вимогам держстандарту?

2. Чи відповідає цей кондитерський виріб своїй назві за держстандартом?

3. Із застосуванням якого виду жиру виготовлено цей виріб (олія, масло, маргарин)?

4. Чи є цей мед натуральним?

5. Чи немає в цьому медові домішок? Якщо є, то які саме?

6. Якою є вологість цукру?

7. Надані для дослідження цукерки є цукерками кустарного чи промислового виготовлення?

В. Ковбасні і копчені вироби:

1. Яким є вміст вологи у виробі? Чи відповідає він встановленій нормі?

2. Яким є вміст крохмалю, солі у виробі?

3. Чи відповідає наданий для дослідження виріб вимогам держстандарту?

4. Чи відповідають фізико-хімічні показники ковбаси, наданої для дослідження, показникам ковбаси цієї назви?

Г. Готові вироби і напівфабрикати:

1. Яким є вміст м'яса у відповідних напівфабрикатах?

2. Якою є вологість виробу з м'яса?

3. Яким є вміст наповнювача (хліба) у наданих виробках?

4. Чи повністю закладено в кулінарні вироби за відповідними показниками відповідні продукти (цукор, молоко, жир та ін.)?

5. З якого м'яса (свинина, яловичина, баранина тощо) виготовлено фарш?

6. Чи містяться субпродукти в кулінарному виробі, фарші?

7. Чи міститься наповнювач у фарші та в якій кількості? Яким є співвідношення основного продукту і наповнювача?

Експертиза пестицидів

Основними завданнями експертизи встановлення шкідливих речовин у навколишньому середовищі (пестицидів) є:

– встановлення належності пестицидів до стандартизованої групи (виробничої, хімічної, гігієнічної тощо) відповідно до чинної класифікації;

– встановлення спільної (різної) родової (групової) належності, єдиного джерела походження, належності до єдиної маси тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи є дана речовина пестицидом? Якщо так, яким саме?
2. Чи містяться в зразках рослин (грунту, води) пестициди?
3. Чи мають спільну родову (групову) належність надані зразки пестицидів?
4. До якої групи небезпеки згідно з гігієнічною класифікацією належать надані зразки пестицидів?
5. Чи дозволено використання в Україні наданих пестицидів?

Розділ 5

СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

§ 1. Предмет та особливості судово-медичної експертизи

Судова медицина – галузь науки, що вирішує питання медичного, медико-біологічного та медико-криміналістичного характеру у сфері правосуддя.

У діяльності юриста судова медицина посідає особливе місце, оскільки її пов'язано з діяльністю людини, яка, будучи унікальним біологічним індивідом, у цивілізованому суспільстві стає все більш активною соціальною особою, бере участь у природних і соціальних процесах, стає учасником різних цивільних та кримінальних правовідносин і проваджень, у зв'язку з чим виникає багато питань медичного і біологічного характеру, що з'являються у слідчій і судовій практиці.

Будучи наукою медичною, судова медицина, окрім анатомії, фізіології та інших медичних знань, часто використовує знання юридичних дисциплін (криміналістики, кримінального права, кримінального процесу тощо). Зв'язок судової медицини з потребами правової науки, судочинства і державного управління має історичні корені.

Медичні знання при здійсненні правосуддя застосовувались ще в давнину, про що свідчать літературні джерела періоду до нашої ери. Це підтверджується документами з історії Єгипту, Месопотамії, Китаю, Індії, Греції і Риму.

Про існування судової медицини свідчить ще історія античності. Наприклад, у Римі в 44 р. до н. е. лікар Антистій обстежив труп Юлія Цезаря і встановив, що з 27 ран, виявлених на тілі загиблого, лише одна виявилася смертельною. У 1247 р. в Китаї вийшла праця «Сі-Юань-Лу», автор якої Сун-Ци виклав відомості про поняття та механізм асфіксії, трупні зміни, отруєння, утворення трупних плям та висвітлив багато інших фундаментальних питань судової медицини.

На сьогодні судово-медична експертиза – один з найбільш поширених видів експертизи в кримінальному процесі. В її рамках проводиться екс-

пертиза живих людей, трупів, речових доказів та матеріалів кримінальної справи. Новітні досягнення судово-медичної експертизи розширюють її можливості та значення у сфері правосуддя. Наприклад, розвиток методу генотипоскопії сьогодні дозволяє ідентифікувати особу за слідами крові, сперми та іншими слідами біологічного походження, що нерідко надає можливість розкрити злочин і виконати завдання правосуддя. Між тим поспішне застосування новітніх розробок може вчинити зворотний ефект, про що свідчать матеріали розслідувань убивства журналіста Павла Шеремета, де слідчі органи не тільки провели експертизу з порушенням процесуальної форми, залучивши до її проведення іноземного сумнівно-го рівня фахівця, але і в основу висновків експерта поклали недостатньо апробовану методику ідентифікації особи за ознаками ходи. Такі методи мають пройти належне наукове обґрунтування й апробацію, перш ніж отримати допуск до використання в судовій експертизі.

Будь-яка судово-медична експертиза повинна бути не тільки науково обґрунтованою та забезпечувати об'єктивне дослідження, отримання достовірних знань, але й належним чином зафіксованою в юридичних документах, які дають можливість суду впевнитися в об'єктивності дослідження та допустимості отриманої в його результаті доказової інформації.

Висновки експерта, що складаються з чотирьох розділів (вступу, обставин справи, дослідної частини та висновків), повинні повністю відбивати те, що було виявлено, і давати науково обґрунтовані відповіді на поставлені запитання. Бажано ілюструвати документи фотографіями, схемами, малюнками. Документи складаються у двох примірниках державною мовою без вживання спеціальних медичних термінів, без помарок, виправлень і скорочення слів¹.

Різновидом судово-медичних експертиз можна вважати військово-лікарську експертизу, що потребує застосування спеціальних медичних знань у сфері проходження військової служби та має, відповідно, вузьку спеціалізацію.

Військово-лікарська експертиза визначає придатність за станом здоров'я до військової служби призовників, військовослужбовців та військовозобов'язаних, установлює причинний зв'язок захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв) та визначає необхідність і умови

¹ Марчук А. І. Судова медицина : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Генеза, 1997. С. 11.

застосування медико-соціальної реабілітації та допомоги військово-службовцям.

Поняттям військово-лікарської експертизи, окрім *визначення ступеня придатності* до військової служби та *установлення причинного зв'язку захворювань*, травм (поранень, контузій, каліцтв) військово-службовців, військовозобов'язаних, резервістів, осіб, звільнених із військової служби, а також *причинного зв'язку захворювань*, поранень, які заподіяли військовослужбовцям смерть, охоплюється також широке коло питань: медичний огляд допризовників, призовників; військово-службовців та членів їх сімей (крім членів сімей військовослужбовців строкової військової служби); військовозобов'язаних, офіцерів запасу, які призиваються на військову службу за призовом осіб офіцерського складу, резервістів (кандидатів у резервісти); громадян, які приймаються на військову службу за контрактом; кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих закладів освіти Міністерства оборони України, учнів військових ліцеїв; колишніх військовослужбовців; працівників Збройних Сил України, які працюють у шкідливих та небезпечних умовах праці та залучаються до роботи з джерелами іонізуючого випромінювання, компонентами ракетного палива, джерелами електромагнітних полів, лазерного випромінювання, мікроорганізмами I-II груп патогенності; працівників допоміжного флоту Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Детальніша інформація про ці експертизи розкривається у відомчих нормативних актах¹.

■ § 2. Експертиза живих осіб

Експертиза тілесних ушкоджень

Тілесні ушкодження – це порушення анатомічної будови тканини або фізіологічної функції організму. Виділяють механічні, хімічні, фізичні та інші ушкодження.

¹ Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : затв. наказом Міністра оборони України від 14.08.2008 № 402 : ред. від 16.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08>.

Ушкодження мають таку класифікацію: анатомічні (садна, рани та ін.) і функціональні (струс головного мозку та ін.); за наслідками: смертельні й несмертельні, які, своєю чергою, поділяються на тяжкі, середнього ступеня тяжкості й легкі тілесні ушкодження. У судово-медичній практиці найчастіше доводиться зустрічатися з ушкодженнями, що виникли в результаті дії фізичних та хімічних факторів. До перших належать ушкодження: 1) механічні (спричинені тупими і гострими предметами, знаряддями і зброєю, вогнепальною зброєю); 2) виниклі від дії високої й низької температур; 3) виниклі від дії атмосферного й технічного електричного струму; 4) виниклі від дії променевої енергії; 5) виниклі від дії барометричного тиску. До хімічних ушкоджень належать: 1) хімічні опіки; 2) загальне отруєння¹.

За ступенем тяжкості виділяють: тяжкі тілесні ушкодження; тілесні ушкодження середньої тяжкості; легкі тілесні ушкодження. Кожний ступінь тяжкості має свої критерії визначення.

Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (затверджені наказом Міністра охорони здоров'я України №6 від 17 січня 1995 р.) названі шість ознак тяжких тілесних ушкоджень: *небезпека для життя; втрата органа чи його функцій; душевна хвороба; розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності понад одну третину; переривання вагітності; неоправне знівечення обличчя.*

Небезпечними для життя ушкодженнями вважаються:

– такі, що проникають у черепну порожнину, хоч і без ушкодження мозку;

– відкриті й закриті переломи кісток склепіння та основи черепа, за винятком кісток скелета обличчя та ізольованих тріщин тільки зовнішньої пластинки склепіння черепа;

– струс головного мозку тяжкого ступеня, як із здавленням, так і без такого, та струс головного мозку середньої тяжкості за наявності симптомів ураження стовбурової ділянки;

– ізольовані внутрішньочерепні крововиливи за наявності загрозливих для життя явищ;

¹ Марчук А. І. Судова медицина : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Генеза, 1997. 144 с.

– ушкодження, що проникають у канал хребта, у т. ч. й без ушкодження спинного мозку та його оболонки;

– переломи-вивихи та переломи тіл чи обох дуг шийних хребців, односторонні переломи дуг першого або другого шийних хребців, а також переломи зубоподібного відростка другого шийного хребця, у т. ч. й без порушення функції спинного мозку;

– вивихи і навіть підвивихи шийних хребців за наявності загрозливих для життя явищ;

– закриті ушкодження спинного мозку в шийному відділі;

– переломи або переломи-вивихи одного або кількох грудних чи поперекових хребців із порушенням функції спинного мозку або з клінічно встановленим шоком тяжкого ступеня;

– закриті ушкодження грудних, поперекових і крижових сегментів спинного мозку, що супроводжуються тяжким спинальним шоком чи порушенням функцій тазових органів;

– ушкодження з порушенням цілості всіх шарів стінки глотки, гортані, трахеї, головних бронхів, стравоходу, незалежно від того, нанесені вони через шкірні покриви чи через слизову оболонку;

– закриті переломи під'язичної кістки, закриті й відкриті ушкодження ендокринних залоз ділянки шиї (щитоподібної, паращитоподібної, вилочкової – у дітей), якщо вони супроводжуються загрозливими для життя явищами;

– поранення грудної клітки, що проникли у плевральну порожнину, порожнину перикарда чи клітковину середостіння, у т. ч. й без ушкодження внутрішніх органів;

– ушкодження живота, що проникли в черевну порожнину, якщо вони навіть не супроводжуються ушкодженням внутрішніх органів; відкриті ушкодження органів зачеревного простору (нирки, наднирники, підшлункова залоза, а також сечовий міхур, матка, яєчники, передміхурова залоза, верхній і середній відділи прямої кишки, перетинкова частина уретри). Відкриті ушкодження нижньої частини прямої кишки, піхви, сечовипускального каналу, так само як і закриті ушкодження органів грудної, черевної порожнини і зачеревного простору, у т. ч. й тазових органів, належать до небезпечних для життя тільки за наявності загрозливих для життя явищ;

– закриті ушкодження органів грудної, черевної порожнин, органів зачеревного простору, порожнини таза – за наявності загрозливих для життя явищ;

– відкриті переломи діафізів плечової, стегнової та великої гомілкової кісток. Закриті переломи діафізів, відкриті та закриті переломи інших відділів названих кісток, а також відкриті та закриті переломи кісток передпліччя і малої гомілкової кістки можуть бути віднесені до небезпечних тільки за умови існування загрозливих для життя явищ;

– переломи кісток таза за наявності загрозливих для життя явищ;

– ушкодження великих кровоносних судин: аорти, загальної, зовнішньої і внутрішньої сонних артерій, підключичної, плечової підключової, стегнової підколінної артерій або вен, що їх супроводять. Ушкодження дрібних судин голови, шиї, обличчя, передпліччя, кисті, гомілки, стопи мають кваліфікуватись у кожному конкретному випадку залежно від ступеня їх небезпечності для життя;

– ушкодження, що призвели до шоку тяжкого ступеня, значної крововтрати, коми, гострої ниркової чи печінкової недостатності; гострої недостатності дихання, кровообігу, жирової чи газової емболії. Перелічені розлади мають бути підтверджені об'єктивними клінічними даними, результатами лабораторних та інструментальних досліджень;

– загальна дія високої температури (тепловий і сонячний удар) за наявності загрозливих для життя явищ: термічні опіки III–IV ступеня при ураженні понад 15% поверхні тіла, опіки II ступеня – понад 20% поверхні тіла, опіки I ступеня – понад 30% поверхні тіла, а також опіки меншої площі, що супроводжуються шоком тяжкого ступеня; опіки дихальних шляхів за наявності загрозливих для життя явищ;

– ушкодження від дії низької температури, променевої ушкодження, ушкодження в умовах баротравми – за умови наявності загрозливих для життя явищ;

– отруєння речовинами будь-якого походження з переважанням або місцевої, або загальної дії (у т. ч. й харчові токсикоінфекції), якщо в клінічному перебігу мали місце загрозливі для життя явища;

– усі види механічної асфіксії, що супроводжуються комплексом розладу функції центральної нервової системи, серцево-судинної сис-

теми та органів дихання, що загрожували життю, якщо це підтверджено об'єктивними клінічними даними.

До тяжких тілесних ушкоджень належать такі, що призвели до *втрати органа чи втрати органом його функції* – втрата зору, слуху, мови, втрата руки, ноги, репродуктивної здатності.

Під *втратою зору* розуміється: стійка сліпота на обидва ока або зниження зору до неможливості підрахувати пальці на руках на відстані двох метрів і менше (гострота зору на обидва ока 0,1 і нижче); ушкодження сліпого ока, що призвело до його видалення (кваліфікується залежно від тривалості розладу здоров'я або як таке, що призвело до непоправного знівечення обличчя).

Під *втратою слуху* розуміється повна глухота на обидва вуха або такий незворотний стан, коли потерпілий не чує розмовної мови на відстані три–п'ять сантиметрів від вушної раковини.

Під *втратою мови* (мовлення) слід розуміти втрату можливості висловлювати свої думки членороздільними звуками, зрозумілими для оточуючих. Заїкання не є втратою мовлення.

Під *втратою руки, ноги* слід розуміти відокремлення їх від тулуба або втрату ними своїх функцій (стан, що робить неможливою їх діяльність).

Втрата репродуктивної функції – це втрата здатності до злягання, запліднення чи зачаття й дітонародження.

Ступінь тяжкості ушкодження органа, якщо його функцію втрачено до останньої травми, встановлюється за ознакою фактично викликаної тривалості розладу здоров'я.

Під душевною хворобою розуміють психічне захворювання. Ушкодження кваліфікується як тяжке тільки тоді, коли воно потягло за собою розвиток психічного захворювання, незалежно від його тривалості й ступеня виліковності. Діагноз психічного захворювання і причинно-наслідковий зв'язок з ушкодженням, після якого воно настало, встановлюється психіатричною експертизою, а ступінь тяжкості тілесного ушкодження визначається судово-медичними експертами за висновками цієї експертизи.

Реактивні стани, пов'язані з ушкодженням (неврози, психози), до психічних хвороб не належать.

Під розладом здоров'я, пов'язаним зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, слід розуміти безпосередньо пов'язану з ушкодженням появу хворобливого процесу, що, послідовно розвиваючись, призвів до втрати працездатності не менш як на одну третину. Розміри стійкої (постійної) втрати працездатності, пов'язаної з ушкодженням, встановлюються на підставі об'єктивних даних і відповідно до документів, якими керуються у своїй роботі медико-соціальної експертної комісії.

Під стійкою (постійною) втратою загальної працездатності розуміють незворотну втрату останньої, яка повністю не відновлюється.

Переривання вагітності. Ушкодження, що викликало переривання вагітності, незалежно від її строку, кваліфікується як тяжке, якщо між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок.

Переривання вагітності належить до тяжких тілесних ушкоджень лише у випадках, коли між травмою, що супроводжувалась відшаруванням плаценти чи розривом плідного міхура з наступним викиднем або передчасними пологам, визначено прямий причинний зв'язок. У випадках, коли мала місце об'єктивна загроза викидня (збудження матки, кров'янисті виділення), але завдяки своєчасному медичному втручанню вагітність збережено, ступінь тяжкості встановлюється за тривалістю проведеного лікування. Якщо ж об'єктивні ознаки загрози переривання вагітності відсутні, встановлюється ступінь тяжкості лише наявних тілесних ушкоджень.

Невиправним знівеченням обличчя вважається таке, що потребує для свого усунення оперативного втручання (косметичні операції). Якщо ж усунення або значне зменшення патологічних змін (вираженого рубця, деформації, порушення міміки та ін.) досягається консервативними методами лікування, ушкодження вважається виправним. Ступінь тяжкості виправних ушкоджень обличчя встановлюється за загальними правилами. Якщо ушкодження вважаються судово-медичним експертом невиправними, то для встановлення ступеня тяжкості зазначається, що їх може бути перекваліфіковано на тяжкі за умови визнання їх такими, що знівечили обличчя. Таким чином, судово-медичний експерт встановлює, чи є ушкодження виправними, бо знівечення не є медичним поняттям. Отже, перекваліфікувати тілесні ушкодження обличчя на тяжкі за ознакою невиправного знівечення обличчя може лише суд.

Наприклад, у слідчій практиці мав місце випадок, коли затримана особа відкусила вухо потерпілому. Відповідно стало питання щодо тяжкості тілесних ушкоджень. Експерт дав висновок про їх непоправність. Питання про те, чи є вони такими, що спотворюють обличчя, стало предметом гарячих дискусій у змагальному процесі. Адвокат обстоював позицію, що вухо не належить до поняття «обличчя» (анатомія теж не дає на це відповіді), а також додавав аргумент – вуха не видно за зачіскою потерпілого, отже відсутній концепт «спотворення» зовнішності. Обвинувач здебільшого натякав на свою лису голову, що може очікувати і потерпілого, та зводив аргумент до того, що людина є публічною особою, і обличчям її є все, що вище шиї. Суд врахував висновки косметолога та фахівця мистецтвознавчих наук щодо оцінки факту пошкодження та засудив обвинуваченого за тяжкі тілесні ушкодження, створюючи певний судовий прецедент.

Слід враховувати, що в судовій практиці можуть мати місце питання, що стосуються трансплантації органів. Сучасна трансплантація дозволяє здійснювати пересадку шкіри, кісток, суглобів, нирок, печінки, приживлення ампутованої кінцівки, упритул підійшла до широкого застосування пересадки серця. Безумовно, що трансплантація може мати як законний характер, так і ознаки кримінально-карних дій.

Як слушно зазначають дослідники, вирішення правових аспектів пересадки органів і тканин має дуже важливе значення. Правова регламентація необхідна, оскільки це дозволить відгородити донора і медичний персонал від різних зловживань у справі трансплантації. Вирішення правових аспектів трансплантації повинне повністю виключити підстави для виникнення таких суспільно небезпечних злочинів, як убивство людини з метою взяття трансплантанта, навмисно неправильна констатація смерті донора, взяття тканин без згоди донора, спонукання до дачі тканини, отримання парного органа (нирки, ока) у донора з його згоди. Розвиток наукових проблем трансплантації, підкріплений надійним правовим захистом, принесе ще більше користі людям, які страждають тяжкими захворюваннями, і допоможе відняти у смерті тисячі життів¹.

¹ Марчук А. І. Судова медицина : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Генеза, 1997. 144 с.

Тілесні ушкодження середньої тяжкості. До них належать ушкодження, що характеризуються такими ознаками: 1) відсутність небезпеки для життя; 2) відсутність інших ознак тяжких тілесних ушкоджень; 3) тривалий розлад здоров'я; 4) стійка втрата загальної працездатності менш як на 33%.

Якщо для відновлення здоров'я потерпілого після нанесення йому ушкоджень потрібно понад три тижні, то розлад здоров'я, спричинений цими ушкодженнями, вважається тривалим.

Під стійкою втратою працездатності менш ніж на одну третину розуміють втрату загальної працездатності від 10 до 30% включно.

Легкі тілесні ушкодження. Легкі тілесні ушкодження поділяються на такі: 1) що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності; 2) що не спричинили короткочасного розладу здоров'я і не викликали незначної стійкої втрати загальної працездатності. Короткочасним вважається розлад здоров'я, що триває більше шести днів і не менше трьох тижнів (21 день). Незначною вважається стійка втрата загальної працездатності до 10%.

Легким тілесним ушкодженням, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності, вважається таке ушкодження, наслідки якого відчуваються не довше як протягом 6 днів.

Завданням експертизи тілесних ушкоджень є вирішення таких питань:

1. Чи є в цієї особи які-небудь тілесні ушкодження і якщо так, то якими є їх характер, кількість і локалізація?
2. Якою є давність відповідного тілесного ушкодження?
3. Чи завдано ушкоджень у той же самий чи в різні часи?
4. Яким є ступінь тяжкості тілесних ушкоджень?
5. Чи є ушкодження обличчя відповідної особи невиправним (незгладимим)?
6. Яким є механізм виникнення відповідних ушкоджень?
7. Унаслідок одного чи декількох ударів було спричинене відповідне ушкодження?
8. Яким знаряддям і яким засобом нанесено відповідне ушкодження?

9. Яким було взаєморозташування потерпілого і нападника на момент заподіяння тілесних ушкоджень?
10. Чи можна за ушкодженнями встановити кількість ударів та їх послідовність?
11. Чи є можливість за виявленими на тілі ушкодженнями визначити силу удару, від якого вони виникли?
12. З якою силою було нанесено відповідний удар, унаслідок якого виникли відповідні ушкодження?
13. Яким був напрямок удару, унаслідок якого виникли відповідні ушкодження?
14. Чи могли бути заподіяні ці ушкодження потерпілим власноручно?
15. Чи могли тілесні ушкодження цієї особи бути отриманими за обставин, про які свідчить ця особа ?
16. Чи відповідають об'єктивним даним показання потерпілого про конкретне зброя (зброю), яким нанесено ушкодження?
17. Чи відповідають об'єктивним даним показання потерпілого про давність нанесення ушкодження?
18. Чи не суперечать виявлені в цієї особи ушкодження твердженням про те, що їх отримано під час самооборони?
19. Чи є небезпечним для життя це ушкодження?
20. Якими є розміри стійкої втрати загальної непрацездатності в цієї особи?
21. Якою є тривалість розладу здоров'я особи у зв'язку з отриманим ушкодженням?
22. Якими є можливі наслідки цього ушкодження?
23. Чи є на тілі відповідної особи рубці і якщо так, то яким є їх походження: чи є вони результатом травми чи захворювання?
24. Якою є давність рубців на шкірі?
25. Чи можливо дійти висновку про тяжкість нанесеного колись тілесного ушкодження за наявними на тілі рубцями?
26. Чи відповідає характер і локалізація рубців відповідним поясненням про джерело і обставини їх появи ?
27. Чи не були спричинені відповідні ушкодження наданим знаряддям злочину?

Експертиза у справах про статеві злочини і кримінальні аборти

Головною метою цієї експертизи є: встановлення статевої зрілості; встановлення здатності до статевих зносин, зачаття чи запліднення; встановлення стану вагітності чи колишніх пологів; встановлення штучного переривання вагітності; встановлення стану статевих органів, а в спірних питаннях – визначення статі особи. Питання про статеву належність виникає, як правило, за наявності ознак гермафродитизму, нерозвиненості статевих органів у дитини.

Встановлення статевої зрілості осіб жіночої статі має місце у справах про зґвалтування, розбещення та при інших злочинах по відношенню до неповнолітніх. При цьому сам факт зґвалтування чи іншого злочину встановлюється правоохоронними органами. Експерт вирішує лише медичні питання в рамках своєї компетенції на основі спеціальних знань.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Якої статі є відповідна особа?
2. Чи досягла відповідна особа статевої зрілості?
3. Чи спроможна ця особа до статевих зносин?
4. Чи жила потерпіла особа статевим життям?
5. Чи є в потерпілої особи ушкодження, якщо так, то якими є їх характер і походження, чим вони могли бути заподіяні та якою є їх давність?
6. Чи були ушкодження заподіяні сторонньою рукою?
7. Чи не могла потерпіла заподіяти собі ушкодження власноручно?
8. Чи порушено цілісність незайманої пліви в потерпілої, якщо так, то якою є давність цього порушення?
9. Чи припускає будова незайманої пліви потерпілої вчинення статевих зносин без її порушення?
10. Чи є в статевих шляхах потерпілої або на інших частинах її тіла сліди сперми, крові? До якої групи (а для групових зґвалтувань – до яких груп) вони належать?
11. Чи є дані та які саме про введення статевого члена в статеві органи потерпілої?
12. Чи є на одязі потерпілої сліди крові, сперми, якщо так, то якою є їх групова належність?
13. Чи могла бути джерелом відповідних слідів ця особа?

14. Чи є ідентичною сперма або кров, вилучена з піхви потерпілої, з наданими зразками крові чи сперми обвинуваченого?

15. Чи спричинили собою статеві зносини з потерпілою які-небудь шкідливі для її здоров'я наслідки і які саме?

16. Чи не стали причиною нездатності до дітонородження певні насильницькі статеві зносини?

17. Чи є в потерпілої в ділянці статевих органів які-небудь зміни, ушкодження і яким є їх походження?

18. До якого ступеня тяжкості належать відповідні ушкодження у потерпілої?

19. Чи є в підозрюваного які-небудь зміни або сліди в ділянці статевих органів, що об'єктивно підтверджують введення статевого члена в піхву, і які саме?

20. Чи є в підозрюваного які-небудь ушкодження, яким є їх характер і походження?

21. Чи заподіяне порушення незайманої пліви статевим членом або іншими діями, наприклад уведенням пальця або якогось твердого предмета в піхву?

22. Чи є дані медичного характеру, що свідчать про те, що ця особа займалася мужолозтвом (гомосексуалізмом), і якщо так, то активним чи пасивним?

23. Чи не страждає ця особа венеричним захворюванням і якщо так, то яким саме і до якого терміну відноситься початок захворювання?

24. Чи могла ця особа не знати про наявність у неї венеричного захворювання?

25. Яка з двох осіб, що страждають венеричним захворюванням, занедужала раніше і могла заразити іншу?

26. Чи не могла ця особа, яка страждає венеричним захворюванням, ставити в небезпеку зараження цим захворюванням іншу особу певними діями, не пов'язаними зі статевими зносинами?

27. Чи здатна ця особа до статевих зносин і якщо ні, то з яких причин?

28. Чи здатна ця особа до запліднення?

29. Яким є термін вагітності на момент огляду і час зачаття?

30. Чи спроможна ця жінка до дітонородження?

31. Чи народжувала вже ця жінка?

32. Чи була вже ця жінка вагітною?

33. Чи могла не знати ця жінка про наявність у неї вагітності?

34. Чи немає даних про те, що в цієї особи мали місце передчасні (швидкі) пологи?

35. Чи є ознаки, що свідчать про переривання вагітності, і якщо так, то на якому місяці було перервано вагітність?

36. Якщо в цієї жінки вагітність було перервано, то яким є засіб переривання вагітності?

37. Чи відповідають дійсності показання жінки про те, що вагітність у неї перервано в результаті певних навмисних або необережних дій з її боку (важкої фізичної праці, падіння та ін.)?

38. Чи перервано вагітність у результаті тих або інших ушкоджень? Яким є ступінь тяжкості цих ушкоджень?

39. Чи не провадився аборт декільком жінкам (зазначити, яким) тим самим засобом?

40. Чи міг цей плід (ця дитина) бути народженим (народженою) цією жінкою?

41. Чи міг бути батьком відповідної дитини цей чоловік?

З'ясування віку, фізичних даних та інших питань

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Яким є вік особи, яку обстежують?

2. Чи досягла ця особа такого-то віку?

3. Чи є в такої-то особи які-небудь каліцтва, фізичні вади або захворювання, що можуть перешкоджати таким-то діям з її боку?

4. Якою є фізична сила цієї особи, зокрема, чи здатна вона виконати певні дії, які потребують відповідної фізичної сили (підняти таку-то вагу, перенести, проштовхнути або відтягнути якийсь предмет такої-то ваги на таку-то відстань тощо)?

5. Чи є в цієї особи ознаки колишньої пластичної операції (або інших медичних втручань), у результаті яких міг змінитися зовнішній вигляд цієї особи або зникнути особливі прикмети?

6. Чи не могли такі-то тілесні ушкодження призвести до зміни зовнішнього вигляду цієї особи?

Визначення стану здоров'я

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи виявлено яке-небудь захворювання в цієї особи і якщо так, то що це за захворювання і якою є його причина?
2. Чи може бути допитано цю особу в якості свідка з урахуванням стану її здоров'я?
3. Чи не пов'язано захворювання особи з отриманою нею раніше травмою.
4. Чи немає в цієї особи яких-небудь захворювань, що перешкоджають керуванню якимсь видом транспортного засобу, і чи не страждає ця особа дальтонізмом?
5. Якою є гострота зору цієї особи?
6. Чи здатна ця особа бачити в сутінках при слабкому освітленні?
7. Якою є гострота слуху цієї особи?
8. Чи не симулюється обстежуваною особою певна хвороба?
9. Чи відповідає об'єктивним даним свідчення про причину і давність захворювання (час початку захворювання)?
10. Чи немає з боку обстежуваної особи спроб погіршити або уповільнити перебіг хвороби невиконанням лікувальних заходів і процедур або іншими засобами?
11. Якщо експертиза доходить висновку, що захворювання симулюється, то якими об'єктивними даними підтверджується симуляція?
12. Чи відповідають дані про наявність певного захворювання в медичних, пенсійних або інших документах даної особи тому захворюванню, на яке вона дійсно страждає?

Визначення втрати працездатності

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Яким є ступінь стійкої втрати працездатності?
2. Чи не втратила особа працездатність у результаті такого-то факту? Якщо так, то яким є ступінь втрати працездатності?
3. Чи є особа інвалідом і якщо так, то якої групи і через яке захворювання?
4. Чи не має ця особа інвалідність із якихось причин?
5. Чи можливо було цю особу за наявності в неї певного, відомого адміністрації захворювання використовувати на цій роботі (вирішу-

ється лікарсько-трудовою експертною комісією (ЛТЕК) або психіатричною ЛТЕК)?

Встановлення стану алкогольного сп'яніння

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи перебуває ця особа в стані алкогольного сп'яніння і якщо так, то яким є ступінь сп'яніння?

2. Якщо обстежувана особа на момент дослідження є тверезою, то чи немає даних про вживання нею алкогольних напоїв незадовго до огляду?

3. Чи підтверджуються об'єктивно показання обстежуваної особи про кількість спожитого нею алкоголю?

4. Чи підтверджується об'єктивно показання обстежуваної особи про час, що минув з моменту останнього прийому нею алкоголю?

Судово-медична травматологічна експертиза (дослідження трупа і живих осіб)

Цим видом експертизи визначаються характер, механізм та морфологічні ознаки ушкоджень, причина смерті та її зв'язок із відповідними ушкодженнями, ототожнюється зброя для травм. Виділяють травми, спричинені вогнепальною або холодною зброєю, дією високих або низьких температур, механічні асфіксії, ураження струмом, отруєння, психічні травми.

При ушкодженнях, заподіяних застосуванням вогнепальної зброї

Під вогнепальними ушкодженнями розуміють травми, які заподіяні пострілами з усіх видів вогнепальної зброї (пістолета, рушниці та ін.), а також вибухами боєприпасів чи їх частин (гранат, мін, детонаторів тощо). Зброя поділяється на бойову (гвинтівки, карабіни, автомати, пістолети, револьвери, кулемети), спортивну, мисливську (рушниці, штуцери) та спеціального призначення (сигнальні та будівельно-монтажні пістолети). Зброя може бути нарізною, гладкоствольною, комбінованою і відрізняється за калібром. Особливості зброї відображаються в кулях та інших продуктах пострілу, а останні – в ушкодженнях, що дає змогу отримання доказової інформації у справі.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є це поранення вогнепальним?
2. Якщо це поранення виявилось вогнепальним, то чи є воно наскрізним, сліпим або дотиковим?
3. Який отвір є вхідний, а який вихідний?
4. Чи є поранення кульовим, осколковим чи воно заподіяне дробом (картеччю)?
5. Скільки поранень виявлено на трупі?
6. Скільки є вхідних і скільки вихідних отворів на тілі і який вхідний отвір відповідає якому вихідному? У яких місцях розташовано вхідні і вихідні рани?
7. Чи відповідає кількість ушкоджень на тілі кількості ушкоджень на одязі потерпілого і якщо ні, то з якої причини?
8. Яке поранення нанесено першим пострілом і яке наступним?
9. Чи заподіяно поранення пострілами з одного чи з декількох зразків зброї?
10. Що є причиною поранення: одиночні постріли чи постріли чергою з автоматичної зброї?
11. Через які тканини й органи проходить канал рани і яким є його загальний напрямок?
12. З якої відстані здійснено постріл?
13. З якої відстані здійснено серію пострілів, що спричинили поранення?
14. Яким був напрямок пострілу?
15. Чи міг потерпілий заподіяти собі це поранення власноручно або таке виключається?
16. Яким було взаєморозташування потерпілого і зброї на момент пострілу?
17. Чи не нанесене ушкодження газами під час пострілу?
18. Чи не отримано це ушкодження в результаті дії вибухової хвилі?
19. Чи не нанесено ушкодження в результаті вибуху того або іншого патрона, детонатора, гранати?
20. Чи здатний був поранений до самостійних дій?
21. З якого виду зброї здійснено постріл, що спричинив поранення?
22. Яким є калібр зброї, з якої нанесено це вогнепальне поранення?

При ушкодженнях гострими зброями

За механізмом дії гострі зброя поділяються на колючі, ріжучі, рубаючі, колюче-ріжучі, пиляючі, комбінованої дії. Кожні з них мають свої особливості. Наприклад, колючі можуть бути конічними, гранчастими, плоскими та іншої форми. Особливості цих предметів відображаються на характерах ран, експертним дослідженням яких нерідко вдається ідентифікувати чи встановити групову належність зброї, зброя, предметів, використаних для нанесення ушкоджень. Часто для вирішення цих питань виникає потреба в дослідженні як ран, так і одягу, призначення комплексної судово-медичної і криміналістичної експертизи.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Яким є характер рани, отриманої потерпілим, і чи не нанесена вона колючою, ріжучою, рубаючою або іншою зброєю?
2. Який характер (подряпина, рана тощо) і локалізацію мають ушкодження, виявлені на трупі?
3. Якою є давність ушкодження?
4. З якою силою нанесено ушкодження потерпілому?
5. Яким видом холодної зброї заподіяно ушкодження?
6. Чи не заподіяно поранення зброями, подібним наданому для дослідження (ніж, кинджал, сокира, пила, долото, виделка та ін.)?
7. Одним чи декількома зброями заподіяно ушкодження?
8. Якою є послідовність заподіяння поранень?
9. У якому напрямку завдавалися ушкодження?
10. Чи міг потерпілий заподіяти собі ушкодження власноручно або таке виключається?
11. У якому найбільш імовірному положенні (позі) знаходився потерпілий на момент його поранення?
12. Яким найбільш імовірним є взаєморозташування потерпілого і нападника на момент нанесення поранення?
13. Якою є форма зброя, яким нанесено ушкодження?
14. Чи не заподіяно ушкодження цим зброями?

При ушкодженнях тупими зброями

Ушкодження, спричинені тупими твердими предметами, можуть виникати внаслідок удару, стискання, розтягнення, дотику. Характерними

наслідками для цього виду ушкодження є такі, як садно, рана, крововилив, перелом кісток або черепно-мозкова травма. Різновидом може бути так звана транспортна травма.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Яким знаряддям заподіяно ушкодження?
2. Чи є на трупі ознаки, що дозволяють судити про форму, розміри та інші ознаки знаряддя, якими заподіяло ушкодження, і якщо так, то які саме?
3. Чи не могло бути ушкодження, заподіяне знаряддям, подібним наданому для дослідження (молоток, цеглина, залізний прут і т.п.)?
4. Чи не могло бути заподіяне це ушкодження певним транспортним засобом?
5. Одним чи декількома знаряддями заподіяно ушкодження, виявлені на трупі?
6. Які з ушкоджень є смертельними?
7. Якою є сила нанесеного удару і чи могло виникнути це ушкодження від удару рукою (ногою) людини або таке виключається ?
8. Яким є напрямок удару (ударів)?
9. У якій послідовності заподіювалися ушкодження?
10. У якому найбільш ймовірному положенні знаходився потерпілий на момент нанесення йому ушкодження?
11. Чи не є рана на тілі потерпілого результатом укусу і якщо так, то чи не заподіяна вона зубами людини або тварини?
12. Чи не заподіяно рану зубами цієї людини?
13. Чи не заподіяно травму внаслідок переїзду (наїзду) певного транспортного засобу?

При ушкодженнях, спричинених падінням з висоти

Виділяють такі різновиди падінь людини: з висоти власного зросту, з малої висоти (кількох метрів), з великої висоти (кількох десятків метрів), з досить великої висоти.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи заподіяно ушкодження при падінні з висоти і ударі об ті або інші предмети?
2. Чи немає на трупі ушкоджень або інших ознак, що свідчать про заподіяння смерті до моменту падіння (отруєння, задушення, вогнепальні рани тощо)?

3. Чи заподіяно виявлені ушкодження одночасно?

4. Чи немає на трупі ушкоджень іншого (на відміну від падіння з висоти) походження?

§ 3. Токсикологічна експертиза

Токсикологія – наука про отрути, їх дію на організм, засоби боротьби з отруєннями та можливості використання отрут у різних галузях біології і медицини. *Отруєння* – це розлад здоров'я чи смерть людини, які виникли внаслідок введення в її організм отрути, тобто речовини, яка здатна розчиняється у середовищі організму і завдяки цьому завдавати шкоди у вигляді захворювання чи смерті. Кожна отрута має свій рівень токсичної та летальної дози.

Слід мати на увазі, що введення в організм декількох отрут відразу може мати різну взаємодію: послаблення дії кожної з отрут (кислоти і луги або хлоралгідрат і стрихнін тощо); синергізм, тобто коли кожна з отрут посилює дію іншої.

Отруєння поділяються на гострі і хронічні, корозійні, деструктивні, нервово-функціональні та ін. Залежно від особливостей отрут виділяють отруєння: неорганічними кислотами; органічними кислотами; їдкими лугами, фенолом та формаліном; пестицидами (отрутохімікатами); харчовими токсинами; психотропними засобами; грибами та ін.

Ще в 1930-ті рр. М. В. Попов розробив класичний перелік питань, що вирішуються під час експертизи отруєнь:

- Чи мало місце у даному випадку отруєння?
- Якою отрутою спричинено отруєння?
- Яким шляхом отрута потрапила в організм (через шлунок, легені та ін.)?
- У якому вигляді отрута потрапила в організм (порошок, рідина, газ)?
- У який спосіб введено отруту в організм (з їжею, питвом, з ліками тощо)?
- Чи не потрапила отрута в організм як протиотрута при лікуванні отруєння?

– Чи не потрапила вона у труп після смерті і якщо так, то яким чином?

– У якій дозі прийнято отруту?

– Якщо настала смерть, то як швидко після прийому отрути?

– Чи не було у потерпілого підвищеної чутливості чи, навпаки, попереднього звикання до певної отрути?

– Якщо смерть не настала, то якими є наслідки отруєння для потерпілого і як вони вплинули на його працездатність?

– Чи прийнято отруту з метою самогубства або з необережності?

– Яких профілактичних заходів необхідно вжити для запобігання новим отруєнням?

Завданням сучасної токсикологічної експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи не настала смерть від отруєння ?

2. Якою отруйною речовиною і якою її дозою спричинено отруєння?

3. Чи сприяли якісь захворювання, стан організму чи зовнішні умови настанню смерті від отруєння?

4. Чи не потрапила отруйна речовина в труп випадково (наприклад, з ґрунту, через необережність при дослідженні трупа)?

5. Чи міг потерпілий учинити після прийому отруйної речовини до настання своєї смерті певні дії?

6. Яким є походження отруєння: бактеріальне чи небактеріальне?

7. Якщо отруєння не є бактеріальним, то чи не спричинено його вживанням у їжу яких-небудь отруйних речовин тваринного або рослинного походження?

8. Чи не могло отруєння статися в результаті потрапляння в їжу отруйних хімічних або рослинних речовин? Яких саме?

9. Чи не є відповідне отруєння отруєнням грибами?

10. Чи не є відповідне отруєння отруєнням збуджуючими чи судоминими засобами (стрихнін, атропін тощо)? Чи не є відповідне отруєння отруєнням екстрактом рослини і якщо так, то якої? (Рекомендується комплексна експертиза із залученням фахівців-ботаніків).

11. Чи не є відповідне отруєння отруєнням психотропними засобами (морфіном, кокаїном, опієм тощо) або отруєнням снодійними препаратами?

12. Чи не є відповідне отруєння отруєнням харчовим? Якщо так, то яким саме: отруєння мікробами сальмонели, дизентерійною паличкою, паличкою ботулізму тощо?

§ 4. Експертиза трупа

Розділ медицини, що вивчає процеси, пов'язані з умиранням і смертю організму, а також причини та ознаки смерті, називається *танатологією*. Смерть – це незворотне припинення основних життєвих функцій організму. Смерть не буває миттєвою.

Процес умирання має кілька етапів :

Передагональний – людина непритомна, але присутнє дихання, послаблені тони серця, рефлекси знижені.

Термінальна пауза – серцебиття , свідомість і дихання відсутні.

Агонія (конання) – на мить повертаються свідомість, серцебиття і рідке та глибоке дихання.

Клінічна смерть (уявна смерть) – повне пригнічення свідомості, дихання і роботи серця. Триває упродовж 5–8 хвилин. Протягом цього часу можна повернути організм до життя.

Біологічна смерть – характеризується незворотними змінами і припиненням життєдіяльності організму. Показники: відсутній пульс, зокрема на сонних артеріях; відсутнє серцебиття упродовж 1–2 хвилин; відсутня кровотеча при розрізах периферійних артерій; припинене дихання (відсутність дихальних шумів та нерухомість грудної клітки і передньої черевної стінки); відсутня діяльність головного мозку, про що можуть свідчити відсутність рефлексів; зміна форми зіниці на щілопоподібну при здавлюванні ока; втрата свідомості. Про незворотність припинення життя свідчать трупне охолодження і трупні плями. Останні з'являються через 1–2 години після смерті. Смерть може бути повільною і швидкою. При повільній смерті тривалою має бути агонія. Смерть може бути природною і неприродною. Неприродна смерть може бути насильницькою і ненасильницькою. Насильницька смерть має свої причини: вбивство, самогубство, випадковість. Але це суто юридичні питання, які вирішуються слідчим і судом. Стосовно інших питань може бути призначено судово-медичну експертизу.

Судово-медична експертиза трупа обов'язково здійснюється у випадках:

- насильницької (травматичної) смерті чи при підозрі на таку смерть;
- раптової смерті людини, коли лікарі відмовляються видати лікарське свідоцтво про смерть;
- смерті людини в стаціонарі, коли причина смерті невідома;
- смерті в стаціонарі невідомої людини;
- смерті в стаціонарі за наявності заяв про неправильне лікування.

Безумовно, експертиза проводиться завжди, коли цього вимагають відповідною постановою слідчі органи. Зазвичай усі трупи людей, які померли в стаціонарі, досліджуються патологоанатомами з метою контролю за правильністю діагнозу. Але ці дослідження проводяться не в рамках експертизи.

Основна мета експертизи трупа – отримання відповіді на найсуттєвіші питання: коли і від чого настала смерть; чи мала місце насильницька смерть; яким є механізм насильницьких дій; яким знарядом були спричинені ушкодження; чи могло мати місце самогубство, враховуючи характер ушкоджень.

Завданням експертизи трупа є вирішення таких питань:

А. Основні дослідження:

1. Коли настала смерть?
2. Що є причиною смерті? Від чого настала смерть?
3. Що є основною причиною смерті: травма чи захворювання?
4. Чи змінювалася поза трупа?
5. Чи можна вважати, що смерть настала в такий-то час і якщо так, то на підставі яких ознак?
6. Чи спроможний був потерпілий після заподіяння йому ушкоджень (або інших зовнішніх впливів) чинити самостійні дії – пересуватися, кричати тощо?
7. Які ушкодження є на трупі, яким є їх характер?
8. Яким є механізм спричинення ушкоджень?
9. Яке саме ушкодження виявилось причиною смерті?
10. Якою є послідовність нанесення ушкоджень?
11. Якщо одне з декількох ушкоджень не могло саме по собі заподіяти смерть, то чи не зумовили смерть усі разом узяті ушкодження?

12. Чи є прямиий причинний зв'язок між отриманим ушкодженням, тим або іншим зовнішнім впливом і смертю?

13. У якому приблизно положенні (позі) знаходився потерпілий на момент отримання травми?

14. Чи відповідають ушкодження на одязі ушкодженням на трупі (за характером, кількістю) і якщо ні, то чим це можна пояснити?

15. Якою мірою травма вплинула на перебіг хвороби і час настання смерті?

16. Чи настала смерть відразу після ушкодження (або іншого зовнішнього впливу) або через якийсь певний проміжок часу?

17. Чи є на трупі сліди, що вказують на можливу боротьбу і самооборону?

18. Чи є можливим заподіяння виявлених ушкоджень рукою людини?

19. Чи є ознаки, що вказують на те, що ушкодження заподіяні рукою самого покійного (виникли в результаті власних дій потерпілого), або певні ознаки свідчать про те, що ушкодження заподіяні рукою сторонньої особи?

20. Якою є групова належність і тип крові потерпілого?

21. Чи не є джерелом походження слідів крові (залишків крові, сперми, шкіри) ця особа?

22. Чи приймав потерпілий незадовго до смерті їжу і якщо так, то яку саме?

23. Чи приймав потерпілий незадовго до смерті алкогольні напої (наркотики), якщо приймав, то які саме і в якій кількості?

24. Чи відповідають медичні дані, встановлені під час дослідження трупа, показанням обвинувачуваного (або свідка) про обставини смерті?

25. Якими є вік і зріст покійного?

Б. У разі смерті від механічної асфіксії:

1. Чи настала смерть потерпілого в результаті асфіксії?

2. Від якого виду задушення настала смерть?

3. Чи настала смерть через повішання або накладення петлі було посмертним?

4. Якщо накладення петлі було посмертним, то що є причиною смерті?

5. Якими є характер і розташування странгуляційної борозни (закнута, переривчаста, горизонтальна, вертикальна, одиночна, подвійна та ін.)?

6. Чи мало місце в цьому випадку повішення або удавлення петлею?

7. Скільки часу знаходився труп у петлі?

8. Яким є, судячи зі странгуляційної борозни, характер матеріалу, з якого було виготовлено петлю?

9. Чи настала смерть від удавлення руками або від інших зовнішніх впливів?

10. Якщо смерть настала від удавлення руками, то які ознаки вказують на це?

11. Чи здійснено удавлення однією або двома руками? Якщо однією, то лівою чи правою рукою?

12. Чи було удавлення шиї однократним чи багатократним?

13. З якою силою здійснено удавлення руками?

14. Чи настала смерть у результаті здавлення грудей і живота (зазначити, у яких конкретно умовах, наприклад, при обвалі)?

15. Чи сталося задушення від закриття дихальних шляхів стороннім тілом і якщо так, то яким?

16. Чи немає ознак, що вказують на те, що стороннє тіло було введене в дихальні шляхи потерпілого сторонньою особою?

17. Виходячи з таких-то обставин справи, чи не можна вважати, що смерть настала від нестачі кисню у вдихуваному повітрі?

18. Чи настала смерть від утоплення або мала місце смерть у воді з яких-небудь інших причин?

19. Чи не було кинуте у воду мертве тіло? Якщо так, то в результаті дії яких факторів настала смерть?

20. Чи не могли які-небудь причини сприяти утопленню (травма, сп'яніння, захворювання та ін.)?

21. Чи не мала місце травма хребта та якщо так, то чи не сталася вона під час стрибка або падіння у воду?

22. Скільки часу труп знаходився у воді?

23. Яким є походження зовнішніх ушкоджень, виявлених при дослідженні трупа?

24. Чи з'явилися ці ушкодження до пірнання людини у воду, під час перебування тіла у воді або вони сталися внаслідок падіння тіла у воду або після витягування його з води?

В. При смерті від дії високої і низької температур:

1. Чи настала смерть у результаті опіків чи з інших причин?
2. Чи піддавалися дії полум'я жива людина або труп?
3. Чим спричинено опіки: дією полум'я, гарячою рідиною, паром або розпеченими газами?
4. Чи немає на трупі слідів іншого зовнішнього впливу?
5. Чи не виявилася смерть наслідком перегріву організму?
6. Чи є виявлені на трупі ушкодження (переломи кісток кінцівок, ребер, тріщини черепа, крововиливи в порожнині черепа та ін.) результатом дії високої температури або вони сталися з інших причин?

7. Чи настала смерть від переохолодження організму або з інших причин?

8. Чи не могли спричинити смерть від переохолодження такі-то обставини чи фактори?

9. Чи не сталися виявлені ушкодження (тріщини кісток черепа та ін.) через вплив низької температури?

Г. При смерті від дії електричного струму:

1. Чи настала смерть від ураження електричним струмом?
2. Яка частина тіла торкалася провідника, за допомогою якого сталося ураження електричним струмом?
3. У якому положенні знаходився потерпілий на момент електротравми?

4. Чи немає на шкірі слідів металізації, що вказують на матеріал, з якого виготовлено провідник?

Д. Особливості при експертизі жіночих трупів:

1. Чи не мала потерпіла незадовго до смерті статевих зносин?
2. Чи немає на тілі потерпілої ушкоджень, що можуть вказувати на насильницькі статеві зносини?
3. Чи не мало місце вчинення статевих зносин у неприродній формі?
4. Чи була потерпіла на момент смерті цнотливою чи до цього вже жила статевим життям?
5. Якою є давність ушкодження незайманої пліви?

6. Чи є в піхві трупа жінки або інших його частинах сперма? Якою є її групова належність?

7. Чи не належить сперма декільком особам?

8. Чи не є знайдена під час дослідження трупа сперма відповідної особи?

9. Чи була покійна вагітною? Якщо так, то яким є термін вагітності?

10. Чи не перебувала покійна на момент смерті в менструальному періоді?

11. Чи немає ознак, що вказують на спробу штучного переривання вагітності?

12. Чи не було потерпілій незадовго перед смертю зроблено аборт? Якщо так, то яким засобом?

13. Чи не є причиною смерті аборт або насильницькі статеві зносини?

14. Чи є на трупі сліди крові іншої особи? Якщо так, то чи не є ця кров кров'ю відповідної особи?

Е. Особливості при експертизі невідомих, знівечених і розчленованих трупів:

1. Чи належать відповідні останки людині чи тварині?

2. Якими є стать, вік, зріст потерпілого?

3. Чи не страждав померлий яким-небудь захворюванням?

4. Чи не переніс покійний які-небудь хірургічні операції? Якщо так, то як давно це було?

5. Чи немає на трупі індивідуальних особливостей і ознак, що вказують на рід занять і професію потерпілого?

6. Чи не є відповідний труп трупом гр. К.?

7. Чи належать частини людського тіла одному трупу або декільком?

8. Якою є давність настання смерті, розчленовування трупа?

9. Яким засобом зроблено розчленовування і з застосуванням яких можливих знарядь?

10. Чи не могло розчленовування бути вчинене даним знаряддям?

11. Чи є на трупі сліди біологічного походження іншої людини і якщо так, то які саме?

Є. При експертизі трупів новонароджених:

1. Чи народилося немовля живим або мертвим?

2. На якому місяці утробного життя відбулося народження немовляти?
3. Чи було немовля життєздатним? Якщо ні, то з яких причин?
4. Скільки часу прожило немовля після пологів?
5. Що є причиною смерті немовляти?
6. Чи немає на трупі ознак, за якими можна судити про характер зовнішнього впливу, якому піддалося немовля (пологова травма, удавлення, закриття дихальних шляхів, травма тупим предметом та ін.)?
7. Чи не народилося відповідне немовля від таких-то батьків?
8. Чи не є матір'ю немовляти така-то жінка?

§ 5. Судово-медична експертиза речових доказів

Об'єктами цього виду експертизи виступають різноманітні речові докази, а саме речові докази біологічного походження: кров, волосся, слина, піт, сперма, потові та жирові нашарування, сльози, піхвові виділення, сеча, молоко чи молозиво, навколоплідні води, а також нігті, частинки шкіри, кістки, тканини внутрішніх органів. Речові докази біологічного походження досліджуються в цитологічних та імунологічних відділеннях.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

А. При дослідженні крові:

1. Чи є на даних предметах або в даній речовині кров?
2. Належить вилучена кров людині чи тварині?
3. Тварині якого виду (класу, типу) належить вилучена кров?
4. Чи можна стверджувати, що вилучена кров належить людині, і якщо так, то чи можливо встановити належність цієї крові конкретній людині?
5. Походить кров від чоловіка чи жінки?
6. Коли утворено сліди крові?
7. Чи не залишені сліди крові новонародженим?
8. Походять сліди крові від живої людини чи від трупа?
9. До якої групи і до якого типу належить ця кров і чи збігається вона з групою і типом крові цієї особи (або трупа)?

10. Чи є ідентичною ця кров крові відповідної особи?
11. Якою була кількість рідкої крові, що утворила плями на даному об'єкті?
12. Кровотечею з якої ділянки тіла утворено відповідні сліди крові?
13. Чи могли дані плями крові утворитися в певний період?
14. Чи належить кров людському плодуві або народженій людині?
15. Чи можливо встановити за станом крові можливу причину отруєння?
16. Чи міститься в крові алкоголь і якщо так, то якими є його кількісні показники?
17. З якої висоти падали краплі крові?
18. Чи пересувалася особа, з тіла якої падали краплі крові, якщо так, то в якому напрямку і з якою швидкістю?
19. Яким є ступінь інтенсивності кровотечі, виходячи з наявних слідів крові на тілі (одязі або інших предметах)?
20. У якому положенні (стоячи, сидячи, лежачи тощо) знаходилася особа на момент отримання ушкоджень, виходячи з характеру і розташування плям крові?
21. Яким було взаєморозташування жертви й нападника на момент нанесення ушкодження, виходячи з характеру плям крові?
22. Якою є кількість і послідовність нанесення ударів та де сталося поранення, виходячи з результатів вивчення слідів (плям) крові на одязі потерпілого й обвинувачуваного, а також вивчення слідів крові в помешканні?
23. Яким є механізм утворення слідів крові на місці події?

Б. При дослідженні волосся.

Об'єктом цього виду дослідження виступає волосся. Експертиза може як встановлювати групову належність волосся, так і вирішувати ідентифікаційні завдання. Мас-спектральний аналіз волосся людини дає можливість встановити особу – джерело його походження. Волосся для порівняння зрізають із голови (лобової правої і лівої, скроневої, тім'яної і потиличної частин) залежно від обставин справи по 15–20 шт. Кожний зразок поміщається в окремий пакет з відповідним написом.

1. Чи є досліджувані об'єкти волоссям і якщо так, то чи належить воно людині чи тварині?

2. Якщо волосся належить тварині, то тварині якого виду?
3. Чи є відповідне волосся волоссям людини?
4. Чи є подібним волосся волоссям цієї людини?
5. Якщо волосся належать людині, то з якої частини тіла воно походить?
6. Якою є стать особи, якій належить волосся?
7. Яким чином відокремлено волосся від особи: випало чи було вирване?
8. Чи мають ознаки схожості відповідне волосся з волоссям такої-то особи (осіб)?
9. Чи є дане волосся волоссями такої-то особи?
10. Якого кольору є виявлене волосся і чи не піддавалося воно штучному фарбуванню чи знебарвленню?
11. Чи не піддавалося волосся завивці?
12. Яким засобом або яким предметом відділене волосся? Якщо волосся стрижене, то як давно?
13. Чи не є на волоссі сліди ушкоджень і якщо так, то яким є характер цих ушкоджень і яким предметом вони могли бути нанесені?
14. Чи не могли бути отримані ушкодження волосся таким-то предметом?
15. Чи обірване волосся швидкими чи повільними діями?
16. Чи не є на волоссі сліди дії на нього високої температури?
17. Яким є характер забруднення волосся і чи не може це забруднення свідчити про певну професію потерпілого (обвинувачуваного) або про певні обставини чи факти?

В. При дослідженні слідів сперми і виділень статевих органів жінки:

1. Яким є походження плям на одязі? Чи є вони плямами сперми чи виділеннями з піхви?
2. Чи не є відповідна сперма спермою відповідної людини?
3. Чи здатна дана особа до запліднення?
4. Чи немає в наданих для експертизи плямах домішок піхвового походження?
5. Якщо в плямах виявляються піхвові виділення, зокрема клітини епітелію піхви, то чи може бути встановлено ідентичність цих клітин із клітинами, взятими з піхви потерпілої?

6. Якщо пляма піхвового походження, то до якої групи вона належить?

7. Чи є ідентичними піхвові виділення відповідної особи з відповідними слідами піхвового походження?

Г. При дослідженні слини, поту, сечі та інших виділень:

1. Чи є на досліджуваних предметах плями слини, поту, сечі чи інших виділень і якщо так, то до якої групи належить виділення?

2. Чи немає на одязі в ділянці укусів тіла плям слини?

3. Якою є статева належність клітин, виявлених у плямах слини?

4. Чи могли відповідні сліди бути залишені відповідною особою?

Д. При дослідженні вмісту з-під нігтів та інших об'єктів:

1. Чи є під нігтями підозрюваного кров?

2. Якщо кров виявлено, то якою є її видова і групова належність?

3. Чи немає під нігтями відповідної особи (трупа) епітеліальних клітин? Якщо вони є, то якою є їх статева належність?

4. Чи не є клітини, вилучені з-під нігтів, виділеннями статевих органів і чи не є подібними вони відповідним клітинам статевих органів потерпілої?

5. Чи є у вмісті з-під нігтів волосся, подібним чи ідентичним є воно до волосся потерпілої?

6. Чи немає під нігтями потерпілої (підозрюваного) волокон одягу, схожих на волокна одягу відповідної особи?

7. Якою є група крові людини, частинами трупа якої є надані для дослідження шматочки шкіри (або м'язів, кісток, внутрішніх органів та ін.)?

8. Які продукти вживалися в їжу особою, блювотні маси (або кал) якої надано для дослідження?

9. Чи є у мазках, взятих із голівки чи шийки статевого члена підозрюваного, виділення статевих органів жінки? Якщо є, то чи подібними вони є за морфологічними ознаками із вмістом піхви потерпілої?

10. Чи є під крайньою плоттю статевого члена мікрволокна одягу?

11. Чи є подібними мікрволокна, знайдені в ділянці статевого члена, з волокнами тканини одягу білизни потерпілої? Чи не подібними є вони з волокнами тканини відповідного одягу?

Е. У справах про неправильне лікування:

1. Чи в повному обсязі в умовах такого-то лікувального закладу здійснено обстеження хворого?

2. Чи правильно поставлено діагноз, якщо ні, то чим пояснюється встановлення неправильного діагнозу і до яких наслідків це призвело?

3. Чи відповідало проведене лікування встановленому діагнозу?

4. Чи в повному обсязі і чи вчасно надано медичну допомогу хворому? Якщо ні, то чим пояснюється недостатня медична допомога і які заходи слід було б здійснити?

5. Які наслідки мала невчасна чи невідповідна захворюванню медична допомога?

6. Чи не було протипоказаним лікування, застосоване до цього хворого?

7. Чи не виявилось лікування, застосоване до цього хворого, причиною погіршення стану його здоров'я або причиною смерті?

8. Що виявилось основною причиною відповідних наслідків хвороби: характер і тяжкість самого захворювання чи невчасність, неправильність, помилки, допущені при лікуванні?

9. Яку допомогу в даних умовах зобов'язаний був надати лікар при виявленні у хворого таких-то ознак захворювання, отруєння, травми тощо?

10. Чи зобов'язаний був лікар при виявленні у хворого таких-то ознак хвороби зробити невідкладну хірургічну операцію, зробити штучне дихання або інші дії?

11. Чи потребував стан хворого при надходженні його до лікарні (або зверненні до лікаря) негайного його огляду і якщо так, то чи зобов'язаний був лікар за цих обставин оглянути хворого негайно після його надходження (звернення)?

12. Чи є науково обґрунтованою методика, що застосовувалася при лікуванні відповідної особи?

13. Чи правильно було обрано методику оперативного втручання і чи правильно вона була проведена?

14. Чи правильно проводилось післяопераційне лікування хворого?

Розділ 6

МЕДИКО- КРИМІНАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Метою медико-криміналістичної експертизи є: відновлення за черепом зовнішнього вигляду людини, зокрема реконструкція обличчя в комп'ютерному зображенні за черепом; ідентифікація особи за останками з яскраво вираженими посмертними змінами (скелетом, мумією); встановлення віку та інших ознак загиблого. Може здійснюватись у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України або в науково-дослідних установах за участю фахівців у галузі криміналістики і судової медицини.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є відповідні останки останками відповідної людини?
2. Чи не є останки останками людини, зображеної на фотографії, кінострічці, відеоматеріалі?
3. Який вигляд повинна була мати загибла людина за життя і чи можливо за наданими останками реконструювати цей вигляд із виготовленням комп'ютерного (живописного чи скульптурного) зображення?

Розділ 7

ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові, дієздатні особи, особи, які визнані судово-психіатричною експертизою осудними, але мають якісь особливості поведінки. До таких осіб належать малолітні, неповнолітні, люди зрілого та похилого віку в якості підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих, позивачів, відповідачів. Психологічна експертиза також може бути частиною комплексного експертного дослідження, якщо у слідства чи суду виникають питання, вирішення яких потребує поєднання спеціальних знань із різних галузей науки (психолого-психіатрична, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна, психолого-почеркознавча та психолого-лінгвістична експертизи).

Психологічна експертиза встановлює особливості психічної діяльності та поведінки людей, які мають юридичне значення.

Головною метою психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру;
- провідних якостей особистості;
- мотиваційних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів, наявності або відсутності стану психологічного чи фізіологічного афекту;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їх розвитку та індивідуальних властивостей;
- можливості окремих учасників процесу сприймати обставини справи і давати правдиві показання, правильно розуміти характер і значення заподіяних відносно них вчинків.

Для проведення дослідження суд або слідство надає експертові можливість психологічного обстеження підекспертного та матеріали справи.

Для цього необхідно надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики і характеристики з місця роботи, свідчення співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей,

з якими підекспертний близько спілкувався. У свідченнях рідних та близьких повинно бути відображено особливості його розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні йому схильності, захоплення, інтереси. За наявності потрібно надати щоденники, листи, продукти творчості підекспертного.

Особливу увагу слід приділити свідченням або відомостям про особливості поведінки підекспертного у проблемних ситуаціях (конфлікти, покарання, втрати тощо) та свідченням про особливості його емоційного стану в обставинах, що цікавлять суд та слідство (безпосередньо на момент подій, що досліджуються у справі, на час, що передував подіям, а також після їх завершення).

Психологічна експертиза може бути об'єктивною лише за умов показань, які не залежать від будь-якого стороннього впливу.

Завданням психологічної експертизи є вирішення таких питань:

1. Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має відповідна особа? У якому зв'язку вони знаходяться з обставинами, що досліджуються у справі?

2. Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа, що зумовили характер її злочину чи злочинної діяльності (зазначаються ті, які мають значення для суду чи слідства: підвищена агресивність, податливість, жорстокість, нерішучість, етичні орієнтації, соціальні настанови, мотиваційна сфера тощо)?

3. Чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час учинення нею злочину?

4. Який індивідуально-рольовий статус має підекспертний у злочинній групі (лідер, підвладний, ведений тощо) і чи зумовлено це його індивідуально-психологічними властивостями та особливостями соціально-психологічної структури злочинної групи (злочинного угруповання)?

5. Які особливості мають психологічні чинники сексуально-насилницької поведінки підекспертного (у справах про статеві злочини)?

6. Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її показань у справі?

7. Яким чином сімейна ситуація, мотиваційні чинники, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, у разі потреби, особливості одного з них чи обох) – виховна поведінка здійснюваного

ними виховного процесу – вплинули на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

8. Чи має оцінка сімейної ситуації дитиною залежність від впливу з боку батьків та інших дорослих?

9. Чи має підекспертна особа зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості й виникли внаслідок впливу певних обставин (зазначити обставини: безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо)?

10. Чи спроможна підекспертна особа, з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо), усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

11. Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку, правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

12. Чи мали суттєвий вплив індивідуально-психологічні особливості та емоційний стан підекспертної особи на її поведінку в аварійній ситуації (у справах щодо керування транспортним засобом або механізмами і автоматизованими системами на виробництві тощо)?

13. Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій в емоційному стані і в якому саме (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо), що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку або, згідно зі справою, на діяльність, виконання професійних обов'язків?

14. Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

15. У якому емоційному стані перебувала підекспертна особа в період, який передував її самогубству?

16. Чи виник емоційний стан підекспертної особи в період, який передував її самогубству, унаслідок дій обвинуваченого (зазначити:

насильство, дії, які кваліфікуються як погрози, жорстоке ставлення чи систематичне приниження людської гідності тощо)?

17. Чи здатна підекспертна особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану, правильно розуміти характер та значення скоюваних з нею дій та чинити опір (у справах про статеві злочини)?

18. Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням рівня її розумового розвитку та індивідуально-психологічних особливостей, розуміти характер та фактичний зміст власних дій, керувати ними та передбачати їх наслідки?

19. Чи має підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то якими саме є їх ознаки?

20. Чи вплинули (і яким чином) індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (вказати залежно від того, що має значення у справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій) чи функціонування сенсорних процесів (зір, слух, нюх тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей та змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації, що досліджується у справі), на їх відтворення у показаннях?

Розділ 8

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Основною метою судово-психіатричної експертизи є:

- визначення психічного стану та висновку про осудність підозрюваних, обвинувачуваних, підсудних, по відношенню до яких в органів дізнання, слідства і суду виник сумнів щодо їх психічного здоров'я, а також висновку про необхідність застосування медичних заходів по відношенню до осіб, визнаних неосудними (несамовитими), чи тих, які захворіли психічною хворобою після вчинення злочину;

- визначення психічного стану свідків та потерпілих і формулювання висновку про спроможність їх правильно сприймати, запам'ятовувати і відтворювати, обставини, що мають значення для справи, у випадках, коли в органів слідства і суду виникають сумніви у психічній повноцінності зазначених осіб;

- визначення психічного стану позивачів, відповідачів, а також осіб, по відношенню до яких вирішується питання про їх дієздатність.

Під час проведення стаціонарної експертизи підозрюваного або обвинувачуваного, який не утримується під вартою, а також позивачів і осіб, по відношенню до яких вирішується питання про дієздатність, поміщення їх до лікувально-психіатричного закладу провадиться тільки за рішенням суду.

Стаціонарна судово-психіатрична експертиза проводиться у психіатричних диспансерах, де створюються стаціонарні судово-психіатричні експертні комісії, що складаються не менш ніж із трьох лікарів-психіатрів.

Для проведення експертизи підекспертні особи поміщаються до судово-психіатричного відділення, а за відсутності таких – до спеціально відведених палат загальних відділень психіатричних (психоневрологічних) закладів. При проведенні експертизи застосовуються необхідні методи медичного дослідження, а в певних випадках – і лікування.

Термін стаціонарного обстеження не повинен перевищувати тридцяти днів. У разі неможливості складання остаточного висновку про психічний стан і осудність у зазначений термін, стаціонарна експертна

комісія надає рішення про необхідність подовження терміну обстеження, копія якого направляється органу, що призначив експертизу.

Завданням судово-психіатричної експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи страждала дана особа на момент вчинення злочину яким-небудь психічним захворюванням і чи могла вона усвідомлювати свої дії, передбачати їх наслідки та керувати ними?

2. Чи не перебувала ця особа на момент вчинення злочину в тимчасово хворобливому стані й чи могла вона усвідомлювати свої дії, передбачати їх наслідки та керувати ними?

3. Чи не є обвинувачуваний на даний час душевнохворим і чи не потребує він застосування заходів медичного характеру?

4. Які заходи медичного характеру необхідно застосувати до осіб, визнаних неосудними або захворілими під час проведення слідства?

5. Чи не мають обвинувачуваний, свідок, потерпілий психічних вад, через які вони не здатні правильно сприймати факти, що мають значення для справи, і давати про них правильні показання?

6. Чи спроможний неповнолітній свідок правильно сприймати окремі факти і явища, що мають значення для справи?

7. Чи відповідають викладені у відповідних актах, довідках, медичних, пенсійних, військових або інших документах дані про душевне захворювання обвинувачуваного фактичному стану його здоров'я?

Розділ 9

БІОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Об'єктами біологічної експертизи є речові докази рослинного та тваринного походження:

- листя, стебла, квіти, сіно, солома, кора, деревина, коріння, плоди, насіння, спори тощо;
- похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, панцир, луска тощо);
- продукти переробки рослинних та тваринних організмів (корми для тварин та птахів, комбікорм, борошно, хутро, шкіра тощо);
- продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (мед, камедь, екскременти та ін.);
- волокна рослинного та тваринного походження (пижі, тканини з бавовни, льону, шовку, вовни, нитки, вата, вірвовки та ін.).

Головною метою біологічної експертизи є:

- встановлення природи та належності об'єктів біологічного (тваринного чи рослинного) походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду та ін.), а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях);
- встановлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів;
- встановлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого;
- визначення біологічних характеристик стану об'єкта (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження та ін.);
- встановлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів;
- встановлення належності речових доказів до одного джерела походження.

Готуючи матеріали для дослідження, слід дотримуватись таких основних правил:

– якщо досліджувані об'єкти та об'єкти для порівняльного дослідження мають великі розміри або масу, то вони надаються експертові у вигляді зразків. Зразки сипких мас (зерно, борошно тощо) відбираються у вигляді середніх проб;

– відбираючи зразки волосся з волосяного покриву тварин, слід виривати (вичісувати) його з різних частин тіла (спини, шиї, ніг, боків, черева і, зокрема, у зоні пошкодженої частини тіла) по 50–100 волосин з кожного місця;

– якщо досліджується сіно або солома, то їх зразки повинні мати масу в межах 0,5–1 кг. Відібрані зразки листя загортають, не стискаючи та не згинаючи стебел. Екскременти тварин та гній висушують і по 100–120 г транспортують у закритих посудинах;

– при дослідженні мікрооб'єктів експертові слід надавати предмет-носії. Місця на предметах-носіях, на яких знайдено (або припускається наявність) плями або сліди біологічного походження, слід закрити чистим папером, закріплюючи його краї на предметі.

Завданням біологічної експертизи є вирішення таких питань:

1. Якою є природа цього об'єкта?

2. Чи належить речовий доказ до об'єктів біологічного походження і якщо так, то до якого роду, родини, виду належить відповідний речовий доказ?

3. Якщо наданий речовий доказ має біологічне походження, то якою є його таксономічна належність?

4. Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) мікрооб'єкти (частинки) біологічного походження? Якщо є, то якою є їх таксономічна належність?

5. Чи має дана маса (наприклад, зерно в мішку, вилучене у гр. А.) та зразки, вилучені в конкретному місці (напр., зразки зерна з певного сховища), спільну родову (групову) належність?

6. Чи є дані об'єкти частинами одного цілого (напр., гілля та стовбур, дві частини листка рослини тощо)?

7. Чи могли за певний строк статися ті або інші зміни в розвитку рослинного (тваринного) об'єкта (чи могла рослина за певний час вирости до наявних розмірів, чи могла комаха за певний час досягти стадії розвитку, у якій її було виявлено, тощо)?

8. Якою є давність заселення трупа знайденими на ньому комахами (личинками комах)?

9. Чи є волосся, знайдене на предметі-носії (вказується, на якому саме), волоссям людини (тварини)? Якщо так, то чи має воно спільну родову (групову) належність із волоссям даної особи (особини)?

10. Яким є вік рослини, її частин?

11. Чи належить дана рослина (подрібнені частинки рослини) до таких, що містять наркотичні речовини? Якщо так, то якою є її таксономічна належність?

12. Чи складали раніше ці зразки наркотичних засобів одну масу?

13. Чи мають дані зразки наркотичних засобів спільну родову (групову) належність (за способом виготовлення, місцем вирощування тощо)?

14. Яким є механізм ушкоджень відповідних об'єктів біологічного походження?

15. Чи схожий ботанічний склад частин рослини, вилучених із місця події та в підозрюваного?

16. Які спільні ознаки мають частини тварин, знайдених на місці події (луска, волосся, кістки, пір'я, шкіра тощо) і вилучених у підозрюваного?

17. Чи мають речові докази і відповідні зразки (предмети біологічної експертизи) єдине джерело походження?

18. Чи належить ця рослина (подрібнені частки рослини) до таких, що містять наркотичні речовини? Якщо так, яка її таксономічна належність?

19. Чи складали раніше ці зразки наркотичних засобів одну масу?

20. Чи мають ці зразки наркотичних засобів спільну родову (групову) належність (за способом виготовлення, місцем вирощування тощо)?

Розділ 10

ЕКОНОМІЧНА ТА БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА

§ 1. Експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності

Основними завданнями експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є:

- визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;
- визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, зокрема грошових, основних засобів, надання послуг;
- визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;
- визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;
- установлення відповідності до чинного законодавства відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибутки;
- визначення відповідності до чинного законодавства відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) грошових коштів у касі на суму (зазначається сума) на підприємстві (указується назва установи, організації) за період (зазначити)?

2. Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей, встановлена за актом інвентаризації на підприємстві (зазначається назва організації), за період роботи (вказується період) матеріально відповідальної особи (зазначаються прізвище, ім'я, по батькові) у розмірі (вказуються кількісні та вартісні показники)?

3. Чи підтверджується документально нестача основних засобів (зазначаються назва організації, кількісні та вартісні показники)?

4. Чи підтверджується розмір безпідставно виплаченої та списаної по касі (зазначається назва підприємства) заробітної плати з урахуванням даних, наданих органом (особою), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта), та висновків почеркознавчої експертизи про те, що підписи в платіжних документах про одержання заробітної плати (номер відомості, період) вчинені не особами, які в них зазначені?

5. Чи обґрунтовано відшкодовано (зазначається, кому і за який період) витрати на відрядження (у якій сумі)?

6. Чи підтверджуються документально висновки перевірки (зазначаються реквізити акта перевірки) у частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт з урахуванням висновків інших видів експертиз?

7. Чи підтверджується документально необґрунтоване списання будівельних матеріалів, нарахування та виплата заробітної плати на завищений обсяг і вартість виконаних робіт (з урахуванням висновків інших видів експертиз)?

8. Чи підтверджується документально заявлений у позовних вимогах позивача (назва підприємства) розмір заборгованості за поставлені підприємству (назва) товарно-матеріальні цінності, виконані роботи (надані послуги) за договором (номер та дата договору) за період (зазначити період), зокрема з урахуванням висновків інших видів експертиз?

9. Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової інспекції (указуються реквізити акта) заниження об'єкта оподаткування (указується організація) за період (зазначається, який) і донарахування до сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету (вказується, яких)?

10. Чи відповідають визначені та задекларовані підприємством (назва) доходи за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України?

11. Чи відповідають визначені та задекларовані витрати підприємством (назва) за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України?

12. Чи підтверджуються документально витрати підприємства (назва) за період (зазначається період), що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг?

13. Чи підтверджується документально та нормативно відображення в податковому обліку підприємства (назва підприємства) нарахування амортизації за період (вказується період)?

14. Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій та проведення розрахунків із нерезидентами?

15. Чи підтверджуються документально висновки акта державної податкової інспекції (номер, дата) про завищення підприємством (назва) заявленої суми бюджетного відшкодування з податку на додану вартість за період (вказується період)?

16. Чи підтверджується документально встановлений за актом перевірки державної податкової інспекції фінансовий результат за операціями з цінними паперами і корпоративними правами (назва підприємства) за період (вказується період) у розмірі (вказується сума)?

17. Чи підтверджується документально визначений об'єкт оподаткування з доходів, виплачених підприємством (назва підприємства) нерезиденту (назва) із джерелом його походження з України у періоді (вказується період)?

18. Чи підтверджується документально обґрунтованість застосування підприємством (назва) нульової ставки з податку на додану вартість за експортними операціями за контрактом (номер, дата)?

§ 2. Експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію) на дату укладання або закінчення терміну дії угоди

(вказати реквізити). Як наведені показники характеризують господарсько-фінансову діяльність (вказати організацію, підприємство)?

2. Чи підтверджується документально сума внеску до статутного фонду (вказується організація або учасник) та розрахунок розміру частини майна, що підлягає поверненню учаснику, який вибув зі складу засновників (вказується дата виходу)?

3. Чи підтверджується документально розмір збитку від необґрунтованого заниження (несплати) орендної плати (вказується організація) за період (вказується який) і в якій сумі?

4. Чи є у вартості об'єктів нерухомості (яких саме), що підлягали приватизації, частка фінансування споруд за рахунок державних коштів відповідно до наданих установчих та первинних документів?

5. Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємством (назва) за бюджетною програмою (назва програми)?

6. Чи підтверджується документально розрахунок пенсійних виплат громадянину (прізвище, ім'я, по батькові), проведений установами Пенсійного фонду України за період (вказується дата)?

7. Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства (назва) за період (вказати період) ознаки доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства?

8. Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо наявності у підприємства (організації) (назва) заборгованості з виплати заробітної плати станом на (вказати дату)?

9. Чи була у підприємства (назва) фінансова можливість виплатити в повному обсязі (або частково) нараховану заробітну плату в період (вказати період) за рахунок власних обігових коштів з урахуванням черговості платежів згідно з вимогами законодавства?

10. На які потреби було витрачено грошові кошти підприємства (назва) в період існування заборгованості із заробітної плати перед своїми працівниками?

11. Чи призвело витрачання коштів підприємства (організації) (назва) на виробничі потреби протягом року до скорочення заборгованості з оплати праці станом (вказати дату)? Якщо так, то які саме суми коштів було спрямовано на поточну оплату праці, а які – на погашення заборгованості попередніх періодів?

12. Чи підтверджується документально та нормативно розрахунок дивідендів до виплати, здійснений підприємством (назва) емітенту корпоративних прав (назва юридичної або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за період (зазначається період)?

§ 3. Експертиза документів фінансово-кредитних операцій

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо відповідності до вимог чинного законодавства документального оформлення операцій (назва банку) із надання кредитів, із повноти та нарахування і сплати відсотків за користування кредитами позичальником (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за кредитною угодою (номер, дата)?

2. Чи відповідає перелік документів, наданих банку підприємством (назва) для отримання кредитних коштів за кредитною угодою, чинному Положенню про кредитування?

3. Чи підтверджується документально вартість активів (майна) у підприємства (позичальника), наданого в заставу за кредитною угодою?

4. Чи підтверджується документально розмір збитків банку, визначений в акті перевірки (вказується суб'єкт контролю), у результаті необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата)?

5. Чи підтверджується бухгалтерськими та первинними документами нецільове використання кредитних коштів за угодою (номер, дата)?

6. Чи підтверджується документально дотримання банком (назва) відповідних нормативів відрахувань до страхового резерву?

7. Чи відповідає наявний у матеріалах справи розрахунок заборгованості позичальника (зі сплати процентів за кредит та погашення основної суми боргу) перед банком умовам укладеного між вказаними сторонами кредитного договору та розрахунковим документам щодо видачі та погашення кредиту за цим кредитним договором?

8. Чи відповідає метод нарахування банком процентів за кредитним договором (зазначаються реквізити договору) вимогам Положення про кредитування банку (зазначається назва банківської установи)?

Разом із документом про призначення експертизи (залучення експерта) експерту слід надати документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять відомості – вихідні дані для вирішення поставлених питань. Такими документами можуть бути: прибуткові та видаткові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, табелі, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (обігові) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, баланси та інші первинні та зведені документи бухгалтерського та податкового обліку і звітності.

Якщо ведення бухгалтерського обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надаються реєстри бухгалтерського обліку в роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку.

Якщо експертизу призначено з метою перевірки висновків документальної ревізії, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначається, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим матеріалам справи, непереконливо обґрунтовані фінансовими інспекторами тощо)).

■ § 4. Судово-бухгалтерська експертиза

Бухгалтерська (судово-бухгалтерська) експертиза проводиться фахівцями у сфері комплексної економіко-правової дисципліни – судової бухгалтерії, а також бухгалтерського обліку, аудиту, ревізії. Для її проведення застосовуються як *документальні* методи (зустрічна перевірка, взаємний контроль, дослідження окремого бухгалтерського документа), так і *аналітично-розрахункові* методи судової бухгалтерії (економічний аналіз, відновлення натурально-вартісного обліку, зворотної калькуляції, контрольного порівнювання залишків та економіко-математичні методи). Висококваліфікованими фахівцями цієї справи зарекомендували себе М. П. Чувільський, М. І Камлик та інші вчені.

Практика знає приклади, коли М. П. Чувільському надавались окремі зведені дані обчислювального центру, аналізом яких він визначав, у якому магазині має бути виявлено недостачу, на яку суму і у зв'язку з чим. Перевірка підтверджувала такі висновки. М. П. Чувільський, безумовно, зробив значний внесок у теорію і практику боротьби з корисливими злочинами.

На сьогодні в Міністерстві юстиції України створено Бюро державної судово-бухгалтерської експертизи з обласними філіями, які здійснюють роботу з проведення судово-бухгалтерських експертиз.

Предметом судово-бухгалтерської експертизи є господарська діяльність, відображена в документах бухгалтерського обліку. *Об'єктом* судово-бухгалтерської експертизи виступають документи бухгалтерського обліку, бухгалтерські регістри та бухгалтерська звітність, а також матеріали документальної ревізії.

Головною метою бухгалтерської експертизи є встановлення:

- розміру та документальної обґрунтованості недостачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення, а також розміру завданої матеріальної шкоди;
- правильності документального оформлення операцій із приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів;
- відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій до вимог чинних нормативних актів з бухгалтерського обліку і звітності;
- кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечити дотримання вимог нормативно-правових актів із бухгалтерського обліку і контролю;
- документальної обґрунтованості списання сировини, матеріалів, готової продукції і товарів;
- правильності визначення оподаткованого прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та обчислення розмірів податків;
- документальної обґрунтованості вимог позивача і заперечень відповідача в частині, що стосується ціни позову (зустрічного позову);
- недоліків в організації бухгалтерського обліку та контролю, які сприяли або могли сприяти заподіянню матеріальної шкоди або перешкоджали її своєчасному виявленню;

– правильності методики проведення документальної ревізії та достовірності її результатів.

Експертові слід надати разом із постановою про призначення експертизи документи бухгалтерського обліку, які містять вихідні дані для вирішення поставлених питань. Такими документами можуть бути: прибуткові та видаткові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книги, матеріали інвентаризації (порівняльні відомості, інвентаризаційні описи, акти інвентаризації), акти документальних ревізій, табелі, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, баланси та інші первинні та зведені документи бухгалтерського обліку і звітності. Особливе значення мають первинні документи бухгалтерського обліку, що відображають господарські операції, розрахунково-платіжні відомості, депонентські рахунки та інші касові документи.

У справах про ухилення від сплати податків аналізу підлягають декларація про доходи, баланс підприємства, платіжні доручення, звіт про фінансові результати, розрахунки калькуляції та фактичних витрат, бухгалтерські записи за кредитом рахунку № 80 «Прибутки (доходи) і витрати», бухгалтерські записи за рахунком «Реалізація», таблиця амортизаційних відрахувань, акти приймання, передачі чи ліквідації основних засобів, журнал-ордер № 6 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками», товарно-транспортні накладні, журнал-ордер № 8 за кредитом рахунку 68 «Розрахунки з бюджетом» та інші журнали-ордери бухгалтерських рахунків, баланс підприємства, дані банку про записи в розрахунковому рахунку, акти податкової адміністрації та пояснення відповідних осіб.

Завданням судово-бухгалтерської експертизи є вирішення таких питань:

А. Загальні:

1. Чи є правильними методи проведення даної ревізії і якщо ні, то в чому саме полягає неправильність?

2. Чи використані ревізією всі необхідні методи і прийоми дослідження даних бухгалтерського обліку при виконанні поставлених перед нею завдань?

3. Чи обґрунтованими і чи правильними є висновки ревізії з таких-то визначених питань?

4. Чи підтверджуються документально висновки ревізії (зазначаються реквізити акта ревізії) в частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт?

5. Чи підтверджується документально вказана в акті інвентаризації (зазначаються реквізити акта) недостача (надлишки) товарно-матеріальних цінностей (товарів, тари) на суму (зазначається сума) на даному підприємстві (установі, організації) за період (зазначити)?

6. У який період утворилась недостача, яку встановлено актом інвентаризації від... (зазначити дату) у сумі... (зазначити суму), і хто відповідав за збереження товарно-матеріальних цінностей (грошових коштів) у цей період?

7. У якій сумі обчислюється розмір матеріальної шкоди, завданої... (зазначається, кому) у зв'язку з недостачею, яку встановлено інвентаризацією (акт інвентаризаційної комісії від... (зазначити дату))?

8. Чи підтверджується документально вказаний у позовній заяві гр. А. розмір завданої йому шкоди у зв'язку з невиконанням відповідачем Б. умов договору (зазначається, якого)?

9. Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, сприяли заподіянню матеріальної шкоди (виникненню недостачі, необґрунтованому нарахуванню і виплаті заробітної плати, премій) і хто зобов'язаний був забезпечити додержання цих вимог?

10. Чи обґрунтовано виплачено заробітну плату (зазначається, кому і за який період) за дану роботу? Якщо необґрунтовано, то в якій сумі?

11. Чи не завищена в документах фактична наявність товару (зазначити найменування) на суму... (зазначити) за інвентаризаційним описом від... (зазначити дату) над їхм максимально можливим залишком на підприємстві (зазначити) за станом на... (зазначити дату)?

12. Яке відображення в бухгалтерському обліку повинна була отримати дана операція і шляхом якого аналізу облікових даних можна перевірити, чи дійсно її було зроблено?

13. Наскільки обґрунтовано і документально правильно здійснено списання таких-то матеріальних цінностей по визначених документах?

14. Чи враховувалися бухгалтерією акти про недостачу або псування матеріальних цінностей, що надходили на склад, при розрахунках з постачальниками?

15. Чим може бути пояснено розбіжності в таких-то документах, що відображають ту ж саму операцію?

16. Чи правильно визначено недостачу (або надлишки, або те й інше) товарно-матеріальних цінностей або коштів, до якого періоду вона відноситься і хто є матеріально відповідальним за цю недостачу?

17. Чи можливо було перекрити виявлену за певний період недостачу таких-то матеріальних цінностей у такому-то розмірі за надлишками таких-то матеріальних цінностей, виявленими в певний період у такому-то розмірі?

18. Чи є в інвентаризаційних описах дані, що свідчать про те, що шляхом приписок товарів у цих відомостях штучно завищувався фактичний залишок товарів, а тим самим приховувалася існуюча на той час недостача? (Якщо такого роду дані є, то слід встановити, до якого періоду відноситься виникнення недостачі).

19. Чи існує в цій організації дотримання встановленого цією ж організацією порядку ведення обліку матеріальних цінностей? Якщо виявлено порушення, то чи вплинуло це на утворення недостачі (або надлишків), і якщо так, то як саме?

20. Якою сумою обчислюється матеріальний збиток, завданий цій організації діями певних (зазначити, яких) осіб, і хто з них у якому розмірі за цей збиток є відповідальним?

21. Чи повною мірою забезпечує чинна система документації своєчасний контроль за надходженням і рухом сировини, матеріалів, напівфабрикатів і готових виробів, а також виявлення втрат у виробництві? І якщо ні, то які заходи можуть бути запропоновані для вдосконалення цієї системи?

22. Чи цілком оприбутковано придатні для використання відходи, що утворилися в результаті опрацювання і збереження сировини і матеріалів?

23. Чи можливо за чинної системи обліку і контролю приховати або показати неповне надходження на виробництво неврахованих матеріалів, сировини і напівфабрикатів?

24. Яку кількість сировини і матеріалів було зайво списано на виробництво з огляду на висновок технічної експертизи про фактичну витрату матеріалів на кожний виріб і дані про загальну кількість виготовлених виробів?

25. На яку суму було без обліку випущено продукції підприємством за такий-то період, виходячи з пред'явлених експерту даних технічної експертизи та інших матеріалів справи?

26. За умови продажу такою-то організацією за завищеними (такими-то) цінами даних товарів у певний період – у якій сумі повинні були б обчислюватися надлишки коштів?

27. Чи було допущено відхилення від встановлених правил при нарахуванні заробітної плати працівникам і якщо так, то в чому вони полягали?

28. Чи є обґрунтованою відповідними бухгалтерськими документами виплата в організації (цеху) за цією відомістю заробітної плати в такому-то розмірі?

29. Чи відповідає сума заробітної плати, виплачена працівникам за роботу, пов'язану з виготовленням конкретної продукції в цьому цеху за певний період, сумі, яку потрібно було б направити для оплати виготовлення тієї кількості продукції, що за документами значиться зданою на склад, і якщо не відповідає, то чим це може бути пояснено?

30. Чи були в системі обліку, звітності і контролю, прийнятій у цій організації, недоліки, що могли сприяти розкраданням і зловживанням, виявленим слідством, і якщо так, то в чому саме ці недоліки полягали і яких заходів бухгалтерського порядку (зміна системи обліку, звітності тощо) слід було вжити для їх усунення?

Б. У справах по ухиленню від сплати податків:

1. Яким чином відображено по даних бухгалтерського обліку нарахування і перерахування податків та з яких сум їх було нараховано?

2. У якому розмірі та з яких об'єктів оподаткування і з яких сум були сплачені податки установою за відповідний період?

3. Чи мають місце приховування та заниження сум, з яких нараховуються податки, якщо так, то за якими об'єктами та в якому розмірі?

4. У якому розмірі і за якими об'єктами оподаткування не сплачені податки фірмою, підприємством чи установою за відповідний період?

5. Які розбіжності існують між даними бухгалтерського обліку і даними документальної перевірки щодо об'єктів оподаткування та сум, які належало сплатити як податки?

6. Чи є в діях відповідних посадових осіб порушення нормативних актів щодо сплати податків? Якщо так, то ким саме і які вимоги були порушені?

7. Якої шкоди було завдано державі порушенням певними посадовими особами відповідних вимог нормативних актів?

8. Чи було дотримано встановленого порядку проведення документальної перевірки з питань правильності нарахування і сплати податків?

9. На підставі яких фактів зроблено висновки ревізора і чи є вони обґрунтованими?

10. Чи правильно зроблено перевіркою розрахунки податків і отриманих доходів?

11. Чи не має акт документальної перевірки помилок, суперечностей, неточностей?

12. Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової адміністрації (вказуються реквізити акта) заниження прибутку виробничою чи підприємницькою фірмою (назва фірми) за період (зазначається)? Якщо підтверджується, то чи правильно розраховано суму додаткових податків, які фірма має внести до бюджету?

13. Які недоліки бухгалтерського обліку або нормативних актів сприяли ухиленню від сплати податків у певних випадках?

Розділ 11

ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

§ 1. Автотехнічна експертиза

Інженерно-технічна експертиза включає в себе такі підвиди: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничо-технічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротранспортна; експертиза технічного стану ліфтів.

Поряд із вказаними видами інженерно-технічних експертиз експертними установами можуть проводитися також інші їх види (підвиди) та комплексні технічні дослідження із залученням відповідних фахівців у певних галузях знань, зокрема авіаційного та водного транспорту.

Автотехнічна експертиза встановлює технічний стан автотранспорту, механізм дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП) та інші обставини. При її проведенні широко використовуються растрові електронні мікроскопи, ендоскопи, діагностичне обладнання для зняття параметрів дороги, динамічних та статичних характеристик транспортних засобів (далі – ТЗ), дефектоскопи та інші науково-технічні методи і засоби.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Які несправності, виходячи з вимог правил дорожнього руху (далі – ПДР) щодо технічного стану ТЗ, мала (мав) система (механізм, вузол, агрегат) даного ТЗ?
2. Коли і де виникла відповідна несправність?
3. Якою є причина виникнення відповідної несправності ТЗ?
4. Який вплив мала дана несправність на виникнення ДТП?

5. Чи мав місце причинний зв'язок між відповідною несправністю і ДТП?

6. Якою є безпосередня причина пригоди?

7. Коли – до ДТП чи у процесі її розвитку – виникли дані несправності?

8. Чи не має ТЗ ознак, що вказують на те, що наявні пошкодження або несправності не пов'язано з ДТП?

9. Якою є причина відмови в роботі даного механізму, системи (рульового управління, гальмової системи та ін.) ТЗ?

10. Чи є відмова в роботі наслідком конструктивних недоліків системи (механізму) або порушення правил її (його) експлуатації?

11. Чи мав водій можливість виявити несправність до відмови в роботі системи або механізму?

12. Чи мав водій технічну можливість запобігти ДТП за наявності даної несправності?¹

13. Якою була швидкість ТЗ за цієї довжини слідів гальмування (якщо сліди різної довжини перериваються, на це слід вказати)?

14. Якою є максимально допустима швидкість ТЗ за умов даної видимості дороги (зазначається, якою була видимість дороги)?

15. Скільки часу сплинуло з моменту вжиття водієм заходів для зупинення свого ТЗ до моменту його наїзду на даний об'єкт?

16. Якою є максимально допустима швидкість ТЗ на закругленні дороги даного радіусу?

17. Чи можливо було за певних умов запобігти перекиданню ТЗ?

18. Якою є найменш безпечна дистанція між ТЗ в умовах даної дорожньої обстановки?

19. Яка відстань є необхідною для безпечного руху в умовах даної дорожньої обстановки?

20. Яким є гальмовий та (або) зупинний шлях ТЗ за певної швидкості його руху в умовах даної дорожньої обстановки?

¹ Момент виникнення небезпеки для руху, як правило, має встановлюватися слідчим (судом) і зазначатись у постанові (ухвалі) про призначення експертизи. Якщо у постанові (ухвалі) момент виникнення небезпеки не вказано, то експерт, виходячи з аналізу дорожньої обстановки, вправі визначити його самостійно. Якщо експерт вважає, що небезпека руху виникла не в той момент, який зазначено в постанові (ухвалі) про призначення експертизи, він має вказати мотиви незгоди з позицією слідчого (суду) і дати два варіанти вирішення поставленого питання.

21. Як повинен був діяти водій у даній дорожній обстановці, виходячи з технічних вимог ПДР, з метою забезпечення безпеки руху?

22. Чи можливо було запобігти зіткненню ТЗ за даних обставин і якщо так, то в який спосіб?

23. Чи мав водій технічну можливість запобігти наїзду з моменту виникнення небезпеки для руху?

24. Чи відповідали дії водія технічним вимогам ПДР?

25. З якою швидкістю рухався ТЗ? Якщо ця швидкість перевищувала встановлені обмеження (зазначається, які саме), то чи мав водій технічну можливість уникнути контакту з перешкодою (зазначається, якою саме), якщо ця швидкість не перевищувала допустиму?

26. Чи мав водій технічну можливість шляхом екстреного гальмування зупинити ТЗ з моменту виникнення небезпеки для руху (вказується момент виникнення небезпеки), не доїжджаючи до потерпілого?

§ 2. Транспортно-трасологічна експертиза

Об'єктами цієї експертизи є сліди, залишені ходовими та виступаючими частинами ТЗ на дорозі та елементах дорожньої обстановки, слідоутворюючі об'єкти (шини, деталі тощо) або зліпки, копії цих об'єктів, протоколи огляду місця події і показання учасників та очевидців. Призначати транспортно-трасологічну експертизу доцільно лише тоді, коли є можливість надати експертові об'єкти, які перебували в контакті, або матеріали справи, у яких зафіксовано відповідні сліди.

Основною метою транспортно-трасологічної експертизи є:

- ідентифікація по слідах, залишених ТЗ, певного його екземпляра або встановлення його типу, моделі;
- визначення взаємного розташування ТЗ на момент їх зіткнення;
- визначення місця зіткнення ТЗ і місця наїзду на перешкоду (потерпілого), встановлення механізму утворення слідів.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи залишені певні сліди (вказується, які саме і на чому) ходовими частинами (колесами, шинами, гусеницями тощо) даного ТЗ?

2. Чи залишені сліди певними частинами даного ТЗ, що виступають? До якого типу (марки, моделі) належить ТЗ, яким залишені дані сліди?
3. Яким було взаємне розташування ТЗ на момент їх зіткнення?
4. Яким було взаємне розташування ТЗ і перешкоди (потерпілого) на момент наїзду на останню (останнього)?
5. Який із ТЗ на момент їх зіткнення стояв, а який рухався? На якому місці дороги сталося зіткнення ТЗ (наїзд на пішохода)?¹
6. Яким є механізм утворення слідів (удар, ковзання тощо)?
7. У якому напрямку відносно слідосприймаючої поверхні рухався ТЗ?
8. Хто з осіб, які знаходилися в ТЗ під час ДТП (вказуються прізвища, ім'я та по батькові осіб), перебував за кермом?
9. Який із двох ТЗ робив випередження, виходячи з відповідних слідів?
10. Чи не заподіяне відповідне ушкодження даним ТЗ?

Експертиза стану доріг і дорожніх умов у місцях ДТП

Основними завданнями цієї експертизи є визначення відповідності: техніко-експлуатаційних, геометричних і технічних показників автомобільних доріг до нормативно-технічних вимог; робіт з організації дорожнього руху до вимог безпеки руху.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи відповідали фактичні техніко-експлуатаційні показники (рівність, коефіцієнти зчеплення та шорсткості тощо) автомобільної дороги вимогам безпеки дорожнього руху?
2. Чи відповідали роботи з проведення ремонту, експлуатації та утримання доріг вимогам безпеки дорожнього руху?
3. Чи були невідповідності дорожніх умов вимогам нормативних документів у причинному зв'язку з подією ДТП?
4. Чи забезпечує організація дорожнього руху на дослідній ділянці дороги безпеку дорожнього руху?
5. Чи відповідали геометричні параметри автомобільної дороги вимогам нормативної документації?

¹ Для вирішення питань про взаємне розташування ТЗ і потерпілого та про особу, яка керувала ТЗ, призначається комплексна судово-медична та транспортно-трасологічна експертиза.

§ 3. Пожежно-технічна експертиза

Головною метою пожежно-технічної експертизи є встановлення осередку займання, шляхів і часу поширення горіння, причини виникнення пожежі, визначення пожежонебезпечних властивостей речовин і матеріалів, а також відповідності технічного стану об'єкта до проти-пожежних норм.

Перед пожежно-технічною експертизою можуть ставитися й інші завдання, пов'язані з розслідуванням (судовим розглядом) справ про пожежі, якщо для розв'язання цих завдань необхідні спеціальні знання в галузі пожежної справи.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Коли виникла пожежа?
2. Скільки часу тривала пожежа?
3. Де знаходилося джерело займання?
4. Якими шляхами поширювався вогонь від джерела займання?
5. Чим пояснюється найбільш інтенсивне горіння в даному місці об'єкта?
6. Чи є можливим займання даної речовини (матеріалу) від даного джерела займання?
7. Чи є можливим самозаймання даних речовин (матеріалів) за певних умов конкретного випадку?
8. Якою є температура самозаймання даної речовини (матеріалу)?
9. Якою є максимальна температура горіння даних матеріалів?
10. Чи відповідав стан об'єкта вимогам правил пожежної безпеки? Якщо не відповідав, то чи вплинуло недотримання цих правил на виникнення й розвиток пожежі?
11. Чи не є причиною виникнення пожежі аварійний стан електричної мережі (коротке замикання, перенавантаження мережі)?
12. Що було первинним у виникненні пожежі: займання чи вибух?
13. З якої причини не спрацював автоматичний протипожежний пристрій?
14. Чи належним чином використовувалась протипожежна техніка під час гасіння даної пожежі?
15. Що є безпосередньою причиною пожежі?

16. Чи знаходяться у причинному зв'язку відповідні обставини і факти з фактом виникнення пожежі?

17. Що було умовою, яка сприяла виникненню пожежі й настанню її шкідливих наслідків?

§ 4. Будівельно-технічна експертиза

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи відповідає будівля (зазначається яка, її місцезнаходження) проекту і вимогам будівельних норм і правил (далі – БНП)? Якщо не відповідає, то які є відхилення від вимог БНП?¹

2. Якою є вартість будівельних робіт (переобладнання об'єкта, відбудовний ремонт тощо)?

3. Чи відповідає проектно-кошторисна документація (зазначається характер робіт і назва об'єкта) вимогам БНП та інших державних стандартів із питань будівництва?

4. Чи було виконано на об'єкті роботи, про які йдеться у звітній документації (зазначається, які саме роботи)?

5. У якому обсязі виконано будівельні роботи на даному об'єкті (вказуються реквізити об'єкта) та якою є їх вартість?

6. Чи забезпечувала несуча спроможність даної конструкції (вказується об'єкт дослідження) безпечну експлуатацію будівлі?

7. Чи відповідає стан об'єкта технічним нормам, чи не перебуває він в аварійному стані?

8. Якою є технічна причина аварії на даному об'єкті (зазначається характер аварії, де і коли вона сталася)?

9. Чи є можливим і в яких варіантах поділ домоволодіння (зазначити, якого саме) в натурі відповідно до ідеальних часток співвласників? Якщо такий поділ неможливий, то які є варіанти поділу в частках, близьких до ідеальних, і яким є розмір компенсації співвласникові, частка якого після поділу буде меншою за його ідеальну частку?

10. Якими є можливі варіанти порядку користування присадибною територією (вказується адреса) відповідно до ідеальної частки кожного із співвласників домоволодіння?

¹ Ті ж самі питання щодо реконструйованої будівлі.

11. Якою є вартість частин домоволодіння після поділу?

12. Якою є дійсна (реальна) вартість об'єкта з урахуванням його фізичного зношення на момент оцінювання?

§ 5. Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів

Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів набирає все більшого значення в сучасних умовах інформатизації суспільства, бурхливого розвитку інформаційних технологій (ІТ) та ІТ-індустрії, процесів цифрової трансформації бізнесу й економіки та розвитку цифрового документообігу, реалізації програм диджиталізації, запуску в документообіг мобільного застосунка «Дія», подальшої цифрової трансформації суспільства як у системі освіти, медицини, екології, безготівкової економіки, так і в інших сферах життя людини, що зумовлює як поширення кіберзлочинності, так і необхідність забезпечення надійної кібербезпеки суспільства, захисту законних прав та інтересів людини.

Питання протидії кіберзлочинності стали однією з найбільш актуальних проблем, яка все більше привертає увагу міжнародних організацій та державних інституцій, усе активніше аналізується вченими¹.

¹ Азаров Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження) : монографія. Київ : Атіка, 2007. 304 с. ; Комп'ютерний тероризм: практика запобігання, протидії, розслідування : навч. посіб. / Біленчук П. Д., Кравчук В. В., Кравчук О. В., Кулик В. М. ; за заг. ред. П. Д. Біленчука. Хмельницький : Хмельн. ЦНТЕІ, 2008. 258 с. ; Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія. Київ : КИТ, 2010. 408 с. ; Голубев В. О. Розслідування комп'ютерних злочинів : монографія. Запоріжжя : Гуманіт. ун-т ЗІДМУ, 2003. 296 с. ; Гуцалюк М. В. Шляхи посилення спроможностей правоохоронних та інших державних органів у сфері боротьби з кіберзлочинністю. *Інформація і право*. 2020. № 3 (34). С. 75–87 ; Загуменна Ю. О. Протидія кіберзлочинності в Україні як складова національної безпеки. *Європейські перспективи*. 2019. № 2. С. 106–112 ; Карчевський М. В. Злочини у сфері використання комп'ютерної техніки : навч. посіб. Київ : Атіка, 2010. 168 с. ; Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади : навч. посіб. / Користін О. С., Бутузов В. М., Василевич В. В. та ін. Київ : Вид. дім «Скіф», 2012. 728 с. ; Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с. ; Тищенко Є. Ф. Розслідування комп'ютерних злочинів : наук.-метод. посіб. Київ : Вид-во НА СБУ, 2010. 124 с. ; Хахановський В. Г. Проблеми боротьби з організованою кіберзлочинністю в економічній сфері. *Боротьба з організованою*

Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів поділяється на окремі види: а) експертиза технічних комп'ютерних засобів; б) експертиза програмного забезпечення та комп'ютерних технологій. Разом із тим у слідчій практиці все частіше застосовуються комплексні експертизи з застосуванням компетенцій щодо досліджень телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів; технічної експертизи документів; експертизи відеозвукозапису, експертизи у сфері інтелектуальної власності тощо.

Об'єктами цієї експертизи є: комп'ютерна техніка (стаціонарні, портативні комп'ютери, навігатори, планшети, гаджети, принтери, сканери та інші сучасні комп'ютерні засоби), будь-які комплектуючі всіх указаних компонентів (процесори, мікросхеми дискети, жорсткі диски, CD-диски, флеш-карти тощо), також програмне забезпечення комп'ютерної техніки (операційні програми, модулі, пакети, антивірусні програми тощо).

Головною метою експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є:

- встановлення технічного стану комп'ютерної техніки;
- виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення;
- встановлення відповідності програмних продуктів до певних параметрів;
- встановлення авторства програмного продукту;
- визначення вартості комп'ютерної техніки, її комплектуючих та програмних продуктів;
- встановлення фактів (слідів) хакерських атак, використання зовнішніх («чужих») програм, вірусів, «троянів», фактів злому системи захисту та здійснення зовнішніх змін у роботі комп'ютерної системи тощо).

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи належить даний технічний засіб до комп'ютерної техніки?

злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013. №2. С. 79–83 ; Юхно О. О., Загуменний О. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками поліції при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Харків : Колегіум, 2020. 116 с. (Серія «Бібліотека слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»).

2. Якою комп'ютерною технікою є відповідний пристрій і якими є його характеристики?

3. Які технічні несправності має даний комп'ютер або його окремі блоки та пристрої і як ці несправності впливають на роботу комп'ютера (блока, пристрою)?

4. Чи міститься на даному носії якась інформація і якщо так, то яке її цільове призначення?

5. Чи є на носіїв інформація, яку було знищено, і чи можливо її відновити?

6. Чи можна за допомогою даного програмного продукту реалізувати функції, передбачені технічним завданням на його розробку?

7. Чи є можливим вирішення певного завдання за допомогою даного програмного продукту?

8. Чи відповідає стиль програмування досліджуваного програмного продукту стилю програмування певної особи?

9. Чи відповідають прийоми і засоби програмування, що використовувалися при створенні досліджуваного програмного продукту, прийомам і засобам, властивим цьому програмісту?

10. Якою є вартість програмного забезпечення (на час його придбання, вилучення, проведення експертизи)?

11. Якою є вартість окремих модулів, що входять до складу програмного продукту?

12. Якою є вартість комп'ютерної техніки (окремих комплектуючих) на час придбання (вилучення, проведення експертизи)?

§ 6. Технічна експертиза матеріалів і засобів відеозвукозапису

Основними завданнями технічної експертизи матеріалів і засобів відеозвукозапису є:

- ідентифікація засобів відео- і звукозапису (відеомагнітофона, магнітофона, диктофона й ін.), що використовувалися для одержання відео- чи фонограми;
- ідентифікація особи за голосом та мовою на фонограмі;
- вирішення питань, пов'язаних із технологією виготовлення відео- і фонограм;

– вирішення питань, пов'язаних зі встановленням особливостей звукового середовища, у якому проводилося запис фонограми.

Для ідентифікації засобів відео- і звукозапису на дослідження надається сам засіб (магнітофон, відеомагнітофон, відеокамера, диктофон) і відео- чи фонограма.

Для ідентифікації осіб за мовою чи голосом, записаними на фонограмі, експертові як порівняльні зразки надаються фонограми, де мову осіб, яких перевіряють, записано у формі бесіди (допит, очна ставка тощо). Фонограму повинно бути виготовлено на якісній апаратурі і матеріалах (відеокасетах, компакт-дисках), що відповідають встановленим стандартам, з невеликим терміном використання. Вимова повинна бути розбірливою.

Для встановлення факту монтажу фонограми вказуються відрізки запису, щодо яких є дані, що вони вмонтовані.

Орієнтовний перелік розв'язуваних питань:

1. Чи на цьому магнітофоні (відеомагнітофоні, диктофоні) записано відео- чи фонограму?
2. На одному чи на різних магнітофонах (диктофонах, відеомагнітофонах) виготовлено дані фонограми (відеофонограми)?
3. На одному чи на різних магнітофонах виконано конкретні фрагменти відео- і фонограми?
4. На тому самому чи на різних диктофонах проводилося запис фонограми і її стирання на конкретних ділянках?
5. Чи використовувався для запису фонограми конкретний технічний прилад (мікрофон, адаптер тощо)?
6. Кому з перерахованих осіб належать окремі вирази, зафіксовані на фонограмі?
7. Чи є голос, зафіксований на фонограмі, голосом конкретної особи?
8. Оригіналом чи копією є дана фонограма (відеофонограма)?
9. Чи проводилося запис безперервно?
10. Чи зазнала змін дана фонограма?
11. Які є ознаки механічного й електронного монтажу на фонограмі?
12. Чи синхронно провадилося запис відео- і аудіоінформації на відеофонограмі?
13. Чи велася зафіксована на фонограмі розмова по телефону?

14. Який номер телефону набиралося під час запису?
15. Чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова та фрази ними промовлені?
16. Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?
17. Як розміщувалися щодо мікрофона співрозмовники?
18. Що було джерелом звуків, зафіксованих на фонограмі?
19. Чи є джерелом звуку конкретний об'єкт (предмет)?
20. Чи походять звуки, зафіксовані на наданих фонограмах, з одного джерела?
21. Якими є тип, модель двигуна, роботу якого зафіксовано на фонограмі?
22. Записане джерело звуку знаходилося в нерухомому стані чи в русі?
23. Яка швидкість руху джерела звуку?

§ 7. Експертиза телекомунікаційних систем та засобів

Об'єктами експертизи телекомунікаційних систем та засобів є телекомунікаційні системи, засоби, мережі і їх складові частини та інформація, що ними передається, приймається та обробляється.

Основними завданнями експертизи телекомунікаційних систем та засобів є: визначення характеристик та параметрів телекомунікаційних систем та засобів; встановлення фактів та способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах; встановлення фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій; визначення якості надання телекомунікаційних послуг на рівні їх споживання; встановлення конфігурації та робочого стану телекомунікаційних систем та засобів; встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем та засобів; дослідження алгоритмів оброблення інформації та її захисту у сфері телекомунікацій.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Якими є тип, марка, модель телекомунікаційного засобу (системи)?

2. Чи в робочому стані знаходиться телекомунікаційний засіб (об'єкт)?
3. Які характеристики підключень до мережі має телекомунікаційний засіб?
4. Чи змінювались користувачем телекомунікаційної мережі налаштування окремих пристроїв, у який час, які їх значення?
5. Який загальний характер підключень до телекомунікаційної мережі виконував об'єкт (телекомунікаційна система, засіб)?
6. За допомогою яких програмних засобів здійснювалось підключення до телекомунікаційної мережі?
7. Яка топологія апаратних засобів, об'єднаних у телекомунікаційну систему?
8. Чи відповідає функціонування телекомунікаційного засобу (системи) технічній документації?
9. Які технічні характеристики (параметри) має телекомунікаційний засіб (система)?
10. Чи мав місце факт доступу до телекомунікаційної системи та в який спосіб?
11. Чи мало місце використання ресурсів та інформації в телекомунікаційній системі та в який спосіб?
12. Чи мав місце факт передачі (отримання) інформації в телекомунікаційній системі та в який спосіб?
13. Чи є ознаки втручання в роботу телекомунікаційної системи?
14. Чи могли апаратні засоби об'єднуватись у телекомунікаційну мережу та за якими ознаками?
15. Які шляхи маршрутизації даних у телекомунікаційній системі?
16. Чи можливе використання телекомунікаційного засобу (обладнання) для вказаних цілей?

Розділ 12

ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Якою є вартість цього виробу за цінами, що були на момент його придбання (зазначається час придбання)?
2. Якою є дійсна (реальна) вартість цього виробу з урахуванням його зношення? Якою є дійсна (реальна) вартість домашнього майна, зазначеного в позовній заяві, з урахуванням зношення?
3. З якого виду тканини виготовлено цей виріб?
4. Якими є товарні характеристики шматка тканини, знайденого на місці події?
5. Чи входили до комплекту спортивні брюки з трупа гр. А. та куртка, знайдена вдома у підозрюваного гр. К.?
6. Чи відповідає маркірування виробу його характеристикам за Державним стандартом України (ДСТУ)?
7. Чи відповідає співвідношення компонентів матеріалу даної тканини вимогам ДСТУ? Чи має цей виріб виробничі дефекти? Якщо так, то які саме?
8. Які фактори спричинили пошкодження (зазначається характер пошкоджень) цього виробу?
9. Чи відповідає цей виріб вимогам ДСТУ? Якщо не відповідає, то чи придатний він для продажу і за яких умов?
10. Чи відповідають фактичні найменування, якість, сорт і ціна товару тим, які зазначено на ціннику?
11. Які причини зміни якості товару?
12. Чи правильно визначено сортність виробу? Якщо неправильно, то до виробів якого сорту його слід віднести?
13. Яким способом (кустарним чи промисловим) виготовлено цей виріб?
14. Вітчизняного чи закордонного виробництва є цей виріб? Якщо закордонного, то в якій країні його вироблено?

15. Чи забезпечували умови складських приміщень на даній базі збереження товарної продукції?
16. Чи забезпечували дані тара і прийоми пакування товарної продукції її зберігання?
17. Яким є ступінь зносу виробу?
18. Якою є реальна вартість цього виробу з урахуванням його зносу?
19. Яким є дійсний (реальний) розмір шкоди, заподіяний гр. А. пожежею (іншими діями) щодо майна?

Автотоварознавча експертиза

Різновидом товарознавчої експертизи є автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча експертиза), об'єктами якої є автотранспортні засоби та їх комплектуючі.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Якою є первинна (дійсна) вартість ТЗ (зазначається марка, рік виготовлення)?
2. Якою є залишкова вартість ТЗ (зазначається його марка і державний реєстраційний номер), пошкодженого внаслідок ДТП, іншої події?
3. Яку грошову суму становить матеріальна шкода, завдана власнику автомобіля (зазначається прізвище, ім'я та по батькові власника, марка автомобіля, його державний реєстраційний номер) внаслідок... (зазначається подія, що призвела до матеріальної шкоди)?
4. Чи укомплектовано ТЗ відповідно до нормативно-технічної документації підприємств-виробників? Якщо ні, то в чому саме полягає недокомплект?
5. У якому році виготовлено цей ТЗ (агрегат, вузол, деталь)?
6. До якого типу належить цей двигун, якими є його основні технічні характеристики?
7. Чи придатний ТЗ (його деталі, вузли, агрегати) до подальшої експлуатації?
8. Чи піддавався ТЗ (його деталі, вузли, агрегати) ремонтним або відновлювальним роботам? Якщо так, то яким саме? Якою є якість і вартість виконаних робіт?
9. Чи замінювались у ТЗ окремі його деталі, вузли, агрегати? Якщо замінювались, то які саме?

10. Яким є ступінь експлуатаційного зношення ТЗ (його деталей, вузлів, агрегатів)? Яким є процентний показник залишкової вартості ТЗ (деталей, вузлів, агрегатів)?

11. Чи можливо провести ремонтні чи відновлювальні роботи пошкодженого ТЗ (його деталей, вузлів, агрегатів)? Якщо можливо, то якими є обсяг, характер і вартість цих робіт?

Розділ 13

ГРУНТОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ТА ЕКСПЕРТИЗА З ПИТАНЬ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Грунтознавча експертиза

Головною метою грунтознавчої експертизи є:

- виявлення на предметах-носіях мікронашарувань (часток) ґрунтового походження, визначення їх природи, а також встановлення спільної родової (групової) належності з наданими зразками;
- встановлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (іншого місця події);
- встановлення механізму утворення ґрунтових нашарувань.

Під час підготовки і призначення грунтознавчої експертизи слід дотримуватись таких правил:

1. При дослідженнях ґрунтових об'єктів з метою встановлення їх походження з певної ділянки місцевості як порівняльні матеріали направляються зразки ґрунту з місця, де, за припущенням слідчого (судді), знаходився предмет-носіє (місце виявлення трупа, слідів взуття тощо) та інших місць у межах ділянки, яку ідентифікується. Крім того, слід надавати контрольні зразки з суміжних ділянок, які відрізняються від тієї, що ідентифікується, наприклад, із сусіднього поля, яке засіяно іншою культурою, з ділянки, яка має інший характер рослинності, інший профіль тощо.

2. Відбір зразків проводиться з урахуванням особливостей ділянки, що ідентифікується. Якщо ділянка має відносно однорідну поверхню, то відбираються два-три зразки з поверхневого шару місця контакту предмета-носія з ґрунтом і не менше двох контрольних зразків з кожної суміжної ділянки, яка відрізняється від тієї, що ідентифікується, а за відсутності таких відмінностей – з чотирьох сторін від місця події на відстані 20, 50 та 100 м.

3. Якщо ділянка являє собою западину (яр, канаву, яму тощо), зразки відбираються з дна і різних шарів стін, схилів, а контрольні – з поверхні ґрунту біля западин та з суміжних ділянок місцевості.

4. Зразки відбираються з поверхневого шару ґрунту на глибині не більше 5 см масою 100–150 г і упаковуються в паперові пакети.

5. Усі зразки висушують на повітрі й поміщують у пакети.

6. До постанови (ухвали) про призначення експертизи слід додати протокол огляду місця події з планом-схемою. Якщо огляд предметів – носіїв ґрунту оформлено окремим протоколом, він також додається до постанови (ухвали) про призначення експертизи. Важливо, щоб у наданих експертів матеріалах було позначено місця відбору зразків ґрунту. Крім того, слід надати довідку про метеоумови за період від події до часу відбору зразків. Якщо в цей період на місці події проводились роботи, які могли змінити характеристики ґрунту (перекопування, будівельні, вантажні та інші роботи, унаслідок яких на ґрунті могли залишитися сторонні домішки), про це також слід повідомити експерта.

7. Кожний предмет, на якому виявлено нашарування ґрунту, упаковується окремо. До упаковок має прикріплюватись бирка із зазначенням номера зразка і місця його вилучення. Останні дані слід узгоджувати з планом-схемою місця.

Завданням ґрунтознавчої експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтово-мінерального походження) на предметі-носії (зазначається, на якому саме)?

2. Чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?

3. Чи походять дані об'єкти (зазначається, які саме) з певної ділянки місцевості (іншого місця події)?

4. Яким є механізм утворення цих ґрунтових нашарувань?

5. Які ознаки, що вказують на особливості місця їх походження, мають нашарування на даному об'єкті?

Земельно-технічна та оціночно-земельна експертизи

Основними завданнями земельно-технічної експертизи є:

– визначення фактичного землекористування земельними ділянками, а саме фізичних характеристик земельних ділянок (конфігурації, площі, промірів тощо);

– визначення відповідності фактичного розташування будівель, споруд та інших об'єктів відносно меж земельних ділянок до їх розташування у відповідній технічній документації;

– визначення відповідності фактичного землекористування в частині порушення меж та накладання земельних ділянок до правовстановлювальних документів та документації із землеустрою на ці земельні ділянки;

– визначення можливості розподілу (порядку користування) земельних ділянок, розроблення варіантів їх розподілу (порядку користування);

– визначення можливих варіантів підходу та проїзду до земельних ділянок, встановлення земельного сервітуту.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Яким є фактичний порядок користування земельною ділянкою? Якими є конфігурація, проміри та площа земельної ділянки, що перебуває в користуванні співвласника (співвласників)?

2. Чи відповідає фактичне розташування будівель, споруд та інших об'єктів відносно меж земельних ділянок технічній документації?

3. Чи є порушення меж (або накладання) земельних ділянок відповідно до правовстановлювальних документів та документації із землеустрою на ці земельні ділянки?

4. Чи є технічна можливість відповідно до вимог нормативно-правових актів розділити земельну ділянку (встановити порядок її користування) відповідно до часток співвласників (зазначити частки)?

5. Які варіанти розподілу земельної ділянки (порядку її користування) можливі відповідно до часток співвласників (зазначити частки) та вимог нормативно-правових актів?

6. Які варіанти технічно можливі для влаштування проїзду (проходу) на земельну ділянку?

7. Чи є технічна можливість встановлення земельного сервітуту на ділянці?

Основними завданнями оціночно-земельної експертизи є: експертна грошова оцінка земельних ділянок; експертна грошова оцінка прав на земельні ділянки; визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї до вимог нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методів, оціночних процедур.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Якою є вартість (зазначити вид вартості: ринкова, ліквідаційна, спеціальна, інвестиційна тощо) земельної ділянки?

2. Яка вартість (зазначити вид вартості: ринкова, ліквідаційна, спеціальна, інвестиційна тощо) частки (зазначити частку: $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ тощо) земельної ділянки?

3. Яка вартість права користування (зазначити право: постійного користування, оренди тощо) земельною ділянкою?

4. Чи відповідає виконана оцінка земельної ділянки (або права користування земельною ділянкою) вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам?

Експертиза з питань землеустрою

Основними завданнями експертизи з питань землеустрою є:

- визначення відповідності розробленої документації із землеустрою та її затвердження до вимог земельного законодавства та інших нормативних документів із питань землеустрою та землекористування;
- визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок та її затвердження до вимог земельного законодавства та інших нормативних документів із питань землеустрою та землекористування;
- визначення відповідності фактичного землекористування до правовстановлювальних документів, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правових актів;
- визначення відповідності виконаної нормативної грошової оцінки земель до вимог нормативно-правових актів.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи відповідають розроблена документація із землеустрою на земельну ділянку та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам із питань землеустрою та землекористування? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?

2. Чи змінено та затверджено цільове призначення земельної ділянки відповідно до вимог земельного законодавства та інших нормативних документів з питань землеустрою та землекористування? Якщо ні, то в чому полягають невідповідності?

3. Чи відповідає фактичне землекористування правовстановлювальним документам, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правовим актам?

4. Чи відповідає виконана нормативна грошова оцінка земель вимогам нормативно-правових актів?

Розділ 14

СУДОВО-ХІМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Яким є хімічний склад даної речовини?
2. Чи належить речовина, надана для дослідження, до вибухових, наркотичних, отруйних, сильнодіючих чи інших видів речовин?
3. Чи є в певному об'єкті (залишках їжі, напої) речовина, що за певних умов може бути отрутою, якщо так, то що це за отрута і в якій кількості вона міститься?
4. Чи є дана речовина фарбою, якщо так, то яким є її склад?
5. Чи не є частинки, вилучені з місця події, частинками фарбового покриття даного предмета?
6. Чи не піддавалася поверхня даного предмета фарбуванню?
7. Чи є в попелі залишки певної речовини ?
8. Чи належать дані волокнисті матеріали одному шматку тканини, одній партії тканини?
9. З якого металу виготовлено даний предмет?
10. Чи є на відповідному об'єкті частинки металу і якщо так, то якого?
11. Продуктом горіння якого матеріалу є досліджувана речовина (наприклад, попіл)?
12. Чи є дана речовина нафтопродуктом – бензином, гасом тощо? Якщо так, до якого виду вона належить?
13. Чи є дана речовина наркотиком і якщо так, то до якого виду наркотиків належить?
14. Чи немає на даному об'єкті слідів наркотичної або сильнодіючої речовини?
15. Чи належить дана рідина до категорії таких, що самозаймаються, і чи могла вона сама загорітись за певних умов?
16. Чи є суміш (певних речовин) вибухонебезпечною?
17. Чи може статися вибух (певної речовини або суміші речовин) за даних умов?

18. Чи може надана для дослідження речовина утворити вибухову суміш і якщо так, то в сполученні з якими речовинами така суміш утвориться?

Комплексна судово-хімічна і хіміко-фізична експертиза

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Яку назву має надана для дослідження речовина?
2. Яким є склад даної речовини (грунту, пилу, порошку, пороху, клею, металевого сплаву та ін.)?
3. У чому подібні і в чому відмінні досліджуваний об'єкт і зразок за своїм речовинним складом?
4. Чи є однорідними за складом барвника чорнил олівець, яким виконано текст даного документа, і наданий олівець?
5. Якою речовиною утворено плями на предметі?
6. За допомогою якого реактиву витравлено текст у документі?
7. Яка рідина міститься в даній посудині?
8. Чи не містить дана речовина домішок інших речовин і якщо так, то яких саме і в яких пропорціях?
9. Чи не було дану тканину перефарбовано і якщо так, то яким був первинний колір тканини?
10. Чи є на даному предметі сліди певних речовин (мастильного матеріалу, горючої рідини тощо)?
11. Чи є в даному харчовому продукті речовини, шкідливі для здоров'я, і якщо так, то які саме і в якій кількості?

При дослідженні, наприклад, губної помади:

1. Чи є досліджувана речовина губною помадою?
2. До якого тону (№) належить ця помада?
3. Чи має ця губна помада які-небудь характерні ознаки?

Розділ 15

СУДОВО-АГРОТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Головною метою цього виду експертизи є вирішення питань, пов'язаних із рільництвом, технологією овочівництва, садівництва (якість сівби, посадки, догляду за посівами, збиранням врожаю, стан культури, засміченість бур'янами, вологість тощо).

Експертами є фахівці в галузі агрономії (агрономи, агротехніки, викладачі навчальних закладів, співробітники науково-дослідних установ та ін.).

Зразки продукції беруться в різних місцях і з різної глибини в кількості: зерна – не менше 1 кг, насіння трав – 100–250 г, овочів – 200–250 г.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Якою сільськогосподарською культурою є відповідна маса?
2. Чи відповідають ознаки відповідної культури тим, що їх зазначено в документах?
3. Чи є однорідними між собою зерно (культура, борошно), вилучене в одному місці, і зерно, вилучене в певному (зазначити, у якому) місці? Чи не виключається їх належність до однієї маси?
4. Зерном врожаю якого року є відповідна культура?
5. Чи є надане зерно (культура) зерном (культурою) урожаю теперішнього року? Чи відповідає воно тому, що зазначено в певних документах?
6. Чи є відповідне зерно озимим чи яровим?
7. Під посів якої культури було відведено певне поле (ділянку)?
8. Якою є норма висіву (посадки) на цій площі певної культури і яку норму було фактично застосовано?
9. Який урожай певної культури повинно було бути зібрано з цієї площі?
10. Чи є дійсними дані, надані в документах, про те, що на цій території посіяно (посаджено) скільки-то відповідної культури?
11. Чи правильно здійснено списання зерна на відходи в певних випадках?

12. Чи могло протравляння зерна певними хімікатами вплинути на масу зерна і яким чином?

13. Чи обґрунтовано списано таку-то кількість зерна як природне убування під час зберігання?

14. Чи піддавалося насіння, підготовлене для посіву, сортуванню, протравлянню, намочуванню і яровизації?

15. Чи відповідала основним стандартам якість насіння, яким здійснювалося посів?

16. Чи було допущено в цьому господарстві під час проведення сівби порушення агротехнічних правил і якщо так, то в чому вони полягали та які наслідки спричинили (або могли спричинити)?

17. Чи правильно в даному господарстві здійснювалися попереджувальні і винищувальні заходи боротьби зі шкідниками і хворобами рослин і якщо ні, то в чому конкретно виражалися порушення і які наслідки спричинили (або могли спричинити)?

18. Чи були допущені в даному господарстві при проведенні збору врожаю порушення агротехнічних правил і якщо так, то в чому вони полягали і які наслідки спричинили (або могли спричинити)?

19. Чи не виявилось псування зерна (інших культур) наслідком порушення агротехнічних правил і якщо так, то яких саме?

20. Якою є причина псування зерна (насіння або інших культур)?

21. Яким є ступінь псування зерна і чи може воно бути використане?

22. Чи є причинний зв'язок між відповідним порушенням агротехнічних правил і псуванням зерна (інших культур)?

Розділ 16

СУДОВО-ЗООТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Об'єктами цього виду експертизи виступають приміщення (будівлі) для утримання худоби, кормові бази, пасовища, водопої, корми, інвентар, сама худоба чи птиця. Головною метою експертизи є вирішення питань, пов'язаних із годівлею, розведенням, утриманням і правильним використанням худоби і птиці, визначенням їх племінних і виробничих якостей.

Експертами виступають фахівці в галузі зоотехніки та ветеринарії.

Завданням зооветеринарної експертизи є вирішення таких питань:

1. Яку кількість кормів для відповідної худоби (птиці) в такій-то кількості мало бути використано в цьому господарстві в цей період часу?

2. Чи правильними були методи визначення пасовищної території і кормової маси на ній?

3. Чи правильно було організовано годівлю тварин у даний період і якщо неправильно, то в чому саме ця неправильність полягала і які наслідки вона спричинила (або могла спричинити)?

4. Чи правильно було складено раціони годівлі для тварин і якщо ні, то які наслідки це спричинило (або могло спричинити)?

5. Чи не є продуктивність цієї худоби заниженою?

6. Чи не є продуктивність цієї худоби зниженою внаслідок неправильної годівлі?

7. Чи достатньо проведених зоотехнічних заходів для зберігання поголів'я тварин від падежу або виснаження?

8. Чи мали місце в цьому господарстві порушення зоотехнічних правил догляду за тваринними, їх годівлі і водопою і якщо так, то які наслідки це спричинило (або могло спричинити)?

9. Чи пристосоване це приміщення для утримання в ньому певної кількості даних тварин?

10. Яким має бути приріст поголів'я тварин за певний період часу?

11. Чи не було у визначеному господарстві порушень порядку обліку приросту поголів'я тварин і якщо так, то в чому полягали порушення і які наслідки вони спричинили (або могли спричинити)?

12. Чи відповідає фактична наявність поголів'я тварин за ознаками віку, вгодованості та іншими особливостями обліковим даним господарства?

13. Яка кількість і яких саме продуктів мала утворитися в результаті забою цієї тварини?

14. Чи правильно було організовано перегін худоби (її годівля й утримання на шляху й на місці прибуття)?

15. Чи правильно було в господарстві організовано відтворення поголів'я?

16. Чи відповідає вихід продукції від даної продуктивної худоби визначеним нормам і якщо ні, то які причини змогли вплинути на занижений вихід продукції?

17. Чи є обґрунтованими заяви посадових осіб про те, що забій худоби є вимушеним?

18. Чи можна було в даних умовах уникнути забою худоби?

19. Чи відповідають дані силососховища вимогам зоотехнічної науки?

Розділ 17

СУДОВО-ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Екологічна експертиза – експертиза, здійснювана спеціально уповноваженими державними органами та еколого-експертними об'єднаннями громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінюванні допроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності до норм і вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Об'єктами екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, а саме: локальна земельна ділянка, на якій виявлено ознаки негативного антропогенного впливу, у тому числі забруднені земельні ділянки, ділянки із частковим або повним руйнуванням родючого шару ґрунту, забруднені площі зелених насаджень, території вивезення, складування й знищення відходів виробництва і споживання тощо; забруднені водні простори (ділянки рік, озер, водоймищ); забруднений повітряний простір; проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані в межах антропогенного забруднення навколишнього середовища; зразки флори й фауни, які піддалися негативному антропогенному впливу; виробничі й складські приміщення промислових, комунальних та інших підприємств і організацій, їх очисні спорудження, газоочисні й пилоуловлювальні установки тощо; механізми, устаткування, їх вузли та деталі з місця, де сталася надзвичайна екологічна ситуація; відомості з технічної документації й актів перевірки екологічного стану об'єктів; результати обстеження об'єктів навколишнього середовища санітарно-епідеміологічними, природоохоронними й іншими спеціально уповноваженими органами;

інші джерела інформації про негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище.

Об'єктами екологічної експертизи можуть виступати: біосфера, її стан, зміни що виникли внаслідок діяльності відповідних осіб, сама діяльність людей у навколишньому природному середовищі (технологічні й інші процеси, порушення екологічного законодавства); допроектні, проектні матеріали, документація щодо упровадження нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, створення загрози здоров'ю людей; проектна документація, техніко-економічне обґрунтування і розрахунки з побудові, реконструкції підприємств та інших об'єктів, що можуть впливати на стан навколишнього середовища; матеріали і речовини, а також продукція, системи й об'єкти, виробництво яких або їх реалізація можуть призвести до порушення норм екологічної безпеки або створити небезпеку для здоров'я людей; інвестиційні проекти, техніко-економічні обґрунтування й розрахунки, проекти і робочі проекти на будівництво нових та розширення, реконструкцію, технічне переозброєння дійових підприємств; документація з перефільювання, консервації та ліквідації дійових підприємств, окремих цехів, виробництв та інших промислових і господарських об'єктів, зокрема військового та оборонного призначення, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища; проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів; екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також дійові об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Мета екологічної експертизи – запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах, забезпечення екологічної безпеки громадян та їх права на інформацію про стан навколишнього середовища.

Завдання екологічної експертизи:

– визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;

- організація комплексного, науково обґрунтованого оцінювання об'єктів екологічної експертизи;
- встановлення відповідності об'єктів експертизи до вимог екологічного законодавства, санітарних норм, будівельних норм і правил;
- оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей і якість природних ресурсів;
- оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;
- визначення дотримання або порушення норм екологічної безпеки, характеру і розміру збитку, заподіяного допущеними порушеннями, прогнозування можливих негативних наслідків, одержання інших доказів у справі;
- підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Екологічна експертиза надає можливість цілеспрямованої діяльності щодо захисту здоров'я, життя, прав і свобод людини, охорони навколишнього середовища. Частіш за все вона має місце у справах про посадові та господарські злочини, злочини, які пов'язано із заподіянням шкоди навколишньому середовищу, забрудненням річок, водосховищ, озер, підземних ґрунтових вод, моря, земельних ділянок, атмосферного повітря.

Громадяни України мають право як на екологічну безпеку, так і на обізнаність щодо екологічної обстановки і стану навколишнього середовища. Тому відповідно до конституційних норм та норм екологічного права екологічну експертизу може бути здійснено при проведенні розслідування як за ініціативою слідчого, так і за клопотанням потерпілого чи інших учасників процесу.

Законодавство встановлює як норми екологічного права, так і обов'язковість державної екологічної експертизи у сфері господарської діяльності, яка впливає на стан навколишнього середовища.

Проведення державної екологічної експертизи регламентовано Законом України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р.

Підприємства, діяльність яких пов'язано зі впливом на стан навколишнього середовища, щонайменше повинно бути обладнано

технічними засобами очищення і знезаражування викидів, а також приладами, що забезпечують контроль за складом і масою шкідливих речовин і характеристикою шкідливих факторів.

Суб'єктами екологічної експертизи є:

– Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, його органи на місцях, створювані ними спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії;

– органи та установи Міністерства охорони здоров'я України – у частині, що стосується експертизи об'єктів, які можуть негативно впливати чи впливають на здоров'я людей;

– інші державні органи та органи виконавчої влади на місцях відповідно до законодавства;

– громадські організації екологічного спрямування чи створювані ними спеціалізовані формування;

– інші установи, організації та підприємства, зокрема іноземні юридичні і фізичні особи, яких залучають до проведення екологічної експертизи;

– окремі громадяни в порядку, передбаченому цим Законом та іншими актами законодавства.

Основними принципами екологічної експертизи є:

– законність;

– гарантування безпечного для життя та здоров'я людей навколишнього природного середовища;

– збалансованість екологічних, економічних, медико-біологічних і соціальних інтересів та врахування громадської думки;

– наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, превентивність, гласність;

– екологічна безпека, територіально-галузева й економічна доцільність реалізації об'єктів екологічної експертизи, запланованої чи здійснюваної діяльності;

– державне регулювання;

Щодо *форм* екологічної експертизи: в Україні здійснюються державна, громадська та інші екологічні експертизи.

Висновки державної екологічної експертизи є обов'язковими для виконання. Приймаючи рішення щодо подальшої реалізації об'єктів

екологічної експертизи, висновки державної екологічної експертизи враховуються нарівні з іншими видами державних експертиз.

Висновки громадської та іншої екологічної експертизи мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані при проведенні державної екологічної експертизи, а також при прийнятті рішень щодо подальшої реалізації об'єкта екологічної експертизи.

Державна екологічна експертиза організується і проводиться еколого-експертними підрозділами, спеціалізованими установами, організаціями або спеціально створюваними комісіями Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Міністерства охорони здоров'я України, їх органів на місцях із залученням інших органів державної виконавчої влади.

До проведення державної екологічної експертизи можуть у встановленому порядку залучатися фахівці інших установ, організацій і підприємств, а також експерти міжнародних організацій.

Здійснення державної екологічної експертизи є обов'язковим для видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку.

Екологічна експертиза може мати місце ще до початку кримінального процесу, а її висновки можуть бути використані потім у кримінальній справі як докази. Водночас таку експертизу може бути здійснено до початку розслідування з ініціативи самих громадян або на вимогу підприємств і установ, а матеріали таких експертних досліджень можуть стати підставами для порушення кримінальних справ.

Але це не виключає призначення судово-екологічної експертизи слідчим, а, навпаки, створює більше можливостей для всебічного дослідження обставин справи з використанням відповідних спеціальних знань.

Судово-екологічна експертиза, що проводиться за порушеною кримінальною справою, здійснюється за постановою слідчого або дізнавача чи прокурора і являє собою дослідження спеціалістом у галузі екології питань, що мають значення для справи. Судово-екологічна експертиза призначається за умови, що відповідні обставини не були розв'язані відповідною державною екологічною експертизою, або коли така була недостатньо повною і всебічною. Методологічні основи екологічної експертизи були розроблені в Україні професором

Г. А. Матусовським. У своїх працях він показав, що розвиток загальної екології як науки про закономірності взаємодії живих організмів з навколишнім природним середовищем дає можливість вирішувати низку важливих питань у сфері кримінального процесу з використанням відповідних спеціальних знань шляхом проведення екологічної експертизи.

Судово-екологічну експертизу може бути призначено при проведенні розслідування як з ініціативи слідчого, так і за клопотанням потерпілих або інших учасників процесу.

Завдання судово-екологічної експертизи також передбачає вирішення таких питань:

1. Які погіршеності чи прорахунки мають місце у відповідному технологічному процесі?

2. Чи знаходяться відповідні порушення у причинному зв'язку з відповідними негативними екологічними наслідками?

3. Чи відповідає проект цього об'єкта правилам охорони навколишнього природного середовища?

4. Чи побудовано відповідний об'єкт із дотриманням норм охорони навколишнього природного середовища?

5. Чи не настали відповідні негативні обставини внаслідок неналежного проектування відповідного об'єкта чи його спорудження?

6. Чи належним чином встановлено і функціонують очисні споруди на цьому підприємстві?

7. У чому вбачається неналежне функціонування очисних споруд і які можливі наслідки цього?

8. Чи знаходяться у причинному зв'язку неналежне функціонування очисних споруд відповідного підприємства і відповідними шкідливими екологічними наслідками?

9. Яких заходів екологічного характеру необхідно вжити для запобігання негативним наслідкам у певних обставинах?

10. Де знаходиться джерело негативного антропогенного впливу на конкретні об'єкти навколишнього середовища (наприклад, потенційно небезпечний об'єкт, у результаті діяльності якого відбулося забруднення навколишнього середовища)?

11. Чи є на конкретній земельній ділянці, водному об'єкті тощо ознаки негативного антропогенного впливу господарської діяльності людини? Якщо так, то які саме?

12. Чи є на об'єктах, наданих на експертизу (проба води, ґрунту), сліди забруднювальних та інших речовин, що негативно впливають на екологічний стан навколишнього середовища? Якщо так, то яких?

13. Чи є на навколишніх предметах (наприклад, будівлях, транспортних засобах) сліди забруднювальних та інших речовин, що негативно впливають на екологічний стан навколишнього середовища?

14. Чи належать речовини й матеріали (зазначити які) до групи потенційно небезпечних для екологічного стану навколишнього середовища?

15. Якою є кількість джерел негативного антропогенного впливу на об'єкти навколишнього середовища (наприклад, за наявності на місці події декількох потенційно небезпечних об'єктів), які їх взаємозв'язок і послідовність негативного впливу на навколишнє середовище?

16. Які умови спричинили збільшення масштабів негативного антропогенного впливу на конкретні об'єкти?

17. Якими є шляхи поширення речовин, небезпечних для навколишнього природного середовища, що погіршують його стан?

18. Які екологічні ризики негативної зміни ґрунтового покриву виникають при здійсненні господарської діяльності об'єкта, що функціонує?

19. Чи є проведення передбачених природоохоронних заходів достатнім для усунення виявлених ознак негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище (водний об'єкт, ґрунтовий покрив тощо)?

20. Який період часу потрібен для відновлення екологічної рівноваги, порушеної внаслідок конкретного негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище?

21. Яка причина зниження біологічної різноманітності (наприклад, зменшення рибних запасів або усихання й загибель дерев) у межах локальної земельної ділянки або водного об'єкта?

22. Яким був стан (здорові/хворі) вирубаних дерев?

23. Чи належать виявлені речовини до радіоактивних? Якщо так, то які їх дози випромінювання й активність?

24. Чи є на певній ділянці (об'єкті) перевищення питомої активності й доз випромінювання порівняно з гранично допустимими дозами (ГДД) і гранично допустимими концентраціями (ГДК)?

25. Чи є в наданих на експертизу продуктах харчування радіоактивні речовини? Якщо так, то чи є перевищення концентрацій радіонуклідів порівняно з гранично допустимими концентраціями (ГДК)?

26. Чи є на локальній земельній ділянці, у тому числі на місці смітника, радіоактивні речовини?

27. Яка площа радіоактивного забруднення?

28. Чи є в повітрі, що відібрано в житловому приміщенні і на прилеглий до будинку території, екологічно небезпечні речовини? Якщо так, то які їх концентрація, джерело їх походження та чи є перевищення їх концентрацій порівняно з гранично допустимими концентраціями (ГДК)?

29. Чи є перевищення концентрації екологічно небезпечних речовин у повітрі або рівня випромінювання порівняно із значеннями, установленими нормативами?

30. Чи є перевищення концентрації екологічно небезпечних речовин у місці прориву промислових стоків порівняно з гранично допустимими концентраціями (ГДК)?

31. Чи є на досліджуваній ділянці електромагнітне випромінювання, вібрація й інші впливи?

32. Чи є порушення у функціонуванні очисних споруд потенційно небезпечного об'єкта (зазначається конкретно)? Якщо так, то в чому вони полягають?

33. Чи могла виробнича діяльність потенційно небезпечного об'єкта (зазначається конкретно) призвести до погіршення якості повітря в житлових приміщеннях?

34. Чи перевищують параметри складу стічних вод гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднювальних речовин?

35. Чи є елементи речової обстановки (зазначаються конкретно) джерелом поширення екологічно небезпечних речовин?

36. Який критичний рівень забруднення (КРЗ) навколишнього середовища для даної місцевості, перевищення якого становить небезпеку для здоров'я населення й стану якості середовища?

37. Які гранично допустимі викиди (ГДВ) шкідливих речовин у водойми, атмосферне повітря, ґрунт, інші шкідливі впливи на природне середовище для цього виробничо-господарського об'єкта?

38. Які гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин в атмосферному повітрі, водоймах, ґрунті?

39. Якої екологічної шкоди заподіяно в результаті порушень правил охорони навколишнього середовища, її можливі наслідки?

40. Якими є безпосередні причини заподіяної екологічної шкоди?

41. Чи є недоліки екологічного проектування, планування цього об'єкта (району), його експлуатації (очисних, уловлювальних та інших пристроїв і споруд) причиною надзвичайної екологічної ситуації?

42. Які причини й умови призвели до порушень правил охорони навколишнього середовища та їх наслідків?

43. Які екологічні наслідки заподіяно навколишньому природному середовищу внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння?

44. Яким є розмір збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння?

Інженерно-екологічна експертиза

Об'єктом інженерно-екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, у тому числі речові докази, фрагменти місця події, устаткування, комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах тощо) в матеріалах справи.

До основних завдань інженерно-екологічної експертизи належать: визначення обставин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації; встановлення технічних та організаційних причин порушень технологічного процесу виробництва, якщо це сприяло виділенню забруднювальних речовин, енергії та викидам інших шкідливих речовин і накопиченню промислових відходів; встановлення відповідності дій осіб (або їх бездіяльності), причетних до надзвичайної екологічної ситуації, до вимог нормативних актів у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; встановлення причинно-наслідкових за-

лежностей між діями/бездіяльністю спеціально уповноважених осіб (у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та екологічної безпеки) і наслідками, що настали.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Якими є причини виникнення надзвичайної екологічної ситуації та які обставини їх зумовили?

2. Недотримання вимог яких нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища допущено в досліджуваному випадку надзвичайної екологічної ситуації?

3. Дії яких осіб не відповідали вимогам нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища?

4. Дії (бездіяльність) яких осіб знаходяться з технічної точки зору у причинному зв'язку з настанням досліджуваної події?

Розділ 18

ЕКСПЕРТИЗИ РАДІОАКТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ

Експертиза радіоактивних матеріалів – новий різновид експертиз, що здійснюються фахівцями у сфері радіаційної безпеки та радіоекології для вирішення питань віднесення об'єкта, що досліджується, до категорії радіоактивних, встановлення його хімічного складу, визначення вмісту радіонуклідів, встановлення ізотопного складу вилученого об'єкта та інтенсивності випромінювання, оцінки завданої матеріальної шкоди та ступеня радіоактивного зараження, визначення рівня радіаційної безпеки та розв'язання інших завдань, що виникають під час розслідування порушень вимог режиму радіаційної безпеки та потребують спеціальних знань.

Окрім законодавчих актів, при визначенні правових порядків провадження експертизи радіоактивних матеріалів варто враховувати, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії органів виконавчої влади та юридичних осіб, які провадять діяльність у сфері використання ядерної енергії, в разі виявлення радіоактивних матеріалів у незаконному обігу» головною експертною організацією з питань дослідження та визначення характеристик радіоактивних матеріалів, які вилучено з незаконного обігу, є Інститут ядерних досліджень Національної академії наук. Для провадження цієї експертизи, урахувавши обставини кримінального провадження, доречно буде залучати також фахівців Державної інспекції ядерного регулювання України, лабораторій ядерно-фізичного профілю, які наразі відсутні в системі правоохоронних органів.

Експертиза радіоактивних матеріалів – це нова експертиза, становлення доктринальних основ якої стало результатом інтегративної реалізації наукових концепцій та системи наукових розробок О. В. Маслюк, С. А. Новачука, І. М. Максимчук, О. М. Сури, А. А. Саковського та інших сучасних вчених¹.

¹ Маслюк О. В. Проблеми правової ідентифікації ядерної злочинності. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2005. Спецвипуск : у 2 т. Т. 2. С. 228–233 ; Маслюк О. В. Розслідування

Експертиза радіоактивних матеріалів вирішує такі основні завдання: віднесення об'єкта, що досліджується, до категорії радіоактивних матеріалів (чи є вони ядерними матеріалами); встановлення хімічного складу, фізичного стану, сорту базових ізотопів, їх співвідношення та виду ядерного випромінювання, чи є ця речовина закритим чи відкритим ДІВ; встановлення наявності слідів радіоактивного забруднення на різних об'єктах, що надані на експертизу; оцінка та припущення щодо технологічного призначення, часу, способу та місця виготовлення ДІВ; встановлення або ж оцінка ступеня шкоди життю та здоров'ю людини, а також навколишньому середовищу від фактичного та запланованого для здійснення використання даного виду радіоактивних матеріалів; встановлення вірогідного підприємства – власника досліджуваного матеріалу; вартісні оцінки вилученого ДІВ згідно з офіційними каталогами їх легального використання та цін «чорного» ринку¹.

Узагальнювальчі висновки щодо змісту цієї експертизи та розкриття питань, які розв'язуються при її застосуванні, системно виклав з урахуванням сучасного стану науки в своєму дисертаційному дослідженні С. А. Новачук², які є вкрай актуальними, особливо на території України.

На вирішення за допомогою експертизи радіоактивних матеріалів, за визначенням І. М. Максимчук, О. М. Сури, А. А. Саковського,

злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Нац. ун-т внутр. справ, 2008 ; Гудков І. М. Радіобіологія : підруч. для вищ. навч. закл. Київ : НУБіП України, 2016. 485 с. ; Іванов Є. А. Радіоекологічні дослідження : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. 149 с. ; Новачук С. А. Розслідування порушення вимог режиму радіаційної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 188 с. ; Новачук С. А. Стан наукових досліджень та правозастосовної практики розслідування порушення вимог режиму радіаційної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2, т. 1. С. 269–276 ; Дії поліції під час виявлення фактів незаконного поводження з небезпечними матеріалами : метод. рек. / І. М. Максимчук, О. М. Сура, А. А. Саковський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 96 с.

¹ Дії поліції під час виявлення фактів незаконного поводження з небезпечними матеріалами : метод. рек. / І. М. Максимчук, О. М. Сура, А. А. Саковський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 96 с.

² Новачук С. А. Розслідування порушення вимог режиму радіаційної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 188 с.

С. А. Новачука та інших вчених, можуть бути поставлені такі питання, перелік яких не є вичерпним:

1. Чи є наданий на дослідження матеріал (речовина) радіоактивним, якщо так, який його хімічний та радіоізотопний склад?

2. Якою є активність ядерного випромінювання та його тип, тобто чи є він α -, β - або γ -випромінювачем?

3. Чи можна виявлений матеріал (речовину) застосувати чи використати для завдання шкоди здоров'ю людини чи навколишньому природному середовищу, якщо так, то який його ступінь суспільної небезпеки?

4. Якого додаткового опромінювання зазнали учасники проведення слідчих (розшукових) дій та випадкові особи при контакті з ДІВ?

5. Чи забезпечує контейнер, у якому знаходиться матеріал (речовина), безпечні для оточення (людей) умови його зберігання та перевезення?

6. Чи є на поданих для дослідження предметах (одязі, автомобілі, предметах побуту тощо) ознаки радіоактивних матеріалів (речовин), виявлені в даної особи?

7. Чи однакові за хіміко-фізичним складом радіоактивні речовини, виявлені під час особистого огляду даної особи, з радіоактивними речовинами, які виготовлялися, використовувалися чи зберігалися на визначеному підприємстві?¹

¹ Дії поліції під час виявлення фактів незаконного поводження з небезпечними матеріалами : метод. рек. / І. М. Максимчук, О. М. Сура, А. А. Саковський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 96 с. ; Новачук С. А. Розслідування порушення вимог режиму радіаційної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 128.

Розділ 19

СУДОВА ХІМІКО- ФАРМАЦЕВТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Судова хіміко-фармацевтична експертиза призначається у випадках, коли для розв'язання питань, що мають значення для справи, необхідні спеціальні пізнання в галузі фармакології (фармацевтичні або хіміко-фармацевтичні знання у сфері лікарських засобів). *Експертом* у цьому разі може виступати спеціаліст у галузі лікарських засобів, який має вищу фармацевтичну або хіміко-фармацевтичну освіту і необхідний досвід роботи за фахом.

Хіміко-фармацевтична експертиза належить до числа нових видів експертиз. Її поява зумовлена потребами слідчої і судової практики, особливо у сфері боротьби з наркоманією і розслідування відповідних злочинів.

Дана експертиза частіше за все призначається у зв'язку зі встановленням фактів немедичного споживання сильнодіяних, наркотичних, психотропних, отрутних засобів та їх аналогів. Необхідно враховувати, що багато таких злочинів, як грабежі, крадіжки, а нерідко і шахрайські та інші тяжкі злочини, вчинюються або з використанням названих засобів як знаряддя злочину, або наркоманами, яких нараховується в Україні до одного мільйона людей. Поширення одержують амфітамін та інші стимулятори. Слідчими органами виявляються підпільні лабораторії з виготовлення нових, раніше не відомих наркотичних препаратів. Усе це зумовлює необхідність професійного підходу до розслідування відповідних злочинів і встановлення істини.

Завданням судової хіміко-фармацевтичної експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи є речовина, вилучена у відповідної особи, лікарським засобом? Якщо є, то які його найменування, особливості й підстави застосування?
2. Чи є однорідними за своїм складом лікарські засоби, вилучені в певної особи і виявлені на місці злочину?
3. Чи провадилася заміна в наданому для досліджень лікарському засобі одного інгредієнта на інший, чи відповідає склад лікарського засобу зазначеному на упаковці?

4. Чи є речовина, вилучена у відповідної особи, сильнодіючою, отрутною, психотропною, наркотичним засобом або прекурсором?

5. Чи є на поданих предметах (ін'єкційних голках, ампулах, чашах зважувальних приладів, вимірювальних приладах, столах, посуді, чайних ложках, пробках, ковпачках, внутрішніх частинах кишень, піднігтьовому просторі, змивах із поверхні рук тощо) мікрозалишки (мікросліди) отрутних, сильнодіючих, психотропних, наркотичних засобів або прекурсорів?

6. До якої групи (хімічний клас, фармакологічна належність) психотропних, наркотичних речовин належить речовина, надана для дослідження?

7. Яка речовина міститься в ампулах, позначених як омнопон, промедол, фентаніл? Чи відповідає вміст ампул маркіруванню і чи належить він до числа наркотичних лікарських засобів?

8. Чи є ідентичними досліджувані об'єкти (вказуються об'єкти під номерами і де, у кого їх вилучено)?

9. Чи є однаковими за складом порівнювані наркотичні засоби?

10. Чи порушувалась цілісність упаковок, ампул, флаконів, тубиків фармацевтичних препаратів (вказується, яких саме)?

11. Чи належать надані для дослідження рослини до сильнодіючих, отрутних або наркотичних?

12. Яким є склад спалених вогнем залишків, виявлених... (указується місце), чи могли вони залишитися після спалення сильнодіючих, отрутних, психотропних, наркотичних засобів?

13. Якою є маса наданого для дослідження наркотичного (сильнодіючого, отрутного, психотропного) засобу?

14. Якою є таксономічна належність рослинних залишків (стебел, коробочок тощо), виявлених... (указується місце виявлення)?

15. Якою є причина зміни хімічного складу лікарського засобу, вилученого у відповідної особи (виготовленого зазначеною фабрикою)?

16. Чи могли умови зовнішнього середовища (вологість, температура, пряме сонячне світло, радіаційне опромінення) призвести лікарські засоби до таких-то змін?

17) Чи могли зазначені ушкодження упаковки утворитися в результаті дії на них фізичних, механічних, біологічних, хімічних або інших факторів?

18. Чи відповідає зазначеному на упаковці терміну придатності досліджуваний лікарський засіб?

19. Чи є на предметі-носії (контейнері, портфелі, кузові автомобіля та ін.) сильнодіючі, отруtnі, психотропні, наркотичні засоби і прекурсори?

20. Чи мають загальну групову належність таблетки (частини лікарських форм), виявлені... (указується місце виявлення), частини таблеток (або частини лікарських форм), вилучені... (указується, у кого і де)?

21. Яким є призначення (сфера використання) лікарських засобів (указується назва), вилучених або виявлених... (указується, у кого або де)?

22. Чи є на поверхні наданого предмета одягу мікрозалишки (мікросліди) сильнодіючих, отруtnих, психотропних речовин або прекурсорів? Якщо є, до якого виду вони належать? Якою є їх маса?

23. Чи є в наданому для дослідження фармацевтичному препараті (лікарській формі) сторонні домішки, якщо є, то які саме? Якою є маса цих домішок, їх природа?

24. Яким є спосіб виготовлення наданого для дослідження психотропного (наркотичного тощо) засобу: хіміко-фармацевтичним підприємством, аптекою, навчальною лабораторією вузу або кустарний спосіб?

25. Чи відповідають умови збереження психотропних (наркотичних) засобів (назва аптеки) передбаченим вимогам?

26. Чи є порушення в технології виробництва відповідних лікарських засобів (психотропних, наркотичних, прекурсорів)?

27. Чи є порушення в названій організації контролю якості лікарських засобів?

28. Яким є порядок відпуску (продажу) лікарського засобу (напр., омнопон, фентаніл та ін.) з аптеки? Чи виявлено які-небудь порушення у відпуску зазначеного препарату?

29. Чи відповідають умови відпуску психотропних (наркотичних) засобів з аптеки передбаченим вимогам?

30. Чи належить вилучена речовина до числа відомих наркотичних лікарських засобів або вона є новим препаратом, який ще не застосовувалося? Якими є особливості впливу цього засобу на організм людини і чи належить він до наркотичного, сильнодіючого психотропного засобу чи до отруtnої речовини?

Розділ 20

ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Основним завданням експертизи об'єктів інтелектуальної власності є визначення властивостей цих об'єктів, до яких належать об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права і суміжних прав.

При дослідженні *об'єктів промислової власності* вирішуються питання щодо властивостей цих об'єктів, а саме: знаків для товарів і послуг (торговельних марок); комерційних найменувань; географічних зазначень; промислових зразків; винаходів і корисних моделей; комерційної таємниці і ноу-хау; раціоналізаторських пропозицій; топографії інтегральних мікросхем; сортів рослин; порід тварин тощо.

При дослідженні *об'єктів авторського права і суміжних прав* вирішуються питання щодо властивостей таких об'єктів:

– літературних та художніх творів (романи, поеми, статті та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за добром або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності);

– комп'ютерних програм, компіляцій даних (баз даних), якщо вони за добром або впорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

– виконань, фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення тощо.

Окрему групу становлять економічні дослідження об'єктів інтелектуальної власності, зокрема визначення вартості перелічених вище

об'єктів інтелектуальної власності та розрахунок збитків, завданих у результаті порушення прав на них.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) таким, що не мав розрізнявальної здатності на дату (зазначити дату)?

2. Чи складається знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) лише з позначень, що є загальноновживаними, як позначення товарів і послуг певного виду?

3. Чи складається знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) лише з позначень чи даних, що є описовими при використанні зазначених у свідоцтві товарів і послуг або у зв'язку з ними?

4. Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) оманливим?

5. Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) таким, що може ввести в оману щодо товару, послуги або особи, яка виробляє товар або надає послугу?

6. Чи складається знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) лише з позначень, що є загальноновживаними символами або термінами?

7. Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) тотожним або схожим зі знаком для товарів і послуг за свідоцтвом (номер) настільки, що їх можна сплутати?

8. Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) тотожним або схожим із фірмовим найменуванням (назва) настільки, що їх можна сплутати?

9. Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) тотожним або схожим із географічним зазначенням (назва) настільки, що їх можна сплутати?

10. Чи є позначення (назва), нанесене(а) на (вказати куди) або застосоване(а) у (вказати де), тотожним або схожим настільки, що його можна сплутати із зареєстрованим знаком для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер)?

11. Чи є знак для товарів і послуг за свідоцтвом України (номер) схожим із фірмовим найменуванням (назва) настільки, що їх можна сплутати?

12. Які ознаки промислового зразка є суттєвими?

13. Чи відповідає промисловий зразок за патентом України (номер) умові патентоздатності «новизна» відповідно до матеріалів справи?

14. Чи використано у виробі (назва) всю сукупність суттєвих ознак промислового зразка за патентом України (номер)?

15. Чи відповідає винахід за патентом (номер) умові патентоздатності «винахідницький рівень» відповідно до матеріалів справи?

16. Чи відповідає винахід (корисна модель) за патентом (номер) умові патентоздатності «новизна» відповідно до матеріалів справи?

17. Чи відповідає винахід (корисна модель) за патентом (номер) умові патентоздатності «промислова придатність» відповідно до матеріалів заявки?

18. Чи використовується у продукті (назва) кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом (номер), або ознака, еквівалентна їй?

19. Чи використовується у процесі (назва процесу) кожна ознака винаходу (корисної моделі), що включена до незалежного пункту формули за патентом (номер), або ознака, еквівалентна їй?

20. Чи є об'єкт дослідження (назва) (або його частина, яка може використовуватися самостійно) результатом творчої праці згідно з відомостями, зазначеними в матеріалах справи?

21. Чи містить у собі об'єкт дослідження (або його частина, яка може використовуватися самостійно) ознаки об'єкта авторського права згідно з відомостями, зазначеними в матеріалах справи?

22. Чи є твір переробкою твору (назва)? Якщо так, чи має ця переробка творчий характер?

23. Чи є твір перекладом твору (назва)? Якщо так, чи має цей переклад творчий характер?

24. Чи мало місце відтворення твору або його частини, яка може використовуватися самостійно, при створенні твору (назва)?

25. Чи відтворено назву (цитату, персонаж) твору у знаку для товарів і послуг?

26. Чи відтворено назву (цитату, персонаж) твору (назва 1) у комерційному (фірмовому) найменуванні (назва 2)?

27. Чи мало місце відтворення комп'ютерної програми (назва 1) у комп'ютерній програмі (назва 2)?

28. Чи є вихідні тексти (вихідні коди) або їх частина комп'ютерної програми (назва 1) переробкою вихідних текстів (вихідних кодів) комп'ютерної програми?

29. Чи є комп'ютерна програма (назва 1) самостійним, оригінальним твором, відмінним від комп'ютерної програми (назва 2)?

30. Чи має ознаки неліцензійності використання комп'ютерної програми (назва)?

31. Чи відповідає комп'ютерна програма (назва) технічному завданню чи технічному опису?

32. Чи було внесено до комп'ютерної програми (назва) зміни (модифікації, вчинення дій, пов'язаних із функціонуванням комп'ютерної програми відповідно до її призначення, запис і збереження в пам'яті комп'ютера, виправлення явних помилок тощо) з метою забезпечення її функціонування на технічних засобах особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)? Якщо так, то коли саме ці зміни було внесено?

33. Чи має об'єкт, що досліджується, ознаки передачі (програми) організації мовлення? Якщо так, то які саме ознаки передачі (програми) організації мовлення притаманні об'єкту, що досліджується?

34. Чи мало місце повне або часткове використання програми (передачі) організації мовлення (назва) у процесі діяльності особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)?

35. Який розмір матеріальної шкоди завдано автору (правовласнику) об'єкта права інтелектуальної власності унаслідок дій особи (назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)?

36. Яка ринкова вартість (або інший вид вартості згідно із законодавством) майнових прав (вказати назву об'єкта права інтелектуальної власності) станом на дату (вказати дату)?

37. Чи правильно визначено суму роялті за використання об'єкта?

38. Який мінімальний розмір авторської винагороди має сплатити роботодавець (замовник) автору об'єкта права інтелектуальної власності (назва)?

Розділ 21

ВІЙСЬКОВА ЕКСПЕРТИЗА

Основними завданнями військової експертизи є: встановлення обставин застосування та дій військових формувань; встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, працівників Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших представників міністерств і відомств, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановлення відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб до вимог керівних документів (покладених обов'язків).

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються:

1. Чи мали (могли мати) негативні наслідки для обороноздатності держави та боєздатності Збройних Сил України рішення про ліквідацію (розформування, скорочення) окремих родів військ, з'єднань, військових частин та підрозділів?
2. Яким чином було організовано керівником (командиром, начальником) отримання інформації (її джерел) від міжвідомчих органів щодо обстановки в районі ведення бойових (спеціальних) дій?
3. На яких посадових осіб (командирів, начальників) було покладено підготовку підрозділів, що залучалися до виконання бойових завдань, та здійснення контролю за їх готовністю і відповідність їх покладання до вимог керівних документів?
4. Яким чином здійснювалося забезпечення бойових дій за видами забезпечення? Чи було складено плани забезпечення військ (сил) за видами забезпечення для угруповань, що їх було задіяно у виконанні поставленого завдання?
5. Яким чином здійснювалося забезпечення підрозділів, які було визначено для виконання бойових завдань?
6. Які нормативні (керівні) документи застосовувались при плануванні та організації бойових дій?

7. Чи відповідали вимогам нормативних (керівних) документів, а також обстановці бойові документи (плани) за видами забезпечення частин та підрозділів, які залучалося до виконання бойового завдання?

8. Чи перебувають виявлені порушення у причинно-наслідковому зв'язку з настанням тяжких наслідків, які призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки? Якщо так, то які саме та чікими діями (бездіяльністю) вони спричинені?

9. Які дії (бездіяльність) керівництва (командирів, начальників) призвели до потрапляння в оточення частин та підрозділів, які залучалося до виконання бойового завдання в районі ведення бойових дій?

10. Яким чином та ким саме (керівниками, командирами, начальниками) визначалася можлива загроза оточення частин та підрозділів, які залучалося до виконання бойового завдання у районі ведення бойових дій?

11. Яких заходів вживалося з метою запобігання оточенню та виведення з оточення частин та підрозділів, які було задіяно у виконанні бойових завдань та які потрапили в оточення?

12. Яким чином в районі ведення бойових дій було організовано взаємодію між підрозділами Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та іншими військовими формуваннями та державними органами влади?

13. Яким чином було організовано вихід (прорив, відхід) частин підрозділів з оточення, хто саме здійснював забезпечення виходу (прориву, відходу) зазначених частин та підрозділів?

14. Чи було виконано передбачений нормативними актами порядок опрацювання, коригування та виконання бойових завдань?

15. Чи відповідають нанесені графічні зображення на робочих картах командирів усіх рівнів поставленим завданням з ведення бойових дій (виконання бойових завдань)?

16. Яким чином проводились фіксація участі у бойових діях (на всіх рівнях) та відображення щоденної звітності військових формувань перед керівництвом антитерористичної операції?

17. Чи відповідали фактичні дії відповідних посадових осіб оперативній обстановці, що склалась на момент виконання бойового завдання?

18. Дії (бездіяльність) яких посадових осіб, які здійснювали планування та проведення операції щодо розгрому незаконних збройних формувань (противника), перебувають у причинному зв'язку з настанням тяжких наслідків, що призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки?

СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНА ЕКСПЕРТИЗА

Головною метою цього виду експертизи є встановлення причин загибелі худоби чи птиці, характеру, причин та джерел відповідних захворювань.

Експертами виступають фахівці в галузі ветеринарії.

Об'єктами судово-ветеринарної експертизи є: тварини живі (свійські, дикі, мисливські, зоопаркові (екзотичні)); трупи тварин (анатомічно-цілі, фрагментовані, скелетизовані); сировина для ветеринарно-біологічної промисловості (ендокринна, ферментна, спеціальна, кишкова, шлункова); корми тваринного походження, кормові добавки; речові докази (послід, блювотні маси тварини тощо); документи (матеріали досудових розслідувань і судових справ (протоколи розтину, акти епізоотичного обстеження господарства, журнал реєстрації і лікування хворих тварин, журнал видачі ветеринарних документів, декларація виробника, експлуатаційний дозвіл тощо).

Основними завданнями судово-ветеринарної експертизи є:

– оцінювання тяжкості спричинених пошкоджень, ступеня розладу здоров'я живих тварин, втрати їх продуктивності, оцінка своєчасності та повноти проведення лікувально-профілактичних, протиепізоотичних, санітарно-гігієнічних, карантинних заходів тощо;

– встановлення насильницької смерті внаслідок вогнепальних пошкоджень, отруєння чи інших причин;

– оцінювання своєчасності та повноти проведення заходів, передбачених чинним ветеринарним законодавством; комплексні ветеринарно-товарознавчі дослідження живих тварин;

– вирішення питань у сфері технології тваринництва та ветеринарної медицини;

– дослідження фактичних даних, що мали місце під час догляду, лікування, профілактичних заходів та вибракування тварин (своєчасність та адекватність надання ветеринарної допомоги тварині; відповідність дій фахівця до вимог ветеринарної медицини під час проведення лікувальних і профілактичних заходів);

– встановлення відповідності ветеринарних документів до чинного законодавства України.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Яка причина смерті тварини?
2. Скільки часу минуло з моменту загибелі тварини?
3. Що було причиною загибелі тварин (птиці, звірів): захворювання, отруєння, виснаження, електротравма, тепловий удар тощо?
4. Який ступінь тяжкості спричинених ушкоджень тварини?
5. Який механізм утворення ушкоджень тварини?
6. Яка давність виникнення ушкоджень тварини, труп якої було досліджено?
7. Якими є ушкодження тварини, труп якої було досліджено, життєвими чи посмертними?
8. Який причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженнями і причиною смерті тварини, труп якої було досліджено?
9. Який час могла жити після отримання ушкоджень тварина, труп якої було досліджено?
10. Чи була здатна при житті після отримання травм самостійно переміщуватись тварина, труп якої було досліджено?
11. Які ускладнення здоров'я виникли від дії нанесених травм, чи спричинили вони страждання перед смертю тварини, труп якої було досліджено?
12. Чи страждала тварина (птиця, звір) за життя яким-небудь захворюванням?
13. Яким часом визначається початок захворювання, якими обставинами воно могло бути викликане і чи не подальший розвиток цього захворювання міг призвести до загибелі?
14. Чи правильними є умови утримання, догляду, годівлі й використання тварин?
15. Які дезінфекційні, агрохімічні чи інші заходи проводились і чи не могли вони стати причиною смерті (захворювання й загибелі) тварин?
16. Чи могли бути в господарстві на прилеглих територіях (пасовищах) проведені ті ж самі заходи, але іншими засобами і способами, що гарантують безпеку худоби, птиці, бджіл, риб, звірів?
17. Якими є результати (гістологічного, серологічного, біохімічного, бактеріологічного, хіміко-токсикологічного) лабораторного дослі-

дження патологічного матеріалу хворих чи загиблих тварин і на що вони можуть указувати?

18. Якими є результати лабораторного дослідження залишків кормів, пійла, води і на що вони можуть указувати?

19. Чи своєчасно і чи правильно було здійснено лікувальні заходи по відношенню до захворілих тварин (птиці, звірів, риб)?

20. Чи своєчасно і чи правильно було проведено профілактичні заходи щодо запобігання захворюванню серед тварин (птиці, звірів, риб, бджіл)?

21. Наскільки своєчасно і повно було проведено протиепізоотичні, лікувально-профілактичні, санітарно-зоологічні, карантинні та інші заходи щодо ліквідації й локалізації інфекційного захворювання серед тварин?

22. Чи мали місце порушення правил протиепізоотичних, лікувально-профілактичних, санітарно-зоологічних, карантинних та інших заходів і чи могло це сприяти виникненню або подальшому поширенню даного інфекційного захворювання?

23. Чи не сталося захворювання або падіж худоби, птиці, звірів у результаті згодовування недоброякісних кормів?

24. Чи мали місце порушення правил санітарно-ветеринарного порядку при забої тварин, птиць (при переробці, збереженні м'яса чи інших продуктів) і якщо так, то які наслідки вони могли спричинити? Чи могли ці порушення стати причиною зараження м'яса (сала, м'ясопродуктів, молока, яєць чи інших продуктів)?

25. Від якої отрути настала смерть тварини?

26. Яким шляхом отруту введено в організм тварини (через рот, легені, неушкоджену шкіру чи ін'єкцією) та у якому вигляді (порошок, таблетки, рідина, розчин, газ)?

27. Яким способом отрута могла потрапити до організму тварини (з кормом, водою, як ліки або як протиотрута)?

28. Яка концентрація отрути в організмі тварини?

29. Як швидко настала смерть тварини після введення отрути?

30. Якщо отруту виявлено у трупному матеріалі, чи потрапила вона в тканини після смерті тварини?

31. Чи пов'язано причину смерті тварини з виявленими отрутами?

32. Чи є виявлена отрута в організмі тварини лікарським препаратом і чи пов'язано наявність отрути з наданням ветеринарної допомоги тварині?

33. Чи пов'язано отруєння тварини з прийомом корму і води?

34. Чи свідчить характер травм про наявність дії певних (фізичних, хімічних, біологічних тощо) чинників зовнішнього середовища?

35. Які прижиттєві захворювання або інші чинники могли спричинити настання смерті?

36. Перед судово-ветеринарною експертизою можуть ставитися й інші запитання.

Розділ 23

ГЕМОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Гемологічна експертиза сформувалася в самостійний вид експертизи з урахуванням частоти відповідних досліджень та розвитком відповідної методології досліджень дорогоцінного каміння (гемологія (від латин. *gemma* – «самоцвіт, дорогоцінний камінь» та грец. *λόγος* – «слово, розум»).

Об'єктами гемологічної експертизи є дорогоцінне каміння, діаманти, дорогоцінне каміння органогенного походження, напівдорогоцінне каміння, декоративне каміння та вироби з нього, ювелірні вироби зі вставками каміння та сировина (алмазна, бурштинова тощо).

Основними завданнями експертизи дорогоцінного каміння є визначення:

- класифікаційних характеристик каміння (виробів з каміння та вставок з каміння в ювелірних виробах);
- якісних характеристик каміння, виробів з каміння та ювелірних виробів зі вставками з каміння;
- походження каміння;
- облагородження каміння;
- країни походження для бурштину;
- родовища декоративного каміння;
- відповідності маркування каміння до його дійсних товарних характеристик;
- відповідності маркування та пакування виробів із каміння до нормативно-технічної документації;
- відповідності якості виробів з каміння до стандартів, технічних умов.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

1. Чи є каміння, зразки якого надано для дослідження, дорогоцінним, декоративним, природним, синтетичним чи імітацією? Якщо так – яким саме?

2. Якими є якісні характеристики зразків каміння, наданого для дослідження?

3. Яким є походження зразків каміння, наданого для дослідження?
4. З якого родовища було видобуто декоративне каміння, надане для дослідження?
5. Яка країна походження бурштину, наданого для дослідження?
6. Чи піддавались зразки каміння, наданого для дослідження, облагородженню?
7. Яка вартість каміння, наданого для дослідження?
8. Чи відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам каміння?
9. Чи відповідає якість виробу з каміння вимогам стандартів, технічних умов за органолептичними показниками?

Умовою проведення експертизи є надання об'єктів дослідження (каміння, виробів з каміння, ювелірних виробів зі вставками з камінням).

Перед експертизою з дослідження дорогоцінного каміння можуть ставитись й інші завдання.

ГУМАНІТАРНА ЕКСПЕРТИЗА

Гуманітарна судова експертиза, на наш погляд, має отримати доктринальне обґрунтування та застосовуватись у сфері кримінального судочинства, отримуючи свій спеціальний предмет дослідження, який в окремих аспектах досліджуваних питань на даний час штучно віднесено до мистецтвознавчої експертизи. Наприклад, питання, чи належать певні предмети до продукції порнографічного характеру тощо, – так сказати, де мистецтво і де порнографія.

Гуманітарна судова експертиза, може асоціюватися з морально-етичною або етичною експертизою і має сприяти усуненню з суспільства деструктивних аморальних явищ (порнографії, міжнаціональної ворожнечі, расизму, культу насилля, релігійному екстремізму та інших деструктивних явищ).

Предмет судово-гуманітарної експертизи – моральні та етико-правові цінності та відносини в суспільстві при здійсненні публічної діяльності фізичних і юридичних осіб.

Мораль – інститут суспільної свідомості, який виконує функцію регулювання поведінки людей; основні правила людського співжиття, що базуються на силі переконання, совісті, традиціях та існують у вигляді принципів, понять, уявлень і суджень людей про добро, зло, честь, гідність, благородність, справедливість.

Вона формується разом із формуванням і розвитком цивілізації і виступає у формі загальнолюдських цінностей і загальноприйнятих принципів, настанов і рекомендацій, а нерідко у вигляді заповідей, прислів'їв, афористичних висловів, мудростей, кодексів честі, підкріпюваних силою наглядних прикладів, звичаїв, традицій.

Найголовніші моральні принципи знайшли втілення в загально-юридичних та галузевих принципах права: гуманізм, справедливість, толерантність, рівність людей перед законом і судом, поваги честі і гідності особи тощо. Разом із тим значний пласт таких цінностей лежить у площині природного права.

У цілому норми моралі в державі виконують роль додаткових механізмів регуляції суспільних відносин, бо, як мовить народна мудрість, «чого не забороняє закон – те забороняє совість».

Морально-етичні цінності – норми, принципи, ідеали, традиції, уявлення суспільства про добро, шляхетність та справедливість, які існують та кристалізуються в суспільстві, сприймаються свідомою людиною, інтегруючись в її ціннісні орієнтації та переконання, становлячись стандартом свідомості, культури та притомної поведінки, узгодженої з інтересами суспільства та правами і свободами інших людей.

Між тим із розвитком інформаційних технологій інформаційний простір насичується не тільки негідною з моральної точки зору продукцією, а, нерідко маскуючися під витвори культури, пропагує культ насилля, сексуальної розпусти, аморальності, безпринципності. Достатньо подивитись на асортимент фільмів і телесеріалів, якими переповнені програми телебачення окремих телеканалів (мовою прокату): «Хватай и беги», «Поймать и убить», «Суперограбление в Милане», «Бандитский Петербург», «Ментовские войны», «Мошенники», «Убийства по алфавиту», «Объятия лжи», «Отмороженные», «Бандитки», «Трансформеры: Мсть падших», «Врата тьмы», «Вскрытие покажет», «Наемный убийца», «Искусство обмана», «Как украсть бриллиант», «Король воров», «Медвежатник»...

Цей телевізійний непотріб особливо шкідливий для вразливих верств населення, тим паче, коли в реаліях життя спостерігаються ігроманія, наркоманія, сутенерство, торгівля дітьми, педофілія, а оприлюднені факти з судових справ проти судді штату та низки посадових осіб США щодо вчинених ними злочинів проти дітей на території приватного острова стають поза межами уявлень про людяність та стан моральності. Протидія таким злочинам потребує нових правових механізмів.

Законодавець зробив спробу виділити окрему групу кримінальних правопорушень, де основним об'єктом посягання, на його думку, є саме мораль. На наш погляд, пора встановлювати окрему кримінальну відповідальність за моральну диверсію в інформаційному просторі. Разом із тим розслідування існуючих кримінальних правопорушень проти моральності потребує належного експертного забезпечення, а аналіз

практики та доктринальних основ експертології зумовлює формування самостійного виду експертизи – судово-гуманітарної експертизи.

До предмета судово-гуманітарної експертизи, на наш погляд, варто віднести питання визначення невідповідними до морально-етичних концептів суспільства тих чи інших інформаційних продуктів, фільмів, відеоматеріалів, видавничої продукції, предметів, громадських акцій.

Вона базується на морально-етичних принципах суспільства, що належать до стандартів цивілізованого співіснування людей, отже така експертиза в ході дослідження має з'ясувати відповідність окремих фактичних явищ до цих стандартів.

Мета судово-гуманітарної експертизи – сприяння усуненню деструктивних явищ суспільства, втіленню етичних та морально-правових принципів і цінностей.

Основними завданнями гуманітарної експертизи, на наш погляд, має стати визначення відповідності продукції до вимог морально-етичних цінностей суспільства та законодавства про захист суспільної моралі.

Специфічною особливістю гуманітарної (морально-етичної або етичної) судової експертизи є: принципова інституційна незалежність її суб'єктів в етико-правових питаннях від будь-якого авторитету влади; орієнтація на традиційні цивілізаційні цінності суспільства; моральні принципи, закладені в міжнародних правових актах; ідеологічна та доктринальна самодостатність розуміння цивілізаційних цінностей зміст і межі яких визначаються експертом безпосередньо в ході моральної рефлексії, на основі чого має виноситися експертний вердикт.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Чи містяться на наданому носії інформації твори, що пропагують культ насильства та жорстокості?

2. Чи має інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях інформації, порнографічний характер?

3. Чи містяться на наданому носії інформації факти, що мають ознаки психологічного зомбування, підбурювання до самогубства чи впливу через застосування технології «Вікна Овертона»?

4. Чи містяться на наданому носії інформації факти, що пропагують аморальність та сексуальну розпусту?

5. Чи належать надані на дослідження предмети до продукції порнографічного характеру?

6. Чи мають місце в наданому на дослідження творі (літературному, кінематографічному, театральному, видовищному) сцени порнографічного характеру?

7. Чи належить інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях, до дитячої порнографії?

8. Чи містить наданий на дослідження об'єкт зображення забороненої символіки?

9. Чи містить наданий на дослідження об'єкт зображення націонал-соціалістичної (нацистської) символіки?

МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

Мистецтвознавча судова експертиза – це експертиза, що проводиться фахівцями в галузі мистецтвознавства, предметом дослідження якої є твори живопису, літератури, графіки, скульптури, художні фотознімки, кінофільми, відеоматеріали та музичні твори, художні твори народних промислів, антикварні вироби, особливо цінні музикальні інструменти та інші культурні цінності, а завданням якої є визначення ознак цих об'єктів як предметів, що мають історико-культурну, наукову чи художню цінність.

Специфічною стороною судово-мистецтвознавчої експертизи є дослідження власних (невіддільних) суттєвих сталих ознак предметів мистецтва й архітектури, що мають потенційно фактичний характер, які сприяють визначенню історико-культурного та художнього статусу об'єкта судово-мистецтвознавчої експертизи. Судово-мистецтвознавча експертиза є найбільш проблемним з окремих видів судових експертиз унаслідок яскраво виразної суб'єктивної природи гуманітарних знань, що використовуються в разі її проведення. Для подолання цього суб'єктивного фактору, що перешкоджає об'єктивізації результатів експертного дослідження, необхідним вважаємо призначення комісійної експертизи, за якої в осіб, уповноважених оцінювати отримані в результаті дослідження фактичні обставини, з'явиться можливість розглядати їх як об'єктивний доказ¹.

Культурні цінності – це особливий вид інтелектуально-духовного скарбу, який є результатом творчого самовираження людини, має художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність для суспільства і здатний тією чи іншою мірою задовольнити духовні та естетичні потреби розвитку освіченої людини.

¹ Гора І. В. Проблемні питання судово-мистецтвознавчої експертизи. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / редкол. В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 26–28.

У 1929 р. Миколою Реріхом був розроблений текст проекту міжнародної угоди, що згодом отримала назву «Пакт Реріха», знайшовши розуміння й підтримку з боку різних видатних діячів того часу. Пакт Реріха був схвалений Бюро міжнародної служби музеїв і переданий на розгляд Комісії інтелектуального співробітництва Ліги Націй.

Розвитком ідей Пакта Реріха є Статут Організації Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), відповідно до якого ЮНЕСКО покликана допомагати «збереженню, прогресу й поширенню знань, піклуючись про збереження й охорону спільної спадщини людства – книжок, творів мистецтва та ін. пам'яток історичного і наукового значення» (п. 2 ст. 1). Під егідою цієї організації у сфері охорони культур, цінностей були укладені й набули чинності чотири універсальних акти, зокрема: «Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» 1970 р., «Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» 1972 р., «Конвенції про міжнародне повернення викрадених чи нелегально вивезених культурних цінностей» 1995 р. Україна є стороною всіх вищеназваних конвенцій ЮНЕСКО а також Європейської культурної конвенції 1954 р.

Згідно із Законом України № 1068-ХІV від 21 вересня 1999 р. «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» культурні цінності (оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва, предмети музейного значення, манускрипти, унікальні і рідкісні музичні інструменти тощо) стають об'єктами підвищеного правового захисту та підлягають поверненню в Україну, якщо незаконно вивезені з території України чи незаконно перебувають поза її межами. Відповідно до ст. 11 цього Закону заявлені до вивезення (тимчасового вивезення) та повернуті після тимчасового вивезення культурні цінності підлягають обов'язковій державній експертизі, а відповідно до ст. 14 вивезенню з України не підлягають: культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; культурні цінності, включені до Національного архівного фонду; культурні цінності, включені до Музейного фонду України.

У ст. 201 КК України передбачено кримінальну відповідальність за контрабанду культурних цінностей, тобто за їх переміщення через

митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

Для активізації охорони культурної та історичної спадщини пропонується доповнити КК України окремим розділом «Посягання на об'єкти культурної спадщини», у якому викласти такі моделі норм:

«Стаття 146. Крадіжка об'єктів що мають культурні чи історичну цінність, привласнення або заволодіння такими шляхом зловживання службовим становищем, грабежу та розбою

1. Таємне викрадення об'єктів, що мають культурні чи історичну цінність, привласнення, розтрата або заволодіння такими шляхом зловживання службовим становищем, грабежу чи розбою – карається штрафом в шестикратному розмірі викраденого або позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією майна.

2. Привласнення об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність, шляхом зловживання службовим становищем – карається штрафом у десятикратному розмірі викраденого або позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років з конфіскацією майна та з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від шести місяців до трьох років.

3. Заволодіння об'єктами що мають культурну чи історичну цінність, шляхом грабежу та розбою – карається позбавленням волі на строк від шести до дванадцяти років з конфіскацією майна.

4. Крадіжка об'єктів що мають культурну чи історичну цінність, привласнення або заволодіння такими шляхом зловживання службовим становищем, грабежу та розбою, здійснене в особливо великому розмірі – карається позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років або довічним ув'язненням, з конфіскацією майна».

«Стаття 147. Контрабанда об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність

1. Контрабанда об'єктів, що мають культурну чи історичну цінність, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна.

2. Та сама дія, вчинена за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або

службовою особою з використанням службового становища, – карається позбавленням волі на строк від шести до дванадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна»¹.

Додатково в цьому розділі мають бути викладені норми, що передбачають відповідальність за «Умисне нищення, руйнування чи псування пам'яток історії та культури» та інші кримінальні правопорушення у сфері охорони культурної спадщини.

Збереження культурної спадщини значною мірою залежить від удосконалення кримінального, процесуального і митного законодавства та практики його застосування, розвитку мистецтвознавчої експертизи.

Значний внесок у становлення мистецтвознавчої експертизи зробили Ольга Леонідівна Калашникова² та інші українські та зарубіжні вчені³. Особливе значення мистецтвознавча судова експертиза має в роботі митних та інших правоохоронних органів, які протидіють посяганням на культурні та історичні цінності.

Об'єктами мистецтвознавчої експертизи можуть бути живопис, предмети антикваріату, картини, ікони, екслібриси, музейні цінності, ювелірні художні вироби з дорогоцінних металів і каменю або інші жіночі прикраси, рисунки, рукописи, гобелени, кінопродукція чи відеофільми, скульптурні твори чи архітектурні пам'ятки.

У кримінальному процесі вони стають предметами експертних досліджень у зв'язку зі злочинами, найчастіше контрабандою, крадіжками, шахрайством.

Метою мистецтвознавчої експертизи є: визначення культурно-історичної цінності об'єкта мистецтва; встановлення авторства твору мистецтва; визначення давності та часу виготовлення твору мистецтва; визначення оригінальності та художньо-культурного ступеня унікаль-

¹ Тертишник В. М., Ламанова І. С. Проблеми протидії посяганням на культурні цінності України. *Право і суспільство*. 2015. № 6/2. С. 161–166. URL: http://www.pravoisusilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_1/30.pdf.

² Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей: підручник. Київ : Знання, 2006. 477 с.

³ Щерба С. П., Приданов С. А. Уголовно-правовая охрана предметов и документов, имеющих историческую, научную, художественную или культурную ценность : практ. пособие / отв. ред С. П. Щерба. М. : ЮрИнфоР, 2000. 300 с.

ності об'єкта; встановлення наявності переробок або виконаних реставраційних робіт; визначення цінності та вартості об'єкта.

Завданням цього виду експертизи є вирішення таких питань:

1. Коли могла бути написана відповідна картина?
2. Чи може бути відповідна картина твором відповідного відомого живописця?
3. Хто є автором відповідного твору?
4. Чи є надане полотно художнім твором?
5. Чи являє відповідна картина художню цінність?
6. Чи має цей предмет (або документ) художню, наукову, історичну або культурну цінність?
7. Яким є художнє, наукове, історичне, культурне значення цього предмета?
8. Чи не є відповідна картина (витвір) копією відповідного твору мистецтва чи його підробкою?
9. Чи має надана ікона художню або історичну цінність?
10. Чи може вважатись надана копія картини відомого художника предметом, який має художню цінність, і чи є вона твором мистецтва?
11. Чи є відповідний кінофільм (відеофільм) з елементами еротики твором мистецтва або він являє собою порнографічну продукцію?
12. Що являє собою наданий предмет (твір) і чи має він історичну цінність, ознаки твору мистецтва або антикварної речі?
13. Чи є відповідний письмовий твір твором художньої літератури?
14. Чи підлягав цей твір мистецтва реставрації (який фрагмент тощо)?
15. Яку вартість має твір мистецтва, що досліджується?
16. Який вік наданих на дослідження творів прикладного мистецтва та якою є їх матеріальна вартість?
17. Яка матеріальна вартість збитку в результаті пошкодження даного художнього твору?
18. Якою є вартість реставрації наданого на дослідження художнього виробу?
19. Чи є наданий на дослідження твір автентичним?
20. Чи належить наданий на дослідження предмет до об'єктів, що мають художню, історичну, культурну, етнографічну, археологічну, нумізматичну чи наукову цінність?

Зміст цього розділу викладено з урахуванням пропозицій авторів, слідчої і судової практики на основі положень: Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : ред. від 06.04.2021) та Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах (затв. наказом М-ва юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5 : ред. від 17.01.2020).

Інформаційне забезпечення

Основні нормативні акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : ред. від 21.02.2019. *База даних (БД) «Законодавство України»* / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : ред. від 10.11.2018. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Верховенство права : доповідь : схв. Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25–26 берез. 2011 р. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
4. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ М-ва внутр. справ України від 07.07.2017 № 575. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.
5. Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 16.02.2018 № 111. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18>.
6. Інструкція про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 06.07.2017 № 570. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>.
7. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом М-ва юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5 : ред. від 17.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11>.
8. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ М-ва внутр. справ України від 03.11.2015 № 1339. *БД*

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 №53/5 : ред. від 06.04.2021. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
10. Перелік основних видів судової експертизи та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України : затв. наказом Міністра юстиції України від 15.07.1997 №285/7-А. *Судові експертизи в Україні* : зб. нормат. актів. Київ : Юрінком Інтер, 2002.
11. Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : затв. наказом Міністра оборони України від 14.08.2008 №402 : ред. від 16.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08>.
12. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 №298. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>.
13. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 №1104. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-п>.
14. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.07.2018 року у справі №688/788/15-к, провадження №51-597км17 (щодо концепту доведеності поза розумним сумнівом). *Протокол* : юрид. інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_dlya_dotrimannya/.
15. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 №5076-VI : ред. від 05.01.2017. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
16. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 №1150-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. №25. С. 11, ст. 1151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20>.

17. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII : ред. від. 01.01.2016. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.
18. Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995 № 45/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 8. Ст. 54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/95-вр>. (Втратив чинність).
19. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII : ред. від 16.07.2019. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
20. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 16.08.2020 № 361-IX : ред. від 16.12.2019. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.
21. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII : ред. від 03.07.2019. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
22. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР : ред. від 16.10.2000. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-вр>.
23. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII : ред. від 11.06.2016. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19>.
24. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України № 1698-VII від 14.10.2014 : ред. від 04.03.2015. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
25. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : ред. від 25.11.2018. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
26. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII : ред. від 01.01.2020. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4038-12>.
27. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України». URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/19618>.
28. Рішення Європейського суду з прав людини у справ «Mirovni Inštitut v. Slovenia» від 13.03.2018 (щодо гарантій правосуддя при провадженні на підставі угод). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%5D%7D> : [«001–181609»].

29. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Раманаускас проти Литви» (Ramanauskas v. Lithuania) від 05.02.2008. URL: <http://hand-help.ru/documents>.
30. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чанєв проти України» від 09.10.2014, остаточ. від 09.01.2015. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37.

Підручники

31. Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : підручник. Київ : Знання, 2006. 477 с.
32. Камлик М. І. Судова бухгалтерія : підручник. Київ : Атіка, 2000. 336 с.
33. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.
34. Криміналістика / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р. М. : Норма, 1999. 990 с.
35. Криміналістика : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра, 2014. 380 с.
36. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : ЦУЛ, 2015. 544 с.
37. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид, перероб. і допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
38. Криміналістика : підручник / Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
39. Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тіщенко та ін. ; за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Гельветика, 2017. 556 с.
40. Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. Л. Малярової. Харків : ХНУВС, 2017. 384 с.
41. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
42. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 376 с.
43. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2019. 584 с.

44. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
45. Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя : підручник. / Тертишник В. М. та ін. ; за заг. ред. В. М. Тертишника і В. В. Ченцова. Київ : Алерта, 2021. 276 с.
46. Сухонос В. В., Ключко А. М., Білокінь Р. М. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015.
47. Теорія доказів : підручник / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров ; за заг. ред. В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2015. 294 с.
48. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник. 9-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2021. 438 с.
49. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. 9-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2021. 458 с.

Науково-практичні коментарі

50. Закон України «Про Національну поліцію». Науково-практичний коментар : станом на 22 верес. 2015 р. / С. В. Петков, М. В. Лошицкий, А. А. Манжула та ін. ; за заг. ред. С. В. Петкова. Київ : ЦУЛ, 2015. 240 с.
51. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини : наук.-практ. посіб. / уклад.: Туркот М. С., Столітній А. В., Сапін О. В. та ін. ; за заг. ред. А. В. Столітнього. 3-те вид. Київ : Норма права, 2021. 1102 с.
52. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 18-те, допов. і перероб. Київ : Алерта, 2021. 1110 с.

Монографії

53. Аверьянова Т. В. Интеграция и дифференциация научных знаний как источники и основы новых методов судебной экспертизы. М. : Наука, 1994. 186 с.
54. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. Київ : Юстініан, 2013. 616 с.
55. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : монографія / П. Д. Біленчук, О. І. Мотлях, О. М. Рибальченко, І. П. Усіков ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 2013.

56. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : монографія / Біленчук П. Д., Мотлях О. І., Рибальченко О. М., Усіков І. П. ; за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 2013.
57. Басай В. Д. Криміналістична одорологія (теоретичні, правові і методичні основи) : монографія. Івано-Франківськ : Вік, 2003. 502 с.
58. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : монографія. Донецьк : Промінь, 2012. 240 с.
59. Дулов А. В. Воросы теории судебной экспертизы. Минск : Изд-во БГУ, 1959. 188 с.
60. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
61. Зайцева Е. А. Правовой институт судебной экспертизы в современных условиях. Волгоград : Волгоград. гос. ун-т, 2003.
62. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / А. В. Іщенко ; за ред. І. П. Красюка. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 359 с.
63. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2017. 618 с.
64. Коропецька С. О., Юрчишин В. М., Савченко В. А. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : монографія. Чернівці : Технодрук, 2019. 184 с.
65. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.
66. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.
67. Методологія в праві : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 658 с.
68. Митрофанов І. І. Кримінально-правове забезпечення охорони довкілля : монографія. Кременчук : Щербатих О. В., 2010. 272 с.
69. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та межі застосування. Київ : Освіта України, 2012. 394 с.
70. Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1982. 178 с.
71. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.

72. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ : Ліра, 2015. 432 с.
73. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2013. 864 с.
74. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2008. Кн. 1 : Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. 344 с.
75. Протидія white-collar crime (інтегративний аналіз, коментар законодавства та пошук шляхів його удосконалення) / Тертишник В. М., Каменський Д. В., Кошовий О. Г. та ін. ; за заг. ред. В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2021. 345 с.
76. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : НАВСУ, 2002. 196 с.
77. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження : монографія / за заг. ред. В. М. Тертишника. Дніпро : Дніпр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара : Ліра, 2018. 404 с.
78. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2016. 456 с.
79. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Київ : АртЕк, 2016. 723 с.
80. Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності : монографія / за ред. В. П. Хомутенко, О. Ю. Костіна. Одеса : ОНЕУ. 2018. 274 с.
81. Терещенко Ю. В. Процесуальні дії як способи формування доказів у досудовому провадженні : монографія. Львів : Галицько-Волинська Спілка, 2012. 166 с.
82. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ : Ліра, 2009. 404 с.
83. Триньова Я. О. Біоетика кримінально-правового забезпечення протидії злочинності : монографія. Харків : Право. 2019. 536 с.
84. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

85. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
86. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан, 2017. 492 с.
87. Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Скіф, 2012. 448 с.
88. Шумило М. Є., Тугарова О. К. Непрямі докази в кримінальному процесі : монографія. Харків : Боровін О. В., 2012. 206 с.
89. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія. Чернівці : Родовід, 2013. 307 с.

Навчальні посібники

90. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. М. : Норма, 2008. 480 с.
91. Алексеев А. А. и др. Криминалистические экспертизы, выполняемые в органах внутренних дел / под ред. И. Н. Кожевникова, В. Ф. Статкуса. М. : ЭКЦ МВД России, 1992. 72 с.
92. Бачинський Т. В., Радейко Р. І., О. І. Харитоновна. Основи ІТ-права : навч. посіб. / за заг. ред. Т. В. Бачинського. 3-тє вид. допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 244 с.
93. Белкин Р. С. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М. : Норма, 2007. 528 с.
94. Біленчук П. Д., Золотарь Н. С., Коваленко Е. Г. Криміналістическа одорологія в раскрытии и расследовании преступлений. Киев, 1994. 60 с.
95. Бирюков В В., Коваленко В. В. Криміналістическое исследование документов. Луганск : РИО ЛИВД, 1999.
96. Біленчук П. Д. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
97. Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М. Судові експертизи : довідник. Київ : Влад и Влада, 1997. 48 с.
98. Ваганов П. А., Лукницкий В. А. Нейтроны и криминалистика. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. 192 с.
99. Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие. Волгоград : НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1979. 184 с.

100. Голубятников С. П., Кудрявцева Н. В. Основы бухгалтерского учета и судебно-бухгалтерской экспертизы. М. : Юрид. лит., 1976. 336 с.
101. Гончаренко В. Г. Судово-психологічна експертиза у кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2013. 43 с.
102. Гончаренко В. И., Бергер В. Е., Варфоломеева Т. В. Экспертизы в судебной практике. Київ, 1987.
103. Гора І. В. Використання спеціальних знань адвокатом : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2013. 62 с.
104. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. СПб. : Н. К. Мартынов, 1908. 1040 с.
105. Дидковская С. П., Клименко Н. И., Лисиченко В. К. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы : учеб. пособие. Киев : КГУ, 1977. 146 с.
106. Доманцевич Н. І., Коваль М. Н., Закусілов А. П. Основи експертизи культурних цінностей : навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2011. 240 с.
107. Дослідження ДНК з об'єктів біологічного походження методом полімеразної ланцюгової реакції : метод. рек. / за заг. ред. Н. М. Дяченко, С. О. Ольховець, В. І. Лагус. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. 39 с.
108. Дубровин В. А., Голубятников С. М. Использование экономического анализа при расследовании преступлений. М., 1981.
109. Дулов А. В. Вопросы теории судебной экспертизы. Минск, 1959. 188 с.
110. Дулов А. В. Судебная психология. Минск : Высшейш. шк., 1970. 392 с.
111. Дюсолье С. Обзорное исследование по авторскому праву и смежным правам и общественному достоянию : пер. с англ. / WIPO. 96 с. URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/ru/cdip_4/cdip_4_3_rev_study_inf_1.pdf.
112. Експертизи в судовій практиці : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
113. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / В. Г. Гончаренко, В. Є. Бергер, Л. П. Булига та ін. Київ : Либідь, 1993. 197 с.
114. Експертизи у судовій практиці / Арсенюк Т. М., Беляк Ю. М., Бояров В. І. та ін. ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 388 с.
115. Жбанков В. А. Получение образцов для сравнительного исследования : учеб. пособие. М. : Изд-во УМЦ при ГУК МВД РФ, 1992.
116. Зловживання на ринку капіталів: економіко-правові аспекти / за ред. О. Г. Кошового, д-ра юрид. наук, проф. В. М. Тертишника, д-ра екон. наук, проф. Н. М. Шелудько. Дніпро : ЛІРА, 2019. 532 с.

117. Зразки процесуальних документів (досудове розслідування) : наук.-прак. посіб. / О. І. Перепелиця, С. Є. Кучерина, В. В. Федосєєв та ін. Харків : Право, 2015. 632 с.
118. Зразки процесуальних документів у кримінальному судочинстві / С. С. Чернявський, С. В. Петков, Л. Д. Удалова, В. М. Стратонов. Київ : ЦУЛ, 2016. 92 с.
119. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, І. В. Борисенко, С. О. Когут, О. М. Могильніков. Харків : Гриф, 2003. 112 с.
120. Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности : учеб. пособие для специалитета и магистратуры. М. : Проспект, 2019. 152 с.
121. Исследование крови человека методом генотипоскопии (ДНК-дактилоскопия) / Стегнова Т. В., Рогаев Е. И., Иоансян Л. С., Пименов М. Г. М. : МВД РФ, 1991. 22 с.
122. Іванов Є. А. Радіоекологічні дослідження : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. 149 с.
123. Іщенко А. В., Карпов Н. С., Кондратьєв Я. Ю. Наукове забезпечення протидії злочинності : посібник. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 224 с.
124. Калашникова О. Л. Ідентифікація та вартісна оцінка культурних цінностей : навч. посіб. Київ : Вища шк., 2006. 287 с.
125. Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособие. Харьков : Основа, 1990. 198 с.
126. Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза. Львов: Вища шк., 1987. 141 с.
127. Кофанова О. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності : метод. рек. Київ : Знання України, 2006. 54 с.
128. Крылов И. Ф. Судебная экспертиза в уголовном процессе. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. 214 с.
129. Кузьмин Н. М., Жаров В. Е. Применение активационного анализа в судебной экспертизе. М. : ВНИИ МВД СССР, 1977. 158 с.
130. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Е. М. Моїсєєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 444 с.
131. Лазеры в криминалистике и судебных экспертизах / под ред. Н. Г. Находкина и В. И. Гончаренко. Киев : Выща шк., 1986. 231 с.
132. Леонгард К. Акцентуированные личности : пер с нем. Киев : Выща шк. Голов. изд-во, 1981. 392 с.

133. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. Киев : Изд-во при КГУ, 1987. 100 с.
134. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряев С. Ю. Криміналістична ідентифікація об'єктів за ідеальними відображеннями. Київ : НТТУ «КПІ», 2016. 204 с.
135. Ляш А. О., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному судочинстві : навч. посіб. Київ : Відкр. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», 2006. 184 с.
136. Макаренко Е. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Експертизи на досудовому слідстві : навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпропетр. юрид. ін-т МВС України, 2001. 204 с.
137. Марчук А. І. Судова медицина : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Генеза, 1997. 144 с.
138. Митричев В. С. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ и изделий. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. 112 с.
139. Мотлях О. І., Костюк В. Л., Куценко Д. В. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів : метод. рек. Київ : Освіта України, 2016. 73 с.
140. Назаров В. А. Судебная экспертиза (экспертология) : учеб. пособие. Оренбург : Мос. гос. ЮА, Оренбург. ин-т (филиал), 2009. 124 с.
141. Несінов О. Н. Складові успіху у кримінальному процесі. Кн. друга. Харків : Права людини, 2019. 624 с.
142. Огійчук М. Ф., Рагуліна І. І., Новіков І. Т. Аудит : навч. посіб. Вид. 4-те, перероб. і допов. Київ : Алерта, 2020. 852 с.
143. Определение видовой и половой принадлежности крови, установление ее происхождения от конкретного лица методом генотипоскопии : метод. рек. / Стегнова Т. В., Рогаев Е. И., Пименов М. Г., Сыроквашева Е. Ю. М. : ЭКЦ МВД России, 1992. 16 с.
144. Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1982. 178 с.
145. Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію суд. експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.
146. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини : метод. рек. / Фурман Я. В., Юсупов В. В., Котляренко Л. Т., Дмитрук Р. С. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.
147. Оцінка культурних цінностей / В. В. Индутний, Е. В. Чернявська, С. М. Шкляр та ін. 2-ге вид. Київ : АЯКС ПРІНТ, 2006. 608 с.

148. Перекрестов В. І. Практичні методи електронної мікроскопії : навч. посіб. Суми : Сум. держ. ун-т, 2014. 241 с.
149. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.
150. Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Теория информационных процессов и систем в криминалистике. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. 208 с.
151. Попов В. Л., Шигеев В. Б., Кузнецов Л. Е. Судебно-медицинская баллистика. СПб. : Гиппократ, 2002. 656 с.
152. Приданов С. А., Щерба С. П. Преступления, посягающие на культурные ценности России: квалификация и расследование. М. : Юрлитинформ, 2002. 200 с.
153. Рогаев Е. И. Структура геномного участка, содержащего нестабильные элементы ДНК. Доклады АН СССР. М., 1988. Т. 302. С. 324–328.
154. Ромашов А. М. Судебно-бухгалтерская экспертиза. М. : Юрид. лит., 1982. 128 с.
155. Русаков М. Н. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения : учеб. пособие. Омск : Изд-во Ом. ВШМ МВД СССР, 1981. 116 с.
156. Сапожников Ю. С. Криминалистика в судебной медицине. Киев : Здоровье, 1970. 268 с.
157. Сегай М. Я. Методология судебной идентификации. Киев : РИО МВД СССР, 1970. 196 с.
158. Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. Киев, 1987. 212 с.
159. Седова Т. А. Применение спектроскопии внутреннего отражения в судебной экспертизе. Ленинград : ЛГУ, 1978. 108 с.
160. Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навч. посіб. Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України ; Арт-Прес, 2000. 144 с.
161. Судебная экспертиза: типичные ошибки / под ред. Е. Р. Россинской. М. : Проспект, 2018. 544 с.
162. Судебно-акустическая экспертиза следов / Салтевский М. В., Жариков Ю. Ф., Попов Ю. П. и др. Харьков, 1997. 18 с.
163. Судебно-медицинская экспертиза : справочник для юристов / И. В. Виноградов, А. С. Гладких, В. И. Крюков и др. М. : Юрид. лит., 1985. 320 с.
164. Судебные экспертизы (возможности, подготовка материалов. Назначение, оценка) / Кононенко И. П., Надгорный Г. М., Сегай М. Я. и др. Киев : РИО МВД УССР, 1981. 412 с.

165. Судова експертиза в кримінальному процесі : навч.-практ. посіб. / О. О. Садченко, Н. Д. Кулінич, С. М. Соловей, О. В. Шевченко / ННІ підготовки фахівців для експерт. підрозділів ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : УкрДГРІ, 2013. 256 с.
166. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : навч.-довід. посіб. / уклад.: Ю. М. Грошевий, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Одиссей, 2004. 448 с.
167. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: навч.-довід. посіб. / Шепітько В. Ю., Цимбал М. Л., Сімакова-Єфремян Е. Б. та ін. Харків : Одиссей, 2004. 448 с.
168. Судова медицина : підруч. для студентів мед. вузів / В. В. Білкун, Л. Л. Голубович, П. Л. Голубович та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 480 с.
169. Сумець О. М. Голодний В. Ф. Основи експертизи дорожньо-транспортних пригод: автотехнічна експертиза : навч. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2008. 160 с.
170. Тертышник В. М. Тайное становится явным: взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта при выявлении и расследовании преступлений. Харьков : Гриф, 1996. 68 с.
171. Ткаченко Н. М. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2020. 192 с.
172. Тринька Л. Я., Липчанська (Іванчук) О. В. Економічний аналіз : навч.-метод. посіб. Київ : Алерта, 2013. 568 с.
173. Холодный Ю. И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты). М. : Мир безопасности, 2000. 160 с.
174. Чувильский Н. П. Сто вопросов ревизору : учеб. пособие. Волгоград : Изд-во ВСШ МВД СССР, 1982. 76 с.
175. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Чернівці : Наші Книги, 2008. 440 с.
176. Шехавцов Р. М., Банчук О. А. Спеціальне досудове розслідування. *Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства* / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Дакор, 2016. С. 447–454.
177. Щерба С. П., Приданов С. А. Уголовно-правовая охрана предметов и документов, имеющих историческую, научную, художественную или культурную ценность : практ. пособие / отв. ред. С. П. Щерба. М. : ЮрИнфоР, 2000. 300 с.
178. Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2009. 199 с.

Наукові статті

179. Акуленко В. І. Про наукові критерії визначення й оцінки пам'яток історії та культури. *Український історичний журнал*. 1971. № 6. С. 113–116.
180. Алгоритми ідентифікації статичних об'єктів / Ткаченко О. М., Дищук А. С., Перепелиця Н. Л. та ін. *Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку*. 2017. № 3. С. 72–80.
181. Амеліна А. С., Білоусова Б. Л. Оцінка висновку експерта та його доказове значення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1/2 (10/11). С. 185–192.
182. Бахін В. П. Шляхи формування професійної майстерності експерта. *Криміналістичний вісник*. 2005. Вип. 2 (4). С. 66–71.
183. Берназ В. Д. Спільна діяльність слідчого зі спеціалістами та експертами: тактичні та психологічні аспекти. *Взаємодія слідчих і експертів у процесі боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Додаток 1 до Вісника № 1 2003 р. ЛІВС при НАВСУ. Київ : НАВС. 2003. С. 28–33.
184. Біленчук П. Д., Малій М. І. Космічна й електронна кіберзлочинність: загрози і виклики нового тисячоліття. *Юридичний вісник України*. 2019. № 40. С. 14–15.
185. Богдан О. Ю. Критерії оцінювання висновку експерта у кримінальному процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. Вип. 2. С. 247–258.
186. Варава В. В. Удосконалення оперативно-розшукового та митного законодавства у контексті проблем викриття кримінальних правопорушень у митній сфері. *Правова позиція*. 2016. № 1. С. 126–131.
187. Волошина В. К. Реалізація принципу безпосередності дослідження доказів у стадії досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. Спец. випуск. 2011. № 8. С. 240–247.
188. Галаган В. І. Питання застосування поліграфа в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту*. 1999. Вип. 3. С. 241–247.
189. Галаган В. І. Питання застосування поліграфу в діяльності органів внутрішніх справ. *Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (24–25 верес. 1999 р.). Дніпропетровськ, 1999. С. 321–326.
190. Гончаренко В. Г. Про призначення судової експертизи адвокатом. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. № 3 (13). С. 5–10.

191. Грошевий Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 3 (10). С. 69–76.
192. Гурак Р. Інтеграція у судовій експертизі. *Право України*. 2003. № 11. С. 56–59.
193. Давимука І. Допустимість доказів у кримінальному процесі. *Право України*. 2002. № 12. С. 125–129.
194. Денявский А. В., Скитович И. А. Производство судебных компьютерно-технических экспертиз. *Бюллетень Министерства юстиции Российской Федерации*. 2003. № 7. С. 122–128.
195. Джужа О., Кирилюк А. Кримінологічна експертиза як один з напрямів кримінологічної практики. *Право України*. 2003. № 10. С. 95–100.
196. Закалюк А. П. Про запровадження в Україні кримінологічної експертизи. *Право України*. 1999. № 7. С. 100–104.
197. Івасишин Т. М. Інструментальні й фізико-хімічні методи у проведенні судових експертиз вибухових речовин і продуктів пострілу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 119–121.
198. Калугін В. Ю. Нетрадиційні спеціальні знання як засіб збирання значимої для розслідування інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 196–199. URL: http://lsej.org.ua/4_2016/55.pdf.
199. Калужна О. М. Фактичні підстави проведення судової експертизи в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36, т. 2. С. 130–137.
200. Карпов Н. С. Проблеми доказування у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. Київ, 2006. Вип. 4. С. 187–195.
201. Китаев Н. Н., Китаева В. Н. Использование знаний о биоритмах человека в криминалистике, судебной экспертизе и оперативно-розыскной деятельности. *Закон и право*. 2020. № 1. С. 160–162.
202. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка і право)*. 2013. Вип. 2. С. 104.
203. Кліменко Н. І., Клевцов О. І. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань. *Право України*. 1998. № 1. С. 95.
204. Колонюк В., Форіс Ю. Роль судової експертизи в процесі доказування при розслідуванні тероризму. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2016. С. 171–172.

205. Конюшенко Я. Поняття доказів у кримінально-процесуальному провадженні, їх зміст і класифікація. *Право України*. 2010. № 3. С. 232–238.
206. Корниенко М. В., Тертышник В. М. Острые углы реформирования следственных органов в Украине: семь раз не для нас. *Право. UA*. 2017. № 3. С. 86–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2017_3_17.
207. Косюта М. Генетична експертиза та проблеми її проведення в Україні. *Вісник прокуратури*. 2001. № 4 (10). С. 94–7.
208. Лисиченко В. К., Шумило М. Є. Про реформування судово-експертної діяльності в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2005. № 1 (3). С. 9–17.
209. Лодыженская И. И. Оценка экспертного заключения в суде. *Вестник криминалистики*. 2012. Вып. 3. С. 102–107.
210. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Удосконалення процесуальних засобів збирання криміналістичної інформації. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2000. № 2. С. 171–179.
211. Лукашевич В. Г. Докази та доказування в кримінально-процесуальному та криміналістичному вимірі. *Держава та регіони*. 2016. № 1 (51). С. 74–79.
212. Ляш А. О., Ліщенко В. М. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6).
213. Маслюк О. В. Адвокатське розслідування у кримінальному судочинстві: міжнародний досвід та світові стандарти. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 97–101.
214. Мироненко Т. Є. Проблеми оцінки експертного висновку прокурором. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 148–152.
215. Надгорний Г. М. Питання законодавчої регламентації судової експертизи: історичний та гносеологічно-процесуальний аспекти. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. № 6 (22). С. 52–54.
216. Новачук С. А. Стан наукових досліджень та правозастосовної практики розслідування порушення вимог режиму радіаційної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2, т. 1. С. 269–276.
217. Одиночкина Т. Ф. Техничко-криминалистические методы и средства работы с микрообъектами на месте происшествия и перспективы их развития. *Экспертная практика*. 1983. № 20. С. 70–72.
218. Одинцова І. М. Діяльність сторони захисту при збиранні, дослідженні та перевірці доказів в умовах судового слідства. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 254–259.

219. Перепічка О. І. Оцінка висновку експерта: інформаційно-змістовий аспект. *Європейські перспективи*. 2013. № 8. С. 70–75.
220. Пиріг І. В. Поняття та класифікація експертних методик та проблеми їх застосування в експертній практиці. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2013. Вып. 58, ч. 1. С. 87–97.
221. Пиріг І. В. Судова експертологія: проблеми формування предмета та системи науки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2 (66). С. 485–493.
222. Пирог И. В. Предмет судебной экспертологии и его соотношение с судебно-экспертной деятельностью. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. 2014. № 2 (92). С. 51–53.
223. Пластун О. Л. Цінові бульбашки та антибульбашки: технологія виявлення та правила торгівлі з невірно оціненими активами. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 8. С. 44–59.
224. Погорілко В. Ф., Долежан В. В. Науково-правова експертиза. *Голос України*. 2003. № 31 (3031). С. 10.
225. Рогатинська Н. З., Олійник Ю. І. Деякі аспекти визнання доказів недопустимими під час судового розгляду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 3, т. 3. С. 137–140.
226. Сачко О. В. Правова визначеність щодо інституту кримінальних проступків та процесуальної форми дізнання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. Вип. 81. С. 127–133.
227. Сегай М. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук*. 2003. № 2/3. С. 740–762.
228. Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. 2003. Вип. 3. С. 25–31.
229. Сизоненко А. Деякі особливості використання доказів, отриманих за кордоном. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 10. С. 111–114.
230. Сідельников А. В. Використання спеціальних знань адвокатом-захисником в умовах змагальності сторін. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2018. Вип. 31. С. 141–145.
231. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності судового провадження / В. В. Тіщенко, Ю. П. Аленін, О. П. Вашук та ін. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. XVII. С. 106–157.
232. Тертишник В. М. Lex simulate та нові колізії доказового права. *Рефор-*

мування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 26 берез. 2021 р. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2021. С. 119–225.

233. Тертишник В. М. Доктринальні проблеми допустимості доказів у кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. №4. С. 67–72.
234. Тертишник В. М. Істина «поза розумним сумнівом»: проблеми та колізії доказового права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №2, т. 1. С. 116–120.
235. Тертишник В. М., Кошовий О. Г. Проблеми юридичної визначеності та конкуренції правових норм щодо зловживань на фондовому ринку. *Європейські перспективи*. 2018. №2. С. 140–146.
236. Тертишник В. М., Соколенко О. Л., Сачко О. В. Сучасний стан експрес-аналітичних методів дослідження матеріальних об'єктів у кримінальному процесі). *Journal of Chemistry and Technologies*. 2019. Vol. 27, Iss. 1. P. 65–70. DOI: <https://doi.org/10.15421/081907>.
237. Хахановський В. Г. Проблеми боротьби з організованою кіберзлочинністю в економічній сфері. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. №2. С. 79–83.
238. Цимбал М. Судова експертиза: проблеми та перспективи розвитку. *Право України*. 2002. №11. С. 127–129.
239. Цимбал П. В., Лазебний А. М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві. *Міжнародний науковий вісник* : зб. наук. пр. Нац. ун-ту Держ. податкової служби. Київ, 2015. Вип. 1 (2). С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvndp_2015_1_10.
240. Чернявський Г. М., Стрыков А. И. Особенности идентификации наркосодержащей растительности с использованием космической информации. *Известия высших учебных заведений. Геодезия и аэрофотоъемка*. 2016. Т. 60, №3. С. 95–101.
241. Чернявський С. С. Використання поліграфічних технологій під час досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 19–20.
242. Черноус Ю. М., Лопата О. А. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2016. №1 (25). С. 6–12.

243. Шевченко О. В. Поняття спеціальних товарознавчих знань. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 190–201.
244. Шепітько В. Ю. Роль судової експертизи у сучасній моделі кримінального судочинства. *Теорія і практика судової експертизи* : матеріали круглого столу. Київ : Навч.-наук. ін-т №2 НАВС, 2016. С. 358–301.
245. Шульженко А. В. Експертний висновок як доказ вини і невинуватості особи у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 3. С. 160–163.
246. Шумило М. Є. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення. *Право України*. 2013. № 11. С. 206–215.
247. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.
248. Щербанюк Д. В. Генеза уявлень про межі експертної ініціативи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6, т. 2. С. 226–230.
249. Юрчишин В. Д. Значення висновку експерта у кримінальному судочинстві України та його місце у системі судових доказів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2004. Вип. XIV. С. 258–264.
250. Юрчишин В. Д. Особливості оцінки висновків судового експерта у кримінальному судочинстві України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2004. Вип. XII. С. 197–203.

ЗМІСТ

Вступ	3
-------------	---

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1

КОНЦЕПТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ, ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	5
§ 1. Концептуалізація судової експертології та її місце в системі правничої науки та правозастосовній діяльності	5
§ 2. Судові експертизи в системі доказів та проблеми доказового права	27
§ 3. Види судових експертиз	52

Розділ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	62
§ 1. Суб'єкти судової експерти	62
§ 2. Порядок призначення та провадження судової експертизи в кримінальному процесі	68

Розділ 3

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА, ЙОГО ОЦІНКА І ПЕРЕВІРКА	78
§ 1. Висновок експерта	78
§ 2. Оцінка та перевірка висновку експерта	86

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ЗМІСТ ТА МОЖЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЕКСПЕРТИЗИ	93
§ 1. Система криміналістичних експертиз	93
§ 2. Почеркознавча експертиза	96

§ 3. Лінгвістична експертиза мовлення.....	99
§ 4. Технічна експертиза документів.....	105
§ 5. Фототехнічна експертиза.....	109
§ 6. Експертиза матеріалів та засобів відео- і звукозапису	112
§ 7. Портретна експертиза.....	114
§ 8. Трасологічна експертиза.....	114
§ 9. Балістична експертиза	122
§ 10. Експертиза вибухових пристроїв.....	125
§ 11. Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу).....	126
§ 12. Експертиза дослідження обставин і механізму техногенних вибухів	127
§ 13. Криміналістичні експертизи матеріалів і речовин.....	129

Розділ 5

СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА.....	138
§ 1. Предмет та особливості судово-медичної експертизи	138
§ 2. Експертиза живих осіб	140
§ 3. Токсикологічна експертиза.....	157
§ 4. Експертиза трупа.....	159
§ 5. Судово-медична експертиза речових доказів	165

Розділ 6

МЕДИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА.....	170
---	------------

Розділ 7

ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА	171
--------------------------------------	------------

Розділ 8

СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА.....	175
--	------------

Розділ 9

БІОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА.....	177
-----------------------------------	------------

Розділ 10

ЕКОНОМІЧНА ТА БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА	180
§ 1. Експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності.....	180

§ 2. Експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій	182
§ 3. Експертиза документів фінансово-кредитних операцій.....	184
§ 4. Судово-бухгалтерська експертиза	185

Розділ 11

ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА	192
§ 1. Автотехнічна експертиза	192
§ 2. Транспортно-трасологічна експертиза.....	194
§ 3. Пожежно-технічна експертиза	196
§ 4. Будівельно-технічна експертиза	197
§ 5. Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів	198
§ 6. Технічна експертиза матеріалів і засобів відеозвукозапису.....	200
§ 7. Експертиза телекомунікаційних систем та засобів.....	202

Розділ 12

ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА	204
--------------------------------------	------------

Розділ 13

ҐРУНТОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ТА ЕКСПЕРТИЗА З ПИТАНЬ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	207
--	------------

Розділ 14

СУДОВО-ХІМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА	211
--	------------

Розділ 15

СУДОВО-АГРОТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА.....	213
--	------------

Розділ 16

СУДОВО-ЗООТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА.....	215
---	------------

Розділ 17

СУДОВО-ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА	217
---	------------

Розділ 18

ЕКСПЕРТИЗИ РАДІОАКТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	227
---	------------

Розділ 19	
СУДОВА ХІМІКО-ФАРМАЦЕВТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА	230
Розділ 20	
ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	233
Розділ 21	
ВІЙСЬКОВА ЕКСПЕРТИЗА	237
Розділ 22	
СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНА ЕКСПЕРТИЗА	240
Розділ 23	
ГЕМОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА	244
Розділ 24	
ГУМАНІТАРНА ЕКСПЕРТИЗА.....	246
Розділ 25	
МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА	250
ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	256
Основні нормативні акти.....	256
Підручники	259
Науково-практичні коментарі	260
Монографії	260
Навчальні посібники.....	263
Наукові статті	269

Навчальне видання

Тертишник Володимир Митрофанович

Варава Володимир Вікторович

Сачко Олександр Васильович

СУДОВА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ

Підручник для підготовки здобувачів
освітнього ступеня «магістр»
за спеціальностями 081 «Право»
та 292 «Правоохоронна діяльність»

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
В. М. Тертишника

Видається в авторській редакції

Коректори *О. І. Новохацька, М. М. Поточняк*
Комп'ютерне верстання *А. Т. Гринченка*

Підписано до друку __.__.2021.
Формат 60×90/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 12,63. Ум. друк. арк. 17,5. Тираж 100 прим.
Вид. № 2786

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Віддруковано у ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80